

Hun L
76
15

WIDENER

HN Q2XZ 7

Hun L 76.15

L. Bened. rend. győri könyvtárából
való.

HARVARD COLLEGE
LIBRARY

FROM THE FUND GIVEN
IN MEMORY OF
GEORGE SILSBEE HALE
AND
ELLEN SEVER HALE

ADALÉK

HONI NYELVÜNK 'S IRODALMUNK TÖRTÉNETÉHEZ.

GYÚJTÉ

FERENCZY ZSIGMOND JÁKÓ

PANNONHEGYI SZ. BENEDEK RENDÜ PAP, 'S A' POSONYI KIR. AKA-
DEMIÁBAN MAGYAR NYELV, ÉS IRODALOM N. RENDES TANÁRA.

POSONYBAN.

BUCSÁNSZKY ALAJOS KÖNYVKÖTŐ KÖLTSÉGÉN.

1844.

H un L 76.15
✓

Mit nem ismerünk, becsülni nem szoktuk.

E l ő s z ó.

Jelen munka honi nyelvünk, 's irodalmunk rövid történetét a' legrégiebb időtől kezdve jelenkorunkig, foglalja magában. — Eddig szerencsétlenségem volt szomoruan tapasztalni, miszerint fiatalságunk nem megvetendő része nemzeti nyelvünk rendszeres tanulásától azért idegenkedék; mert némelly külföldieskedők, irodalmunk szegénységéről szüntelen csevegvén, őt is elámíták. Ezen következményeiben igen szomorító tévedést megczáfolandó határozám el magamat jelen munkám sajtó alá bocsátani, czélul tűzvén ki: általa nyelvünk 's irodalmunk történetét a' serdülő nemzedékkel szakonkinti kifejlése, hanyatlása, vagy virágzása szerint röviden, de alaposan megismertetni. Mit e' cél elérésére hiteles kútfők után tartozónak véltem, feljegyezni nem mulasztottam el. A' munka folytatában idézett forrásokon kívül, leginkább a' „Tudományos Gyűjteményt“; a' „m. t. társaság Évkönyveit“; a' „Régi m. nyelv emlékeket“; szepirodalmi lapjainkat; Pápay Samuel, és Gruber Antal munkáit használtam, itt ott Kis Pál és Horváth István iratait is átnézvén.

Lehet mindazonáltal, hogy mindenkit kielegíteni nem fogok; de megnyugtat, sőt vigasztal az öntudat, miszerint használni, nem ragyogni akarván, édes honi nyelvünk 's irodalmunk, mellynél dragább kincsem nincs, megismertetéséhez parányi tehetséggel, én is járulhattam. Munkámnak meg ítéletét, 's a' ne tán benne rejlő hiányok kimutatását, forró köszönettel fogadandom.

Ti pedig honunk édes reményei, szeretett ifjak! forgassátok olly sikerrel, tanuljátok olly haszonnal, minőt Néktek szivből kíván

Posonyban nyárelő 13-án 1844.

a' Szerző.

A' magyar nyelv 's irodalom külső történetének rövid vázlata.

Annak fogalma és felosztása.

Honi nyelvünk tudományos története, annak mind belső viszontagságait, az az természete, és tulajdonságainak kifejlését, mind külső eseteit, az az nagyobb vagy csekélyebb keletét adván elő, belsőre, és külsőre osztlik. Jelenleg csak nyelvünk külső történetét tárgyalandjuk, azt előidőre, és négy időszakra osztván. — Előideje a' legrégiebb kortól a' ker. hit felvételeig; — első időszaka sz. Istvántól Árpád vére kihalásaig; — második időszaka Robert Károlytól 1-ső Ferdinándig; — harmadik időszaka 1-ső Ferdinándtól Maria Thrézsia halálaig; — végre negyedik időszaka 2-ik József császártól jelenig letűnt időt foglalandja magában.

Nyelvünk előideje.

Hunn irodalom.

1. §.

A' magyar nemzetet kitűnő írók, külföldiek ugy, mint honiak a' régi hunnok maradékának állítják; midőn tehát irodalmunk régi történetét vázoljuk, szükség őseink ama korára visszaemlékeznünk, mellyet ők először Ásiában, és pedig Sina szomszédságában, később pedig az urali bérczek körül éltenek. — A' régi, főleg pásztorkodás és halászattal foglalkozott hunnokról, mint gyáva nép csoportról, némelly írók ¹⁾ azt vitatják: hogy minden tudomány nélkül lévén, a' betűket sem ismerék;

¹⁾ p. Procop. de bello Gothico Libr. 4. Simon de Kéza Chron. hung. L. 1. C. 4.; Pray és mások.

mások ¹⁾ ellenben erősítik: hogy írásban saját jegyeiket használván, tudományosságuk a' szomszéd nemzetekéivel megmérkődzött, és valószínűleg; mert a' régi történetek nyomain indulva tudjuk, miszerint Sinában sokkal előbb Krisztus urunk születésénél, az írás első mestere Tsang-kiai volt, kinek munkás fáradozásai után virágzásnak indultak ott a' tudományok; szinte történeti könyvekből olvassuk azt is: hogy a' régi hunnok tanulás végett gyermekeiket Sinába, a' tudományok az idétt egyedüli hazájába küldötték, kiknek, hogy a' tanulmányokban sikerrel haladhasanak, mindenek előtt írás, olvasás és számolással kelle szükségkép foglalkozniok; honnan visszatérván, igen hihető, hogy az ott hallottakat, 's tanultakat természeti ösztönnél fogva honosaikkal szinte hözlék; tudhattak tehát a' hunnok legalább írni, olvasni és számolni már kezdetbeli hazájokban is. Sőt a' tudós Pray György régi kronikák nyomain bizonyítja: hogy Matté hunn fejedelem (tanjou) a' Sinaiakhoz levelet irt. Tehát írásban járatlan nem volt. — Az említett hunnok Etele alatt majd egész Európát megtámadván, a' legyőzött tartományokban nyelvöket terjeszteni, és meghonosítani iparkodtak. „Etele a' meghódított olaszokban, ugymond Alcyonius ²⁾ megtiltván a' latin szó használatát, országából küldött mestereket az olaszokat hunn nyelvre tanítandókat,“ miből őseink nyelvökhözi hű vonzalmát méltán következtethetni. Maga a' minden tekintetben nagy Etele, udvarában kedvelé az énekeket, 's ápolá azok szerzőit. Így Priscus szónok Theodosius Császár követe Etele udvarában sokáig tartózkodván ezeket írja: Vége szakadván estve felé a' lakomának, két szittyá férfiu lépett Etele elébe, kik önköltötte versekben magasztalva éneklék, annak hadi erejét, 's diadalrait, minden jelenvolt figyelmét magukra vonván; kik közül némellyek csak a' versekben gyönyörködtek; mások szívét tüzre he-

¹⁾ p. Thuróczy in Chron. hung. L. 1.; Nic. Oláh in Attila c. 18. Telegdy, Csipkés, Csécsi, Bél 's a' t.

²⁾ L. 11. de exilio.

vité a' csaták említése, még mások, kiket t. i. az aggkor ellankasztá, 's a' fegyver forgatásra alkalmatlantított, könyűket hullatának. — Sőt még a' hölgyek is gyönyörködve zengék az efféle énekeket „midőn egykor, ugyan azon Priscus, Etele némelly hadviseléséből királyi várába visszatért, fekete fátyollal leplezett szűz leány sereg hatonkint lépdelvén, szittya dalokkal üdvözlék a' magas érkezőt.“

2. §.

Etele Krisztus urunk születése után, 454 meghalván, népe részint belső viszályok, részint külső háborgatások következtében elgyengülvén, kényteleníteték régi hazájába t. i. az Ural hegysora, és a' Volga folyam közé visszavonulni; honnan egy része Kaukász aljára vetődvén, Heraclius görög császárnak segédhada vala Chosroes perzsa schach ellen. Útközben a' Kuma folyó balpartján egy általuk elfoglalt, 's rólok Madshárnak, az az magyarnak nevezett nagy város romai mind maig fenállanak. — A' másik nagyobb rész ősi honából éjszagnak vándorolván, az úgy nevezett Baskir tartományban tanyázott, némelly finn faju népek szomszédságában; így történt: hogy e' szomszédok egymástól több szavakat vettek föl kölcsönösen nyelvökbe; miből aztán némelly külföldi tudósok után Sajnovics és mások, elég hibásan finn származásuaknak állították eleinket. Ezen nép bizonytalan mi okból ismét ketté szakadván, a' számos rész Ásiából Európába költözött, 's a' Don, Dnieper és Ingul folyamok közt fekvő tartományban, melyet Constantin Lebediának nevez, szállott meg. Innen indult ki a' 108 nemzetségből állott 7 magyar törzsök Álmos vezérlete mellett Pannónia felé, 's azt Árpád alatt a' sok viszontagságon átment nemzet, iszonyu mérszárlás után el is foglalta; az itt talált tólokat bolgárokat, oláhokat, németeket, és olaszokat meghódítván, közülök minmindazokat, kik ellen nem állván önként hűséget ígértek, ügytársakul felvevék; 's míg a' többit mezei munkára szoríták, maguk gyors méneiken német és olaszorszáig, úgy szinte Stambul faláig száguldoztak, rettegést terjesztvén mindenfelé, a' meggyőzötteket foglokul hurczolván magukkal. Ezen rabló

vágyat a' merseburgi (Zoltán alatt Henrik ellen) és augsburgi (Takson alatt Ottó ellen) véres csaták törték meg.

Csudálni lehet, hogy eleink ennyi viszontagság, és véres harc után hazát szerzván, nemzeti nyelvöket eredeti épségben fentudák tartani, midőn más népek, például a' gothok, longobárdok, vandalok más és más földön, idegenajku nemzetek közt letelepedésök közben nem csak nyelvöket, de nemzetiségöket is elveszték, majdnem egyedül annak tulajdonítható, hogy ők kedves övéket nagyon szeretvén féltékenyen őrzék. Árpád a' tiszta vidékén, a' most ugynevezett Pusztá-Szeren népe szí-
nét összehíván, vele 34 napig nemzeti nyelven tanácskozott; ezen első nemzeti gyűlésben vettettek meg alapjai a' később jobban kifejtett helyhatósági rendszerünknek.)

3. §.

Mi népi költésünket illeti, ez ha nem régiebb, bizonyára egykoru nemzetünk idejöttével; ugyan is a' történetek gyakran emlékeznek szent, és világi énekekről őseinknél divatozottakról. Így Theophilactus görög író mondja: „a' magyarok egy főlényt imádtak, ki mindeneket alkotott, fentart, és igazgat, 's ennek tiszteletére közönségesen dombokon és berkekben énekeket zen-gének.“ Halottjaikat leginkább folyamok mellé, vagy dombokon temették el, 's azoknak emlékezetét gyásztorral és énekkel ülték meg.¹⁾ A' vezérek lelkes beszéddel tüzelték bajtársaikat viadalra, kik közönségesen ének szóval rohantak csatába. Valának papjaik, úgy mond Cornides²⁾ kik őket különféle alkalommal kobozaik késéretében hősdalokkal dicsvágyra gerjeszték, szilaj kebleikbe erőt, 's állhatatosságot öntének; vagy abban szelidebb érzeményeket keltének fel népdalaikkal. — A' hétvezérek dalosokat ápoltak udvaraikban, kikkel dalokat készítettek, és lakomáikban elénekeltették azokat hős tetteik és nemzetségök dicséretére. E' példát

¹⁾ L. Stritternél Tom. 3. P. 1. 40.

²⁾ De rel. vet. hung.

kövelték a' többi nemesek, sőt a' köznép is, mellynek ajkairól regék, és mondák zengtek a' hont szerző daliákrol. Ezek közül némellyeknek emlékezete fön is maradt; például azé, mellyben B o t o n d hős tettei magasztaltattak; egy másiké, melly B u l c s u és L e h e l gyászos kivégeztetését a' lechi csata után éneklé; egy harmadiké, mellyet az augsburgi gyászos ütközet után levágott fülekkel, 's eltorzított orral hazaküldött, honossaiknak a' borzasztó veszélyt hirüladando 7 magyarka vagy is sz. Lázár szegényei magokról „ob applausum secularem, et divulgationem sui nominis“ éneklettek, „ut quasi eorum posteritas his auditis, inter vicinos et amicos, jacitare arrogantia se valerent,“ ugymond Turóczy. ¹⁾

Nagyon érdekes volna ezen énekek és beszédeknek nem csak tartalma, de alkotása, írásmódja, es szóköteése is mi reánk — maradékra — nézve; mert azokból őseink hajdani lakását, belső körülményeiket, idegen nemzetekkel viselt dolgaikat, a' közöttük jelesb férfiak valóságos neveit, nyelvünk sajátságait, 's több illyest olly sikerrel tanulhatnók meg, minőt a' történetírástól, mellyet tőlünk többnyire idegenek idegenkedő lélekkel irtanak, hasztalan várunk; de az idő mostohasága azoktól örökre megfosztá irodalmunkat!

4. §.

Az eddig mondottakból következtethetni, miszerint őseink vezéreik alatt kedvelvén nemzeti nyelvöket, azon dalokat is zengedezésnek; 's igen valószínű azok írásba foglalása is; írásmodjuk azonban a' mostanitól különbözött, és ez igen természetes; mert a' magyar nyelv, tekintvén annak eredetét, természetét, belső alkotását a' keletiek sorába tartozik; azért nem kételkedhetünk, hogy valamint azok, ugy a' régi magyarok is eredeti, saját, különös alaku betüket használtak; illy betűkkel éltek még a' 15-ik század vége felé is a' lelkes Székelyek, kik azon hunnoktól veszik eredetöket, kik Leontin

¹⁾ Chron. P. 2. C. 9.

Árpád fia csúfos megöletése után a' mai Erdély széleire futamlottak. — A' saját alakú jegyek mellett harczol 1-ör Turóczy János, az 1358 irt Kronikájában ezeket mondván: „Hi (Siculi) scythicis literis nondum obliti, ejusdem non encausti, et papyri ministerio, sed in baculorum excisionis artificio dicarum ad instar hodie utuntur.“ Az illy írásmód épen nem volt ismeretlen a' köznép előtt; 's igen hihető, Bél Mátyás jegyzése egy nógrádi póról, ki a' vasárnapi sz. beszédek nevezeteseb pontjait botra felrón, azt, több év múlva is képes volt fenakadás nélkül elolvasni. — 2-or Székely származatu Oláh Miklós esztergomi érsek: „Ad explicandam animi sui sententiam praeter usum papyri et atramenti, aut characteris aliarum lingvarum (tehát saját alakut használtak) notas quasdam bacillis ligneis incidunt, aliquid inter se significantes: quibus ita incisis apud amicos et vicinos vice nuncii, epistolaeve utuntur. 3-or Ugyan ezt némileg Székely István is erősíti 1558 kijött Világ Krónikájában: „A' magyarok, ugymond, Erdélyben Moldvának szélén telepedének le, a' hol még ma is laknak és Székelyeknek neveztetnek, nem pedig magyaroknak. Ezek még most is más törvényekkel, és más írásmódjával élnek, mert a' hunnok módja szerint még ma is székely betűik vannak.“

Hogy pedig keletiesen jobbról balra irtak, kiviláglik a) komáromi Csipkés György ezen szavaiból: „Scribendi modus hungaris unus et idem est cum eo, quo gaudent linguae orientales pleraeque, nimirum hebraea, arabica, syriaca, chaldaica a dextra nempe ad sinistram, quem nulla occidentalem habet; scribendi modum sequitur, modus legendi;“ ki b) Csécsi János ezen jegyzetéből: *Traditio non incerta est: Hungaros in Scythia, propriis literis fuisse usos, progrediendo inter scribendum a' dextra versus sinistram, more Hebraeorum et aliorum orientalium. Harum literarum vestigia etiamnum, ut aliqui perhibent,*

apud Székelyios Transylvanienses superesse extra dubium est, licet iis uti paucis datum sit.“

Azonban hogy mostanában semmi illetén betűkkel irt könyvet, vagy csak töredéket is elő nem mutathatunk, azon meg ne ütközzünk, meg gondolván; hogy hasonló sorsuk lön több görög és római irományoknak is hazánkban. Csudálhatjuk e' tehát, hogy nemzetünk számtalan viszonytagságai közt a' hunn betűk minden nyom nélkül elenyésztek? De nem egyszerre, nem is hevenyében, hanem csak lassankint tűntek el ezen betűk; különösen a' 10-ik század vége felé, midőn t. i. sok német, olasz, és cseh pap jött honnunkba a' folytonos harcokban elkeményült nemzet oktatására, kik ennek szokását, nyelvét nem értvén, betűit nem ismervén, sőt tőlök, mint bűbajos jelektől irtóztván oda munkálának, hogy a' római betűket közdivatba hozván, a' latin nyelvet terjeszszék, ez által a' régi pogány vallást is sikeresben irtogathatván.

Ezek azok, miket bizonyosan tudhatunk; vagy hihetőleg gyaníthatunk irodalmunk előidejéről.

Irodalmunk II. időszaka.

Sz. Istvántól 3-ik Endre halálaig. 1000 — 1301 = 301.

5. §.

A' nemzet nyelvében él, nyelvében hal; ez örök igazságtól áthatva őseink szem elől soha nem téveszték, hogy a' melly elég korcs erről megfeledkezni, az csak egy lépésnyire szédelg a' nemzetiséget is enyészettel fenyegető örvénytől. — Ez időszakban, midőn Europa a' népvándorlások által okozott sebekben még mindegyre sinlett, ámbár nemzeti nyelvünk sem tündöklött virágzása és közhasználatának tetőpontján, mindazáltal meg nem engedhetjük némellyek azen állítását, mintha az a' latin nyelv miatt honunk egéről végkép leáldozott volna; mert bár sz. István népét, az örökös harczy tusákban elkeményültet szelidíteni, 's a' már remegni megszűnt, sőt rajtunk diadalmaskodni megtanult nyugoti birodalom fegyverétől mentni ohajtván, önnön példájával is a' ker. hit felvételére buzdítá, mi által a'

latin nyelv is úgy szólván közdivatává tétetett, ennek tehát hazánkba szivárogtatva egykoru a' kereszténység behozatalával, mely ámbár rövid idő alatt a' nemzeti fölött elnyeré az elsőséget, úgy annyira: hogy nem csak az isteni szolgálatban kizárólag használtatnék, a' nyilvános oklevelek leginkább azon készítetnének, a' törvényszéki bírák ítéleteiket azon nyilvánítanák, a' magyarul folyt hongyülesi tanácskozások határozatai arra fordítatnának; még is a' nemzeti igen szépen virágzott a' maga körében. Olly hevenyében őseinket latin nyelvre megtanítani nem is lehetett! Tudjuk ugyan a' történetekből, hogy a' ker. hit első hirdetői hazánkban jobbára cseh, német és olasz ajkuak voltak, kik közü ámbátor némellyek csak tolmács által tehették érthetővé az általuk hirdetett malasztigét; mindazáltal mások a' nemzet nyelvét annyira érték, a' nemzet megelégedését olly mértékben megnyerék, hogy a' magyar nemesség gyermekeit tanításukra vetekedve bizná, és a' hirtelen elszaporodott iskolások száma miatt új meg új oktatók kerestetnének elő, mint azt Bakonybeelből csanádi oskalákra hivatott Valther sikeres működéséről sz. Gellért életirója hirdeti.¹⁾ Midőn pedig utóbb hazánkfiai kezdék viselni az egyházi hivatalokat, annyira mellőzék azok a' latint, hogy az 1114 esztergomi zsinat annak tanulását nekik köteleességgül tenné ezen szavakkal: „*Canonici in clauastro, et Capellani in Curia literatorie i. e. idiomate latino, loquantur.*“²⁾

A' szerzetesek egyik fő érdeme mutatkozik azon buzgalomban, mellyel az egyházi szószékről magyar nyelven tartott malasztteljes beszédeikkel nem csak a' ker. hit elveit csepegteték az emberek szíveibe; hanem a' honi nyelv divatát és mívelését is hathatólag előmozdíták. Serénykedtek kivált e' czél után törökvisben Sz. Benedek, és Domonkos szerzetek; amaz még sz. István idejéből is mutathatván elő több magyar szónoklatu tagokat, kik legjobb sikerrel hirdeté a' sz. ígét, mint sz. Gellért életirójánál olvashatni.

¹⁾ Feszler I. 678 l.

²⁾ Péterfi S. Conc. edit. Vien. c. 5. p. 55.

Továbbá bizonyos, hogy házi életben, a' pór kunyhójában úgy, mint az előkelő nemesek csarnokaiban, tán Pétert és 2-ik Endrét kivéve, csak magyarul folyt a' társalkodás; minek természetes következménye volt, sokaknak, a' kül országokból ide költözötteknek megmagyarosodása. — Ezen fölül nemzeti nyelvünk divatára mutat az is, hogy első királyaink szinte könyves Kálmánig latinul nem tudtak; azért midőn Aba Samut elkövetett kegyetlenkedéseieért a' csanádi püspök latinul megdorgálta; hasonlókép 1-ő Béla, midőn Salamon megkoronáztatott, egyik egyháznak e' harsány kifejezését: „esto Dominus fratrum tuorum“ (légy ura a' te véreidnek) tolmács által magyarázták meg maguknak. — Nem volt tehát fehér holló nemzeti nyelvünk honunk határai közt; sőt bizonyos, hogy az országgyűlési tanácskozások, főkép miután a' kisebb nemesség jelenlétében tartattak, de máskor is, magyar nyelven folytak; törvényeink eredetileg magyar nyelven irattak; szabad legyen itt Albrikre hivatkoznunk, ki idegen származatu létére bár, Kalmán királynak magyarul irt törvényeit, Szeraphim csztergomi érsek felszólítására, fordítá latinra olly kérelemmel, hogy a' magyar nyelvnek tökélyetlen tudása miatt elkövetett hibáit igazítaná meg. Szavai ezek: „Verum tamen Tu mi Domine! qui in hujus populi linguae genere, minus me promptum consideras, siquid calamus a suscepti itineris tramite declinaverit, tua queso in me solita benevolentia et supervacua reseces, et imperfecta suppleas, errata corrigas, et antequam in aures prodeant publicas curae tuae digitum dignanter imponas 'sa't. ¹⁾“

6. §.

Ez időszakban szinte folyton diszlett a' verselés neme, 's vele a' dalosok mig a' fejedelmi csarnokokban is majd jeles zsolddal, majd fekvő javakkal valának ellátva; (p. 3-ik Endre alatt) mi a' dalok kedvelését annyira ápolá: hogy Budán 4-ik László alatt 1279 tartott egyházi zsinat jónak látá megtiltani

¹⁾ Kálmán I. T. előszav. 16.

papjainak a' zsisb és alakosok mutatványainak szemlélését ezen szavakkal: „Clerici mimis, histrionibus et jocularibus non intendant,” rendelve egyszersmind: hogy a' templomokban csak egyedül a' zsinat által helyben hagyott énekek használtassanak. — Gebhardi történetíró, az 1070 cserhalmi eseményekről szólván, meg említi; miszerint a' magyar költők Geiza és László herczegek vitézségét olly eleven, sőt pazar színekkel ecsetelék, hogy Salamon királyban felgerjesztvén a' dicsféltést, boszut eskünnék ellenök. Az illy dalok kétségkívül leisirattak, de fájdalom irodalmunk nem csekély kárára, részint őseink gondatlansága, részint a' kegyetlen politikai viharok miatt elvesztek úgy annyira: hogy ez időszakból alig mutathatunk elő más maradványt, mint a' két halottas beszédet, melly az utóbb olly méltatlanul megvetett nemzeti nyelven iratott; azért meg is érdemlik, hogy róluk bővebben értekezzünk.

A' hallottas beszéd hosszabbika így kezdődik: „Latiatuc feleym zumtuchel mic vogmuc. ysa pur es chomuv uogmuc. Menyi milostben teremteve eleve miv isemucut adumut. es odutta vola neki paradisumot hazóá. Es mend paradisumben uolov gimulcicatul munda neki elme. Heon tilotoa wt ig fa gimulcetul 's a' t.

Rövidebbike pedig így hangzik: Scerelmes bratym uimagomuc ez scegin ember lilke ert. kit ur ez nopun ez homus világ timnucebelevl mente. kinek ez nopun testet temetive. hug ur uvt kegilmehel abraam. ysaac. iacob. kebeleben helhezee: hug birsagnop wtva mend vo scentű es unuttei cuzicum wo felevl wc-tatnia ilezie wt. Es twbennetuc.

7. §.

Már a' mindenféle egyházi régiségeket felfürkésző Pázmán bibornok tudhatott valamit nyelvünk ezen becses maradványáról; minthogy a' mise-könyvet, mellyhez kapcsolvák, ő ajándékozta a' posonyi társas kaptalan levéltárának. Bizonyítja ezt Pray Cornideshez Posonyból tavaszelő 5-én 1773 ezeket irván „mihi certum est missale hoc ad capitulum veteris Budae pertinuisse. Hanc notitiam schedis Pazmanni, qui id Capitulo Posoniensi donum dedit,

in acceptis refero.“ Azonban Pray, a Jesuita volt első, ki e' becses régiséget napfényre hozá 1770. Ugyan ezen évben Sajnovics János Nagy-Szombatban nyomatta illy czimű munkájában; „Demonstratio idioma Laponum et Ungarorum idem esse“ Faludi magyarázata szerint a' hosszabbikat egész kiterjedésében közlé. — Fáradoztak azok lemásolásában Cornides Daniel, és Trenka Mihály. — Koller József pécsi nagy prépost pedig 1782 magáról a' mise könyvről is helyesen értekezett. Nem kerülték ki gr. Batthányi Ignác erdélyi tudós püspök figyelmét. — Sokáig ezután mit sem szóltak nyelvtudósaink ezen beszédekről, melyek azonban az azokat hiven lemásoló Révait nagyon is elfoglalták, ki a' szünnapokat használván, Bécsben a' cs. könyvtárban létező magyar kéziratok fel, és kifürkészése után, az azokat m. nyelven fejtegető munkáját elkészíté, melyet midőn a' pesti egyetemhez magyar nyelv és irodalom tanárának kinevezetnék, bővítve ugyan, de latinra fordítva illy czim alatt ada ki: „Antiquitates Literaturae Hungariae. Volumen Ium, quod complectitur duas allocutiones funebrales genuinae veteri pronuntiationi restitutas, et commentario grammatico illustratas, Pestini 1803.“ — 1813-ban Pestre vitetvén, azóta a' nemzeti muzeumban ereklye gyanánt őriztetik.

A' mise-könyv, melyben a' halottas beszédek találtattak, eredetileg a' Boldva patak melletti keresztelő sz. Jánosról czimzett, és akkor Sz. Benedek fiától lakott, monostoré volt; kitetszik ez azon imádságokból, melyek a' mise könyvben itt ott elő fordulnak. — Feküdt pedig a' kérdés alatt lévő monostor Abauj vármegyében, a' Boldva patak tőzsomszédságában ugyan azon a' helyen, hol ma a' Jászó i prépostság áll; miként került azonban e' monostor a' praemonstrátiak birtokába, a' magyar anyaszentegyház történetében olvasható.

Iratásának évét a' misekönyvben, különösen a' kalendárium és chronica után, feltalálható „husvéti tábla“ elég hiven, 's alaposan meghatározza. Leírta t. i. egy régi kéz 1151 évtől kezdve 1300-ig az évek számát egymás után, 's midőn 1151 ik évtől 1182-ikig sehol fel nem jegyezte, melly napra esik az ille-

tékes évben septuagesima vasárnap és Husvét-ünnep, egyszerre 1183 évtől 1281 folyton folyva veres tintával valamint a' septuagesima vasárnapnak, úgy a' Husvét ünnep napjait is gondosan kitevé; miből, mivel e' jegyzék bizonyosan utóbbi használat végett készített, természetesen következik: hogy már 1182 vagy legfeljebb 1183 beiratott a' misekönyvbe; mint-hogy pedig a' két halottas beszéd egyforma írás magával a' mise-könyvvel, önként foly: hogy nemzeti nyelvünknek e' legrégiebb maradványa is 3-ik Béla uralkodása alatt, jelesen pedig ha előbb nem, bizonyára 1182 és 1183 évek közt készült.

8. §.

Mi a' szerző magyarságát illeti: a' debreczeni nagy magyar Grammatica szerkesztői (Kazinczy szerint: Domokos Lajos, Szikszay György, Benedek Mihály) 's ezek után mások is azon véleményt kezdék terjesztetni; hogy a' kérdéses beszédek nem magyar, hanem tót ajku pap írta. Vádokaik következők: a) több oly szó fordul elő, melyekben, nyelvünk természetével ellenkezőleg, a' mély hangzók magasakkal vegyítetnek; p. paradis umben, maganek, fajanek 's a' t. b) eredeti tót szavakkal él magyarok helyett; p. milostben, bratym, angel 's a' t. melyeket született magyar létére magyarul, vagy legalább magyarosan kellett volna kiejtenie.

Mi az elsőt illeti: akár nyelvünk régi maradványait tekintjük, akár honunk különféle táj kiejtésait vizsgáljuk, számos példákra akadunk, tanúsítókra, hogy a' mély hangzók ugyan azon szavakban magasokkal egyesülnek; többet nem említvén a' ség, szer képzőket; a' ragasztékok közül pedig a' marasztaló ben, tulajdonító nek, felható re, és segítő vel-t hozzuk elő. Így egy 1544-i énekben olvassuk: „sem mi sincsen erről lám a' sz. írásben;“ a' bécsi codexben: előszer, másodszer, többszer, utólszer igen gyakran előjő; ugyan ott: gazdasegü, magasségü olvasható; tehát mély és magas hang ugyan azon egy szóban. — Az élő nyelvből is mutathatunk illy példákat; így a' mátravidéki: wellável eszik de kapável műveli szőlejét; a' göcsei (Zala vármegyé-

ben) sípvel, dobvel, trombitával muzsikál; a' nyitra völgyiek: Nyitrára mennek vásárra, 's a' t. ezen palóczos kiejtéstótosnak mondani, valóban szerenosétlen gondolat.

Mi a' másikat illeti: kiki tudja, hogy csusztak a' tót szavak nyelvünkbe; de különben is, ha egyes szavakból lehetne valamely nyelv tisztaságát megítélni, ugyan mellyik leend ilyen e' föld kerektségén?

Az írónak helyes magyarsága mellett belső okok harcolnak; ugyan is ha tót, vagy tótos magyarságu toll alól kerültek ki e' beszédek, oly hibákkal kell tarkázva lenniök, millyenekkel kellemetleníteni szokta keleti szépségű nyelvünket a' benne járatlan tót ajak; ez a' rövid a-t igen élesen ejti ki; a' cselekvő igék határozott és határozatlan formáját összezavarja; a' határtalan módot személyraggal használni nem tudja; 's az ilyenek: nem tudom mágyárúl, nem láthátott meg a' királyt; megütötte engemet; ne lármázzátok 's a' t. váltva váltják fel egymást az újoncz tót magyar ajkain. Nem így a' halotti szónak; mert a' rövid a helyett nem csak hosszú á-val nem él hanem igen is kerek ó-t hangoztat, p. vogmuc, odutta, uolov, nopun 's a' t. (vagmuc, adotta, valov, napun 's a' t. helyett). Hogy a' határozott és határozatlan forma ellen nem vétett szerző, a' beszédek elolvasása után gyakorlatilag kiki meggyőződhetik. — Végre sajátságosan használja személyraggal a' határtalan módot, így szólván: „Es mend paradisumben uolov gimulcietul munda neki elnie. — — kinek odutt hotolm wdania es ketnie 's a' t. Azonban a' szóban forgó halottas beszédek, nem a' mai, művelt, jó ízlésű, és tiszta kiejtésű, de a' régi palócz nyelven irattak; mit nem csak azoknak a' mai palócz nyelvhez hasonlóssága bizonyít, hanem az is: hogy eredetők helyén u. m. Jászón, és Bol-dva környékén jelenleg is palócz szó ejtés divatozék.

9. §.

Ezen beszédek nyelvbeli sajátosságai végre kévetkezőkbe őszpontosíthatók. A' hosszabbik 226, a' rövidebbik 47, 's így 273 szóból, de minthogy némely szó többször előfordul egy-

szernél, tulajdonkép csak 187 áll; mindazonáltal ezen kevésből is kivehetjük nyelvünknek a' XII században volt ragasztás módját, szerkezetét, sőt következtetést huzhatunk még az előbbeni századokra is; mivel a' ker. hit felvétele óta a' halottas beszédek koráig, sem másnemzettel szoros összeelegyedés a' nyelven nem tarkított, sem tudós írók nem változtatták, 's költő sem alkota benne más meg más fordulatot. — Ezen 187 szó körül Révai a' fenidézett „*Antiquitates Literaturae Hungaricae*,” című jeles munkájában annyi ismereteket fejte ki, mellyek nyelvünk egész alkotására legnagyobb fényt derítettek. Fejtegetéseiből, mellyeket több régi példával támogat, kitetszik: hogy nyelvünk ekkor közel áll a' első eredetiségéhez; mert a' szóképzők és ragasztékok jöbbára eredeti alakban kapcsolattak a' gyök szavakhoz; kitűnők e' következő ragasztások: teremteve, feledeve (teremté, feledé) vogmuc, vimaggomuc; (vagyunk, imadjuk helyett) efféle toldalékok utóbb egészen kiavultak az igékben, de nem a' névmások, és névhatározókban; mert most is mondatik még: „övé, vagy övéje; mellé, vagy melléje; hozzá vagy hozzája; reá, vagy reája“ 'sa't. A' ben és nek ragasztékok mindcn nemű nevekhez változatlanul járulnak. — Eredetiségre mutat az is, hogy a' ma már nyugvó v, kitétetik p. voluv, jovben (való, jóben) helyett. — Az ik-es igék ragasztása pontosan megkülönböztetve vagyon az ik-telenekétől; mert nem iratik: enne, eve, haraguva, hanem ennék, evék, haraguvék, 's ezen megkülönböztetést szinte a' XVII századig úgy annyira megtartották íróink, miszerint ellenkező példát épen nem, vagy alig találhatni; csodálkozni méltán lehet tehát Verseghy erőködésein, midőn ezen formát végkép kiakará Grammatikánkból küszöböltni. — Az a névhatározó, mellyel kivált a' dunántúliak kelletinél többször és helytelenül szoktak élni, csak maga helyén használatik; mi a' beszéd ékességét különösen neveli.

Ki ezekről bővebben értesülni akar, olvassa figyelemmel Ocskay püspök nagy kiterjedésű értekezését a' „Régi Magyar Nyelvemlékek“ 1ső kötetében.

10. §.

A' halottas beszédek után régiség tekintetéből azonnal következik: Boldog Margit Apáczának élete, melyet Pray egész kiterjedésében napfényre juttatott illy czimű könyvében: *Vita S. Elisabethae Viduae, nec non B. Margaritae Virginis. Tirnaviae 1770.* A' régiség baráti annyira elkapták, és becsülték Pray közlését, hogy 1782 szükségesnek találta Vajda Samu sz. Benedek rendű tihanyi apát Margitéletét külön nyolczad réthben újabb helyesírás szerint Budán kiadni. Pray után Révai és Horvák István egyetértőleg megismerik, hogy Margit élete XVI századbeli másolat; be bizonyos: hogy eredetije a' XIII században, jelesen 1276 előtt, 's így hihetőleg 4-ik László alatt iratott. Hogy ezen eredeti kézirat 1783 Kollár Ádám gyűjteményében meg volt, kétségen túl van; mert gyűjteménye jegyzékében olvasható vala illyen czimű munka is: „*Vita B. Margaritae Virginis, Belae 4. Hungariae Regis filiae, olim ab anonymo hungarice scripta, et e pervetusto manuscripto Caesareo codice membranaceo a D. Paulo Kovács Debreczeniensi per quam diligenter exscripta.*“ Minthogy később Kollár kéziratai József császár rendelkezéből a' cs. titkos levéltárba tétettek, annak mibenlétéről bizonyost nem állíthatunk; de hihetőleg jó őrizet alatt lévén, most is fen vanon.

Egyébiránt figyelemre leginkább méltó Margit életében az, hogy benne több magyar kéziratról nyomok találhatnának. Gondoskodtak arról t. i. minden időben a' férfi szerzetesek, hogy a' rendökhöz tartozó apácák nemzeti nyelvökön magukat lelki tökélyetességre felemelhessék; azért legendákat, elmélkedéseket, és prédikációkat gondosan irdogáltak számukra. Innen fejtethjük meg, hogy többnyire minden magyar közirataink egykor az apácák birtokában voltak. Így volt a' nyúlzigeti monostornak is nemzeti kézirat gyűjteménye. — Egyik helyen olvashatni Margit életében: miszerint ő Judica vasárnaptól fogva nagyszombatig minden nap megolvastatta a' passiót. — Más helyen: hogy Tamás cantuariai érsekről szóló legendát olvasta; továbbá olvasá: Sz. István király, Sz. Imre herceg, Sz. László király, és

sz. Erzsébet asszony életeiket; imádkozá a' zsoltárokat, hallgatá a' sz. Atyák életét; jelesül Asszonyunk Mária példáit, csodatételét; végre Sz. Jakab vértanu kinját.

Csak e' két nyelvmaradványt említhetjük ez időszakból, mert előttünk egyedül ezek ismeretesek; bizton feltehetjük azonban, hogy az országban létező gazdag oklevéltárakban több 's talán még ezeknél érdekeseb magyar kéziratok is eldugva nyugsznak, melyek világosságra hozva, nem csekély fényt árasztanának irodalmunkra! Ha majd egyszer egyes nyelvbuváraink nagyobb gondnal fogják keresni a' régiségeket, megtörténhetik, hogy e' század is több nyelvemléket fog előnkbe terjeszthetni! Egyeseket nem említvén, millyenek p. Jerney, Horváth István, Ponori Thewrewk József, ki hazai óságaink felfedezésében ritka szerencsével bir, különös hálával tartozunk eddig is a' magyar t. társaságnak, melly elhatározá: hogy nem csak a' hazában, hanem a' külföldön is feltalálható nyelvemlékeink költség kimelés nélkül összegyűjtessenek, és szükséges észrevételekkel felvilágosítva kiadassanak. E' végre megbizá Döbrentei Gábor r. tagját, hogy az országban fenlévő levéltárakat időnkint megvizsgálván a' célra valókat összeszedje, 's a' másoktól beküldöttekkel együtt egybeszerkeszsze. Ezen gyűjteményben, melly „Régi Magyar Nyelvemlékek“ czimet visel, felvételnek mindenféle magyar kéziratok a' legrégiebb előkortól kezdve, 1600-ig bezárólag. Jelenleg már 3 kötet került ki sajtó alól.

Jegyzet. A' latinon kívül még a' görög nyelv is használtatott; így Sz. Istvánnak a' veszprém völgyi apáczák' monostorát alapító oklevele azon készült. Béla király névtelen jegyzője Dares Phrigius és mág görög írók, munkáit hallotta iskoláinkban magyaráztatni.

11. §.

Valamint más tartományokban: ugy nálunk is e' századokban ámbár fölötté ritkák valának a' könyvek, és azok megszerzését temérdek árak nehezité, mind a' mellett még is találtattak, mind egyesek, mind testületek u. m. egyházak és monostorok, több kötetű könyvgyűjteménnyel bírók; ezek legbiresbje volt a' veszprémi székes egyházé, mellynek

értéke 3000 girára bocsúlott; ¹⁾ a' pannonhalmi után pedig a' pécsváradie, mely 1015 sz. István bőkezűségéből 37 kötetet nyert; ²⁾ ezeknél nagyobb könyvtárak nyomára épen nem akadhatni. — A' könyvek szerfölötti drágaságát okozá: a) hogy a' hajdankorból fenmaradt egyes nagyobb munkának csak lemásolása is (sajtó feltalálva még nem lévén) több évet, sőt emberéletet kívánt; a' példány azonban még is csak egy volt, és ez is vajmi kevésnek juthatott kezébe; ³⁾ b) a' papirnak e' korban még igen érezhető hiánya; c) az egymást-érő háborúk, majd a' tatár pusztítás is. Ezen okoknál fogva, különösen nálunk a' könyvek olly ritkák, olly nagy becsűek voltak, hogy van példánk, mikép a' szalai sz. Adorjánról nevezett monostornak egy bibliapéldányáért, melyet Wid főnemes magánál tartogatván Farkas nevű vasvári zsidónak 70 mark aranyért elzálogosított, végre pedig a' könyv elveszett, 1263 másfél falut adni tartozott kárpótlécul. ⁴⁾

12. §.

Őseink Ásiából e' boldog földre költözvén, hosszú, és véres csaták után a' ker. hit felvételével az európai népekhez kezdetek simulni; mit leginkább sz. Istvánnak tulajdoníthatunk, ki nem csak a' magyar Monarchiának volt alkotója, de a' tudományok előmozdítása végett is, a' kor kívánata és szükségéhez képest ő nyitott első iskolát, különösen Székes-Fehérvárott, mely már zsengejében olly hirre kapott, hogy növendékei vetélkedve

¹⁾ Fehér. Cod. Dipl. VII. k. H. r. 47 l.

²⁾ Koller. Hist. Ep. Quinque Eccl. 1. k. 79 l.

³⁾ Mig a' szerzetes férfiak egy része iskolák tanításában szorgalmasan működnek, addig mások magányukba vonulva a' hajdan kor becses irományait gondos kezekkel lemásolván, azokat a' bennök rejlő tudományokkal egyetemben az utókorra szállíták át, ugy annyira: hogy sikeres fáradozásuknak kell egyedül köszönni, mit a' régikor irodalmából birunk, melyek használata a' későbbi nemzedék elme-tehetségét felébresztvén, a' tudományok fejlődését előmozdította.

⁴⁾ Fehér, Cod. Dipl. IV. k. 3. r. 179 l. v. ö. Spiess, Aufklärungen in der Geschichte und Diplomatie. Beyreuth 1791.

vitetnének más hazai tudományos intézetekbe tanítókul. ¹⁾ Első királyunk példáját mások is követvén, iskolákat nyitottak; különösen a' püspökök székes-egyházaik mellett, a' szerzetesek pedig monostoraikban; 's így lön, hogy alig maradt népesb hely a' honban, hol egy, vagy néha több iskola ne létezett volna, mellyek ámbár sajátilag az egyházi rendre készülők kiképzésére valának irányozva, az egész nemzetre még is jótékony hatásuk voltak, minthogy a' világiak sem zárattak ki belőlök. — A' Székes-Fehérvárin kívül már sz. István alatt virágzottak: a) a' panonhalmi, mellyet maga a' fejedelem is gyakran meglátogattott; ²⁾ b) a' csanádi sz. Gellért püspöktől alkotva; ³⁾ c) a' veszprémi, mellyben a' törvény is tanítván, rövid idő múlva, jeles tanítói és számos növendékei tekintetéből, nagyon elhiresült; ⁴⁾ d) az esztergomi. ⁵⁾ — Ezeken kívül Vallaszky ⁶⁾ még a' váczzi, pécsváradi, nagyváradi és nyitrairól emlékezik, mellyekhez Fesszler a' bakonybeelit, Schmitth pedig a' tapolczait Miskolcz körül, melly szinte a' Benedekiek vezérlete alatt „bonarum artium, literarumque“ czim alatt virágzott, melléklik.

Irodalmunk II. Időszaka.

Robert Károlytól 1ső Ferdinándig. 1309—1526=217.

13. §.

A' magyar királyok közt Robert Károly (1309—1342=33) volt első, ki magyarul nem tudván, koronázásakor latinul esküvék, 's esküjének tartalma a' jelen volt sokaságnak az esztergomi érsek által magyaráztatott meg; utóbb megtanulta e' a' magyar nyelvet nem tudni; annyi azonban bizonyos, hogy a' nemzet bizodalma megnyeréseért nyelv ügyében is sokat tett; tapasztalván ugyan is, hogy tőle, mint a' nemzet nyelvét nem beszélő olasztól a'

¹⁾ S. Gerardi Ep. Csan. Scripta et Acta.

²⁾ Pray, Dissert. hist. crit. de s. dextra 130 l.

³⁾ S. Gerardi Ep. Csan. Scripta et Acta 530 l.

⁴⁾ Katona, Hist. crit. R. H. T. 8. in Praef.

⁵⁾ Hartv. Vita S. Steph. C. 1.

⁶⁾ Consp. Reipub. Lit. in Hung. 73. l.

magyarok idegenkednek, nagy reményű fiát Lajos, utóbb leg-hatalmasb királyaink egyikét, nemzetileg neveltette Gyulafi magyar által, kinek vezérlete alatt Lajos annyira megtanulá a magyar nyelvet is, hogy azt, mint király a' pór gunyhókat különféle alkalommal meglátogatván, alattvalóival beszélne. — Továbbá Lünig bizonyítja, hogy jövődö menyét Margitot, a' morva herczeg (később 4-ik Károly császár) leányát, ¹⁾ ennek kora elhunytá után pedig Erzsébetet, a' bosniai bán magzat-ját szinte magyar szellemben képezteté udvarában; ²⁾ honnan némelyek azt következtetik: hogy Robert Károlynak Visegrádon magyar udvara volt, mi azonban bizonytalan. De bizonyos hogy a' tanácskozások ez időszakban is folytonosan nemzeti nyelven végeztek.

Nagy Lajos (1342—1382=40) már gyermek korában megtanulván a' magyar nyelvet, thrónra léptekor azon hangoztatá esküjét; de nem csak ő, hanem, minthogy ez időben még nagyon kevesen tudtak latinul, a' többi tisztviselő is; ezt tanusítja azon eskü, melly törvény könyvünkben Lajos 1351-kivégzeménye után nemzeti nyelven szerkezve így kezdődik („Isten teged vgy segellyen, szűz Mária melletted te veg napodon szent fianac előtte vgy tamadgyon. Istennec mind szenti, te erted vgy imadgyanak“ 's a' t.“ Ámbár ezen esküt később adá sajtó alá Telegdy pécsi püspök, és pedig külön szelet papiron, melly lenyomás után elhanyagván sem az 1544 ilosvai codexben, sem Mossóczi Zachariás nyitrai püspök kéziratái közt föl nem lelhető, annak régiebb voltáról még sem kételkedhetünk, akár a' benne előforduló szavakat, akár szószerkezetet, akár az elnevezéseket, mellyek a' XIV századra mutatnak vesszük figyelembe.) — Továbbá: mikint iparkodott Lajos a' magyar nemzet nyelvét terjeszteni, kiviláglik az Oláhokroli gondoskodásából is, midőn azok tanítására magyar papokat küldött. Végre: némelyek véleménye szerint Lajos alatt készült azon ének, mellynek eleje így hangzik:

1) Codex germ. dipl. 1732, diplomate 79. pte prima.

2) Du Fresne. Illyr. vetus et novum 119 l.

(Emlekezzeunk Reegiekreol	Zythyaabool indwlaanak
Zythyaabool ky jeottekreol	Hogh ez Feodre ky juttaanak
Magharoknak Eleykreol	Estenteul kyzyrthetheenek
Ees azoknak Wyteezseegekreol.	Erdeelhben le thelepedeenék 's a' t.

Azonban hihetőbb Horváth István véleménye, ki ezen ének fényre jöttét a' mohácsi veszély utáni időre teszi; mit a' végső versek is látszanak igazolni; mellyek így következnek:

Ezt szerzették Szilágyságban
Csáti Demeter nagy gondolatjában,
Mikort nagy bú vala magyarországban,
Egy némi nemű mulatságban.

Széles jó kedvökben dallák ezt őseink lakomák alkalmával.)

Mária királyné alatt, (1382—1386=4) jelesen 1386 késztetett több apró rímelet, mellyek közül Kovachich ¹⁾ néhányat előhoz, mint: „Vágd csak fiam vágd Forgách, Tied leszzen Ghimes és Gács,” vagy mint Liszti feljegyzé: „Balas ewld meg a kyralt, Neked adom Ghimes varat,” Mi több: ezen királynénk magyar kéziratát ismerte Pray György, mellyről Cornides Danielhez Posonyból 1773 tavaszelő 24-én küldött levelében így emlékezik: „quas mihi causidicus Lázár hungaricas literas promisit, facile mihi persvadeo Mariae I. fuisse.” (azon magyar levelet, mellyet neked Lázár ügyvéd ígért, én is Máriáénak tartom) ²⁾ De nem csak Mária, hanem testvére Hedvig is, utóbb lengyel királyné, atyja udvarában megtanulvára' magyar nyelvet, azt annyira érté, hogy ebből a' Sz. írást maga fordíthatá lengyelre. ³⁾ Csak ezekből is következtethetni, hogy Lajosnak már magyar udvara volt, melly magyar nyelvet társalgásban használni nem áttalott!

Zsigmond (1387—1437=50) 4-ik Károly cseh király fia, ipa udvarában növekedvén, 's a' magyar korona könnyebb

¹⁾ Script. min. T. 1. 335 l.

²⁾ L. Révai, Antiq. Lit. Hung. Vol. I. 342 l.

³⁾ L. Bód, Magyar Athen.

elnyerése végett a' nemzet nyelvét szorgalmasan megtanulván, mint király annak virágzását igyekezett előmozdítani annyira: hogy az idegenek is vetélkedve tanulnák azt. — A' magyar nyelvbeni jártassága miatt így dicsekedett 1424 egy német lovag:

(Ich Johann Holandt,
Ein Ernholt weit erkhannt,
Von sechs sprachen die ich khan,
Latein, Teütsch und Polan,
Französisch und Englisch
Darneben guet Ungerisch 's a' t.)

Felhozza ezen versezetet: „magyar irodalom“ című munkájának 195 l. Zimmermann. — Turóczy ¹⁾ hős dalokat említ a' Zsigmond lenyakasztatta híres Kont Istvánról énekelteteket. Zsigmond alatt 1426 íratot azon Sz. írás, mellyről Káldy György hiteles jó barátja mondja: hogy azt kéziratban láttá; ámbár ezek mind elvesztek, e' király éveiből még is néhány nyelvmaradványt szemlélhetünk. Így a' Sajó-Szentpéteriek végzése boraik kiárulása felől 1403 íratott, mellynek eredetije a' fentemlített város birtokában van Borsod megyében. (Kezdeté ez: „My Gergel' Deak fw byro, Eskwttek es minden tanaczok polgarok, es lakosy Saio zentpeternek. Aggiuk emlekezetre hog' my eg arant valo el vegezett tanaczbol mind ez egez Warosnak lakosynak, mind kazdagoknak es mind szegenieknek eg arant valo vegezeseből, 's a' t.)²⁾ Vér András menedéke, vagy nyugtatványa 1523 így hangzik: (en ver andras adom en kezem yrassat hog' ados volt volna en nekem erdvhegy balaszaz forintal, zyk odvarnok zalogossag zerent es az zaz forintnak huzat meg adta az hoz forintrol en ver andras telyes menedeket adtam ez erdvhegy balasnak — adatot yenvben kys karacson es-tin. Eredetije gr. Teleky László levéltárban őriztetik.

¹⁾ L. Schwandtner T. 1. 220 l.

²⁾ L. a' magyar t. Tars. nyelv emlék II. k. 1 l.

³⁾ Zimmermann, magyar irodal. 220 l. v. ö. a' m. t. társ. nyelv eml. II. k. 350 l.

Albert (1437—1439=3) kevés ideig tartózkodván magyarok között, épen nem csodáljuk nemzeti nyelvünkbeni járatlanságát. — Utána

1-ső Ulászló lett koronás főnk, (1440—1444=4) kit, mint Kallimach és Dlugoss lengyel írók bizonyítják, a' magyarok Budán öröm, és nemzeti dalok zengése közt fogadtak. Aeneas Sylvius pedig azt mondja: hogy tolmács nélkül beszélt hű magyar népével, 's Fridrik német császár követeknek is magyarul felelt királyi székéből.

Albert vagy 1-ső Ulászló kormányzása alatt, 's így 1437 és 1441 között iratott a' bécsi cs. könyvtárban őrzött, 's „bécsi codex“ czim alatt ismertes magyar nyelv-émlék, mely magában foglal néhány ó testamentomi sz. könyvet, és töredéket; nevezetesen: Ruth, Judith, Eszter könyvét egészen; a' Machabeusok 2-ik könyvének nagyobb részét; továbbá: Baruchot, Danielt, és végre a' tizenkét kisebb prófétát, E' codexről legrégebb említés találattik Ferlósia Miklós, egykor bécsi könyvtárnok jegyzetei között, ki azt a' XIV századbelinek állítja. ¹⁾ Ezen jegyzetek után ismerteté meg azt Denis Mihály az előbbi század bezártával, 's azóta több ízben lemásoltatván, a' régiség buvárok különfélekép vélekedtek róla. Sándor István, és utána Révai Miklós azt hitték: hogy ez Batory Lászlónak, a' XV század közepe táján élt pálosnak, (paulinus) fordítása. Horváth István szerint Mária k. országlata alatt ferencziek fordították. ²⁾ Midőn pedig ezen kéziratot a' m. t. társaság lemásolás végett a' cs. könyvtárból ismét megnyerte volna, annak bővebb megtekintése és kikutatása után bizonyosan állíthatni: hogy szerzői Tamás, és Bálint nevű papok (clericusok) voltak, kik mivel Husz tanításához hajlottak, kénytelenültek Moldvába menekedni, hol a' már előbb oda vándorlott husziták számára az egész sz. írást fordították. ³⁾

¹⁾ Nic. Ferlosiae MM. SS. Cod. lat. 's a' t. cod. 81.

²⁾ Nagy Lajos és Hunyady Mátyás védelm. a' nemzeti nyelv ügyében, Pest 1815.

³⁾ Régi m. nyelv emlékek I. k. XXIII. I.

Hogy pedig a' kérdéses „bécsi codex“ valósággal Kameniczből származott Tamás és Bálint papok fordítása, kitűnik ezekből: a' müncheni (bajorország székvárosa) kir. könyvtárban találtatik egy a' négy evangéliumot magában foglaló magyar másolat. A' könyv sarkán felvan jegyezve, hogy Moldvában Tátrós városában iratott; ezen fordításnak nyelve és helyesírása szemlátomást megegyez amazéval, és a' mi leg elhatározóbb: megegyeznek bennök azon helyek, és kifejezések, mellyek miatt Tamás és Bálint fordítása akkorban gáncsoltatott; nevezetesen 1-ör Tamás és Bálint megrovattak, hogy a' „Spiritus Sanctus“ szavakat nem „Sz. Léleknek“, hanem „Sz. Szellelnek“ fordíták; ugyan ezen „Sz. Szellel“ a' müncheni codexben is előfordul; 2-ör a' tátrósi másolatban ugyan azon különösb szavak, szólásmódok, és helyesírási szabályok lelhetők, mellyek a' bécsi codexben; 3or a' fejezetek (capitulumok) úgy vannak jegyezve a' müncheni codexben is római számokkal, 's a' széleken arábokkal, mikép a' bécsiben; 4-er a' müncheni codex evangelistája ugyan azon „vulgata“ szerint készült, melly után a' bécsi codex könyvei fordítattak. — Hogy a' „bécsi codex“ eredeti, 's így Tamás és Bálint saját kezűkirása, mutatja: a) a' codexben lévő sok törlés; a' mint t. i. munka közben jobb kifejezés öllött fordító elméjébe, kitörlé a' helytelent; 's ezen törlések az egész munkára kiterjednek; b) némelly szónak elvétett kiírása, vagy is elhibázása; mi a' dolgozó lélek sebességére mutatván, a' másalgató által olly gyakran el nem követtek; innen van, hogy a' müncheni codex mint másolat sokkal hibátlanabb, 's alig van egy két szó letörülve benne.

Mi a' fordítást magát illeti: általánosan meg kell róla valanunk, hogy sok helyen sem a' latin szöveg értelme nincs jól vissza adva, sem a' magyarság nem egészen hibátlan; minek egyik főoka lehet a' nagy sietés, mi onnan is kiviláglik: hogy helylyel közzel egész mondatok is végkép kihagyattak. — Valamint pedig fordítók a' latin nyelvvel nem voltak egészen tisztában: úgy azt sem fogák fel, mikép kelljen a' latin nyelv sajátosságait hason erejű magyarsággal kifejezni; innen magyarázható a' szórul szóra fordítás, innen az igéknek a' latin igehaj-

lítás formájáraí csavarása. Azonban néhutt épen ezen ragaszkodás az előttök fekvő szöveghez, azt tevé: hogy rövidebben és szebben fejezik ki magukat, mint maga Károlyi, sőt Káldy is. Különösen jeleskedik Habakuk 3-ik fejezete; ilyenek Michas, Daniel, és Eszter több részei. — Mi a' nyelvet illeti, meg kell ismernünk: mikép ezen könyvek a' magyar nyelv alaposb ismeretére igen sok világosságot terjesztenek; találni ezekben ősi, eredeti szavakat, mellyek az utóbb divatba jött idegeneknél szebb hangzatuak; találni gyökereket, mellyek ma csak származékaikban élnek, régen pedig önálló meghatározott értelemmel birtak; mellyeket ismét divatba hozni kötelessége a' nyelvtudósoknak.

Jegyzet. Ki e' felette becses codexről bővebb tudomást szerezni óhajt, olvassa a' „Régi M. Nyelv emlékek I. Köt. Döbrentei Gábor páratlan jelességű értekezését.

15. §.

5-ik Lászlóról adatok hiánya miatt semmi bizonyost nem mondhatunk; mert abból: hogy magyarnak nevezé magát, még nem következik nemzeti nyelvünkben jártassága.

A' latin nyelvet nem értő, nem beszélő vitéz Hunyady János, mint Országunk kormányzója 1446 magyarul illy szavakkal esküvék: „Isten teged úgy segellyen, Boldogh Azzon neked irgalmath úgy nyerjen, Istennek minden Zenthy eretted úgy immaggianak. Istennek zent theste the vegh napodon eudvességedre úgy meltollyek, feold tetemedet úgy fogadgya be, onneith harmad napon úgy kinevesse“ 's a' t. ¹⁾ Ennek eredetije, mint allítatik, Kollár kéziratai közt Bécsben a' cs. titkos házi levéltárban őriztetik; törvény könyvünkben pedig csak a' magyar szöveg latin fordítása áll; még is némelleyek, alaposan e? Hunyadyról azt állítják: hogy de ákul igen, de magyarul nem tudott. — Igaz ugyan, hogy az általa kiadott latin oklevelekben úgy szól, mintha azokat saját kezével írná; de ki az oklevéltanban otthonos tudja, mint kell ezt érteni; az alá írást maga tevé, hanem másokat használt azok fogalmazására, külö-

¹⁾ Régi m. nyelv emlék, II. k. 355. l. Rádai kéziratgyűj. szerint.

nősen egyházi férfiakat, kik hivatásuknál fogva művelék a' tudományokat, 's értették a' latin nyelvet. Hogy latinul az ősz bajnok nem tudott, eléggé kiviláglik Galeot ezen szavaiból: „Accessit etiam ad Regis (Mathiae) perfectionem, quod ejus genitor Joannes — — — cum esset linguae latinae expers, in arduis negotiis cum Pontificum legatis pertractandis, nullo alio usus est interprete, quam filio.“ — Hunyady Jánosnak csupán magyar udvara volt,¹⁾ mellynek szellemétől buzdítva Báthory László pálos 1456 előtt néhány évvel fordíta latinból a' Sz. írást, és szentek életét.²⁾ — A' hős Hunyady gyermekeiről sem felejtkezett meg, kiknek boldogságát, szerencsáját, mint gondos atyához illett, szíven hordván, azok czélszerű kiképzésére mindent elkövetett; haldokló ágyán Vitéz Janos esztergomi érseket kérte meg, hogy fiának, Mátyásnak lenne nevelője, vezére,³⁾ ki is e' tisztet elfogadván a' tudomány szeretetének magvát annyira növendéke szívébe tudta hinteni, hogy az utóbb egész hazánkra fényt árasztott, 's bő gyümölcsöket termett.

Mátyás szülői akaratból jelesen a' hadi pályára neveltetett; mivel pedig az ősz vitéz tudta, mikint a' tüzes fiatalságra nagyon hatnak az ősök buzdító példai; a' kis Mátyás előtt verseket, a' régi híres daliák dicső tetteit örökítőket, olvastatott fel, mellyek hallására ugy elragadtaték, hogy már gyenge éveiben azokba mintegy elmerülve, gyakran anyagi szükségéről is elfelejtkezne.⁴⁾ E' felolvasott jeles darabok, mellyek hallásában maga a' gondos atya is gyönyörködött, kétségkívül nemzeti nyelvünkön voltak írva; 's hihetőleg a' híres budai könyvtárban jutott nekik hely is; de a' vizás idők vas fogai elemészték azokat.

Vidfi nógrádi alispán költségén kijött könyv szerzője, Mátyást, mint a' római és egyházi törvényekben, ugy a' latin 's magyar ékesszólásban is igen jártast, dicsérettel hal-

¹⁾ Döbrentei, Régi m. nyelv eml. II. k. XVI. l.

²⁾ Ugyan ott.

³⁾ Keresztury, Hist. Epp. M. Varad. P. 1. 224 l.

⁴⁾ Galeot C. 17.

mozza, sok nyelvek tudását is kiemelvén.¹⁾ Bizton következtetjük ezek után, nyelvünk akkorbani virágzását; valamint azt is: hogy Szilágyi Mihály magyar ékesszólással bírta a' Rákoson összegyűlt nemzetet Mátyás megválasztására; alig jött ezen váratlan, de minden esetre örvendetés hír köztudomásra, azonnal következő versekre fakadt az utczákon tolongó pesti ifjuság:

„Mátyást mostan választotta, mind ez ország királyságra,
Mert ezt adta Isten nekünk Menyországból oltalmunkra,
Azért mi is választottuk, mint Istennek ajándékát,
Kiből Isten dicsértessék, és örökké mondjuk. Amen.“

Ezen versezet tehát 1458 évből való. Ezen időből látszik lenni Sz. László királyt dicsőítő egyházi ének is, mely így kezdődik:

„Idvezzlég kegyelmes Sz. László király,
Magyarországnak édes oltalma,
Sz. királyok közt drágalátos gyöngy,
Csillagok között fényességes csillag.“ s a' t.

és egymás Szűz Máriáról, mely őriztetik vadasi Jankovich Miklós gyűjteményében. — 1463 irt Césinge, P. Tewrewk szerint: Meczin czei János (Janus Pannonius, máskép if. Vitéz János) pécsi püspök magyar nyelvtant, mellyről Décsi János 1598 tavaszeli 5-én Telegdy Jánoshoz intézett levelében magasztalólag emlékezik²⁾; de melly irodalmunk nem kis kárára elveszett. Lippi Zsigmond pedig 1490 adta ki Budán „Wi Grammatica“ czimű munkáját, mellyet a' nagy régiség buvár P. Tewrewk József ismertetett meg. — 1484 Nyir Kállay Tamás a' király titoknoka megkésértette a' törvény latin alapmondatait (axiomáit) magyar versekbe foglalni; például ezt: „peculium venditum ex aequo recipi non potest“ így adá: ³⁾

„Mert mit egyszer megszerzettél,
És te töled elvetettél,
Ha igazat akarsz tenned,
Többször nem kell hozzád vened.“

¹⁾ I. Const. P. H.

²⁾ Bód Péter, M. Athen. Előszó.

³⁾ Kovachich, formulae solem. Pest 1799.

A' magyar Muzeumban találtatik egy régi kézirat, mellyben Sz. Elek, és első Remete Sz. Pálnak életirása foglaltatik, irattott 1450—1526 több kéz által, nagyobb része hihetőleg Mátyás alatt. Vannak benne különféle imádságok, sz. dalok, naptárok, 's vége felé ez:

„Ezt zerzettek pestnek varosaban;
 vgyan ottan zent peter vcayaban:
 zwletett ytan elmwlt ydoben;
 ezer oth zaz ees nyolch estendoben.“

Albert Sz. Benedek rendü tihanyi apát 1486 következő tartalmu levelkét irt rokonaihoz Mármarosba: „Edes Testverem, koszonom a' M — — Nestienek keldek zent Ereklét. Janos Vronk a nagi gieri propostual Budan meg meg lez, minden agsagtok meg meg lez. Isten veltek. Tichon. Zent pal napian etszaka 1486. Albert Apatur.“ E' kis példa mutatja, hogy már ez időben a' magyar papok nemzeti nyelven tudósították rokonaikat. ¹⁾

Hihetőleg 1489 készült a' „Siralom ének Bóth János veszedelmén“ illy kezdettel:

„Gondom nekem yo nagy Isten masthan nem volna
 Feleymnél thyzhességhewm twdom nagy volna
 hogy az en zolgalth vram megh nem holth volna“ 's a' t.

E' hármas rímben készült ének eredetije, vagy közel koru másolata Pesten a' Mérey nemzetség levéltárában találtatott. Mátyás végső éveire mutat a' benn foglalt reá hivatkozás; a' nyelv minemősége; végre, mivel az illy ének mindjárt halálkor fakad. — Ez időből látszik lenni a' „Házások éneke“ is, ámbár annak keltét Nagy Gábor 1548 évre teszi, illy kezdettel:

„Sokszor kértem én az Istent, nagy szivem szerint,
 Hogy mutasson társat nekem, e' világ szerint,
 Kivel holtig együtt éljek, a' törvény szerint.“ 's a' t. ²⁾

¹⁾ Régi m. nyelv emlék. II. k. 359. l.

²⁾ Toldy, Handbuch der Ungarischen Poesie, 11 l.

Legrégiebb nyomtatás magyar nyelven 1484 évből való, 's ez azon könyv, mellyet Bartalis Antal jegényei lelkész Erdélyben hozott világosságra ¹⁾ ezeket mondván: „Possidemus orationem et Cantilenam de inventionem dextrae S. Regis Stephani idiomate ungarico Norimbergae 1484 editam. Az ének így hangzik:

„O deucheoseeges zenth iob keez,
mel' et magyar ohajtua neez,
draaga genche neepeunknec
nag' eoreome ziveunknec“ 's a' t. ²⁾

16. §.

Mátyás király udvaránál volt apostoli követ a' római pápához 1480 irt tudósítmányából ³⁾ kir. udvar, országnagyok, nemesség, magyar lakosú városok között annyira magyar társalgás tetszik ki, hogy a' neveket egészen csak magyar kimondásaikkal írta meg, mikint t. i. azokat fenforogni hallotta; mi több: Mátyás, asztalánál, nem gondolván nejével, nem a' külföldi, idegen ajku tudósokkal, magyar verseket énekeltetett. Tartott tehát udvarában magyar dalnokokat, kikről Péter vulturáni olasz püspök, 1483 Budáról 4-ik Sixtus pápának irván, erősíti: hogy náloknál élteben jobbakat nem hallott. Halljuk Galeot ⁴⁾ ide vonatkozó szavait: „Ebéd közben mindig tudományos vitatás vagy, avagy versek énekeltetnek magyar nyelven lant mellett. Az ének tárgya mindenkor valamelly hős tény, mellyhez magyarnak elég alkalma van; mivel hazája különféle nyelvű ellenséges nemzetektől környezve lévén, elég anyagot nyujtanak vitatkozásra. Szerelmi dalok igen ritkán, de többnyire a' török elleniek zengedeztetnek, pedig igen ékesen; mert a' magyar, nemcsak úgy mint nemtelen egyformán beszél, — innen van, hogy a'

¹⁾ In notit. Paroch. Jegényiensis. Claudiop. 1794.

²⁾ Papay a' m. literatura esmérete, Veszpr. 1808. 364. l.

³⁾ Geschichte des Ungarischen Reichs. 1. Th. Halle 1797.

⁴⁾ Cap. I.

magyar éneket pór úgy mint polgár, az ország közepén úgy, mint annak szélen egyiránt megértik;“ miből egyszersmind kitetszik az is: hogy nyelvünk ekkor már a' műveltebbek közé tartozott. — De nem csak a' királyi asztalnál, hanem más egyesekénél is napi renden voltak az énekek; a' többi közt Galeot nyomain csak Báthory Miklós váci püspököt említjük. — A' társas életből átszivárgottak a' táborba; bizonyítja ezt Bonfin, ¹⁾ ki a' kenyérmezei győzdelmet leirván említi, mint vigadtak Báthory Ist. Kinizsy Pál, és a' többi magyar vitéz nemzeti dalok zengedezése között. Illy hős dalok Erdélyben még a' XVI század második felében is nagyon divatoztak.

(Mátyás országglása alatt egyházi beszédeit a' pálosok közül Kelemen 1468; Szigeti Jakab 1476; Várad Mihály 1484 tájban magyarul szavalta el, mert a' népre hatni vágyás magyar szerkezetű beszédet kívánt akkor úgy, mikint 1542-ben, midőn a' 41 törvény cikk minden monostorból két egyént szólíta ki tábori papul; sőt Tamás népszerű magyar beszédeit Eggerer szerint ki is nyomatta, de mellyeket eddig mély homály főd. — Maga Mátyás a' magyar írásnak szinte előmozdítója volt. Így midőn Erdélyben a' régóta divatozott magyar agendával élés, bizonytalan mi okból, megszűnnék, paraszukat az erdélyi püspökké 1476 lett Gereb László elejbe vitték, ki csak akkor engedé meg ismét, mikor Mátyás ezt sürgetőleg akará. ²⁾

Ámbár a' lengyel származatu Zik Ulászló (1490—1516=26) se magyarul, se latinul nem tudott, még is udvaránál, és a' főurak közt magyar nyelvvel általános éleést mutatják annak végzeményeiben álló ezen szavak: huszarónes, akónes, jobbágyónes, hajdónes 's a' t. A' tudományosság azonban napról napra hanyatlott, a' tudósok nem becsültettek, mellőztettek, sőt a' tudományokbani jártosság udvarában csufság tárgyaul is szolgált. De mind e' mellett találtattak férfiak, kik a' kor gyengéin tülelmedvén más nemzetekkel nemesen vetél-

¹⁾ Decad. 3. L. 9.

²⁾ Régi m. nyelv eml. II. k. 370 l. 5 sz.

kedve irtak magyarul, a' nemzet boldogító nyelvén. Így e' király első évében készült egy: „Emlék dal, Mátyás király halálára“ mellynek eleje így hangzik:

„Nehay walo yv mathyas kiral
sok orszagokath te byral
nagy dicheretw Akoron valaly
ellensegednek ellene allal“ 's a' t. 1)

Szinte ezen évben Kászonszék eredetét valaki magyarul irta le.²⁾ 1506 készült a' pesti kir. Egyetem codexe; 1508 Bertalan pap sz. Dávid szoltárait adá; szinte 1508 Vásárhelyi András négyes ríme boldog Anyánkhoz; 1510—1521 a' pesti kir. Egyetem codexe, és szentek élete; 1512 a' nagyszombati codex 's a' t. jöttek napfényre.³⁾ 1513 Kinizsi, vagy mikint az eredetiben áll Kenesy Pál társának, nagyságos Benigna asszonynak, imádságos könyve; megismertette Czech János magyar t. társasági r. tag által. Eredetije a' ferencziek érsekújvári monostorában. Ez ima könyvben, minthogy nagyobb kiterjedésű, 's csinosb nyelvű, több figyelemre méltó sajátságokra akadunk; és pedig a) a' ki, és melly különböztetés nélkül jön elő p. szent halálodról emlékezhessen, ki legyen én lelkemnek üdvösségére; számtalan kinodért, kiket érettünk szenvedél; b) szám és e' nevek után: sok több, kevés, minden, számtalan, néhány, töméntelen, demérdek egyesbe használja a' főnevet p. harmincz napig (mit ma sok, elvéte, 's latinosan harmincz napokig ir), számtalan kinodért (és nem kinaidért); c) az elvont értelmű főneveket alkotó at, et képzőt okosan megkülönbözteti a' cselekvő ás, és-től, p. gyónat, szánat, látat, mellyeket a' későbbi kor zavarva használ; d) Személyragot így ir: nyavalások irgalmazója, irgalmasságoknak anyja, elhagyottak vigasztalója 's a' t. Csak kétszer, 's talán tévedésből használja: választidnak (választottaidnak) üdvözlésöket; gonoszoknak kárhozatjokat; e) a' ragok alkalmazásában

1) L. Régi magyar nyelv emlékek II. k. 5. l.

2) M. t. társ. Evkönyv. I. k. 9 l.

3) Ugyan ott 375 l.

követi általában a' hangkellem (euphonia) alaptörvényeit, de annyiban még is eltér a' mostani szokástól, hogy azok képezésében a' keményebb ó és ő hangzókat inkább kedveli, mint a' lágy u, ü-t, p. uronk, asszonyonk, üdvösségönk (urunk, asszonyunk, üdvösségünk helyett); f) ige ragozása a' jelenleg elfogadott formáktól nem sokat különbözik, kivéve a' parancsoló módot, és a' foglalo mód félmult idejét p. szabadon, szabadoljonk, nyerhessők (szabadulj, szabaduljunk, nyerhessenek helyett); g) félmult idővel nagyon gyakran él; végre h) az i k-es ige mindenütt szabálya szerint fordul elő.¹⁾ (1515 Marosszék hivatalnokai magyarul jegyeztettek fel.²⁾

A' szép tulajdonokkal jeleskedő 2-ik Lajos (1516—1526 =10) uralkodásának éveiből eddig csak hat nyelv emlékre bukkantak tudósaink a) 1517 Pásztor Györgynének Margit Asszonynak, és Hegedüs Péternének feleleti Terjék János ellen; b) 1518—1524 közötti Drágffy János tárnok, özvegytartás iránt egyezik; c) 1520 Drágffy János tárnok, 9 forintot veszen költsön Várday Ferencz püspöktől; d) 1523 Kesserü Mihály püspök, és nővérhuga Krisztina között békelevél; e) 1525 Désy nemzetség ivadékiról jegyzet; végre f) néhány oklevél tartalma.³⁾ — Az 1525ki zajos hatvani orsz. gyűlés 2-ik Lajos jelenlétében magyarul folyt.⁴⁾

17. §.

A' Sajó melletti szerencsétlen ütközet következtében, hazánkban a' tanító intézetek kapott sebeiket Robert Károly és 1ső Lajos uralkodásaig egészen meg nem orvosolhatván, virágzásra épen nem juthattak; mit részint a' belviszonyok, részint a' hideg részvégtlenségből magyarázhatni, minthogy ekkor a' tudományok tanulására csak azon kevés adta magát, ki egyházi hivatalra szentelé életet. Lajos alatt azonban kezdett a' nemzetben a' tudományok szeretete jobban és jobban éledni, és reá egy szebb jövőndő hajnala derülni; 1311 táján Paris és Bologna

¹⁾ Régi m. nyelv emlékek. II. k. XXIII. t. 's a' t.

²⁾ M. t. társ. év könyv. 1 k. 9 l.

³⁾ L. Régi m. nyelv emlék. II. k. XVIII. és XIX. l.

⁴⁾ Kovachich, suppl. ad vestigia Comit. edit. 1798—1801. 61.

volt ama hely, hova Európa több tartományaiából, 's így hazánk-ból is a' felsőbb tudományok, és tágasb tapasztalás után sovárgó ifjuság vonult. A' magyar ifjak itt szép jogok, és kiváltságok élvezetében részesülvén, a' tudományokhoz kedvet, és azokban bővebb utmutatást nyertek; honnan Okám, Baldus, Susó, Petrarcha és Olaszország már akkor több jeles írói munkáival megismerkedve tértek vissza hazájukba. Illykép Olaszországból lassankint a' tudományok szeretete átszállonga hozzánk is, mellyet a' fejedelmek is megkedvelvén pártfogás alá vevének, annyira: hogy már e' század elején hazánkban számosb tudományszerint intézet egyesek úgy, mint fejedelmek által alapítatnók; jelesen 1325 Esztergomban egy tudományos intézetnek kellett lennie, mellyben a' bölcsészeti, törvényi és orvosi tudományok tanítatának.¹⁾ 1347 pedig Nagy Váradon egy másik virágzott.²⁾ Első Lajos a' dicső és hatalmas fejedelem 1364 állítá fel a' pécsi Academiát, „studium generale“ czim alatt, az akkori szokás szerint 4-ik Orbán pápa által megerősítettet, melly olly virágzásra emelkedett, hogy tanuló növendékei száma a' 4000 is meghaladt.³⁾ — Zsigmond 1388 a' budait alapítá. Ebben nyerte Verbőczy a' nagy törvénytudós tudománya első alapját.⁴⁾ Mátyás pedig nem csak az előbbi királyok által alapítottakat kívánta jó karban tartatni, de 1467 Posonyban „Studium generale Istropolitana“ név alatt Vitéz pécsi püspök munkálódásának közbejöttével egészen újat létesített, melly az akkori külföld hires oskoláinak mit sem engedett.⁵⁾ Az előszámláltakon kívül ez időszakban még nevezeteseb oskolák voltak: Veszprémben, Fehérvárott, és a' szepesi prépostság mellett.

Továbbá: két t. társaság nyomára is akadunk ez idétt hazánkban, mellynek egyike Budán létezett Vitéz János veszprémi püspök elnöklete alatt; a' másik pedig Erdélyben, hol Gereb László már mint erdélyi püspök terjeszté a' tudományok

1) Péterfi, S. Conc. P. I. 178 l.

2) Pray, Specimen Hierarch. Hung. P. 2. 175 l.

3) Szerdahelyi, Chronographia Hung. 269 l.

4) Nemzeti Plutárkus I. k. 115 l.

5) Péterfi, S. Conc. P. II. 16. l.

szeretetét. Vallaszky ¹⁾ méltán megjegyezheté tehát azon élenkséget, melly nálunk e' században uralkodott; méltán elmondhatá, hogy hazánk fölött már a' XV században a' tudományok hajnala szépen felderült; mert a' mi külföldön a' tudományok fejlődésére nézve érdekes és becses találatot, hazánkba folyt, nálunk öszpontosult; itt találtattak legritkább kéziratok, 's az újon nyomott könyvek első voltak; 's ezt leginkább Mátyás király tudomány szeretetének köszönhetjük, ki a' világhírű budai könyvtárnak volt alapítója; 1465 kezdé ő gyűjteni az utóbb olly drága kincset, t. i. keleten és másutt a' legritkább kéziratokat felkerestetvén, azokat vagy megvette, vagy számos tollvivőjével lemásoltatta, 's erre Heltai szerint évenként 33,000 aranyot költött. A' görög birodalmat ekkor dúlták fel a' törökök, 's az ott létező gazdag könyvtárokat széthányták; mi Mátyást könyvtárának felállításában elősegítette; az újonan fel talált sajtó alól kijött műveket mind meg szerezte. (E' neves könyvtár köteteinek számát közönségesen 50,000 teszik, melyek többnyire arany, ezüst és bársony kötésben pompáztak. Voltak-e ezek között magyar könyvek? azt bizonyosan meg nem mutathatjuk, valamint azt sem lehet megmutatni, hogy nem voltak. Ursinus Velius ²⁾ után azonban abban magyar könyvek létezését meg is valószínűnek tarthatjuk, mert egyenesen említi, hogy ott, minden nyelven irt könyvek találatnak. (ha minden, tehát magyar is!)) Mátyás idejében a' pazar fényű budain kívül jelesb könyvtárak voltak: Nagyváradon, melyet Vitéz János érsek, még mint nagyváradi püspök, a' legjobb munkákat gondosan összegyűjtögetvén, alapított; Esztergomban pedig olly nagyszerűt állított, melly Mátyás királyéval vetélkedett; ³⁾ ő volt első, ki hazánkban gazdag készületű csillagász tornyot emelt. ⁴⁾

Az emberi ész legfelségesb találmányát, melly e századnak dicsősége — a' könyvsajtót, Mátyás országlása alatt Gereb László, akkorban budai prépost, hozzá be első honunkba, ki

¹⁾ Consp. Reip. Lit. in Hung. 96 l.

²⁾ De bello pannonio L. 1. 16 l.

³⁾ Schmitth Archi-Eppi Strig. P. 1. 271 l.

⁴⁾ Bonfin. Doc. 4. L. 3. 569 l.

Hess Andrást, bár drága pénzen, 1472 Budára édesgette, az ott felállított sajtónak kormányzatát reá bizván. „Antiqua chronica Hungarorum” című könyv volt első, mely, Gerebnek ajánlva, magyarhonban nyomtatott. Így tehát a’ sajtó két évvel ugyan utóbb, mint franczia országban; de egygyel előbb mint Angliában, és 9 előbb mint Bécsben működött először honunkban. (~~Nyomatott-e azonban itt magyar könyv nem tudjuk,~~ minthogy a’ borus idők viharai közt az innen kikerült nyomtatmányok annyira elvesztek, hogy azokból ~~latin nyelven is~~ csak egy régi kronikát: „Chronicon Budense”, cím alatt bírnunk. E’ könyv kisebb ívrét alaku, vastag papírra nyomott; 67 levélből áll, mindegyik lapon 33 sor van. Magában foglalja a’ magyarok történetét eredetüktől kezdve, Mátyás király koronázatásáig; oszlik pedig két részre, az elsőben előadatik: a’ hunnok mesés eredete, ’s lejj Etele idejeig; a’ másodikban elkezdik a’ hunnok második bejövetelét festeni, előadja a’ vezérek és királyok történeteit Álmos első kapitánytól Hunyady Mátyásig. — E’ munka kiadásából eddig hét példány ismertetik a) a’ m.nemzeti muzeumban, meg vásárolva főhg Nádor ő fensége által, b) a’ cs. kir. könyvtárban Bécsben; c) a’ prágai egyetem könyvtárában; d) a’ lipcei egyetemen; e) Rossi Miklos gyűjteményében; mely szinte a’ n. muzeum tulajdona.¹⁾ — Végre Mátyásnak szándéka volt Budán olly országos nevelő intézetet állítani, mely némelly írók szerint 40,000 egyént magába fogadandott; de halála e’ tervet kivinni nem engedte.

Midőn a’ fennemlített Mátyás király pompás könyvtárából a’ tudományokat nem ápoló 2-ik Ulászló alatt hanyag felügyelés következtében naponkint lopattak, vagy tékozlólag ajándékoztattak a’ drága könyvek; Bécsben ugyan akkor veté meg alapját a’ cs. k. könyvtárnak Miksa császár, (3-ik Fridrik fia) ki értesítetvén a’ budai könyvtár gondatlan kezeléséről, nehogy e’ roppant kincs elbirtangoltassék, Cuspián Jánost Budára küldötte becsesb részének megvásárlása végett. Öt év leforgása alatt Cuspián huszszor fordult meg Budán, még végre 2-ik Ulászlót, 1510 a’ kíváнат

¹⁾ Kubinyi, Társal. 1843. 1-ő fél év 45 sz. Jun. 8.

teljesítésére rábirhatta; 's így megcsonkítva lassan kezdé előbb fényét veszteni, még végre a' szerencsétlen mohácsi ütközet után, jelesen 1541, Solimán vad csoportja által Buda előntetvén, szétszórattott. — Lambecius bizonyítja, mikint a' könyvek, fényes köntösükből kivetköztetve földalatti penészes üregbe vetettek, az azokban rejlő kincset becsülni nem tudó török által, szigoruan eltiltván a' keresztényeknek azok meg tekintését is. E' könyvtári maradványért Pázmán Péter esztergomi érsek váltásdíjúl 30,000 ftot ígért a' töröknek, de sikeretlenül; ¹⁾ 's midőn 145 év mulva Leopold győztes fegyverei által Buda (1686) a' török járom alól kiszabadult, az egykori roppant ékes könyvtár tömegéből alig 290 menő, részint kéziratot, részint nyomtatott (azonban belső becs nélküli) könyvet lehetett csak találni. Hasonló szomorú sorsra jutott a' nagyváradi, esztergomi könyvtár is, a' többivel együtt.

Irodalmunk III. időszaka.

I. Ferdinándtól M. Thérzsia halálaig. 1527 — 1780 = 253.

18. §.

A' posonyi Academia nagy lelkű alapítójának elhunytával, a' mohácsi ütközet után pedig többi régi iskoláink is u. m. a' budai 1541; két év mulva a' pécsi, esztergomi, majd a' váci, győri, fehértvári, veszprémi 's a' t. pusztulni indultak, részint a' török mind inkább növekedő uralkodása által, részint, mert székeikből elűzve, vagyonaikból kiforgatva állottak azok, kik egykor alapítványaik 's áldozataik által nemzetünknek a' tudományokat és felvilágosodást leginkább terjesztették; — a' műveltség után sovárgó keblek szívök vágyait csak külföldön elégíthették ki, és sokan indultak Vittenbergába, hol az akkor erőre kapott hitújítás, hirt, nevet vivott ki magának; az igen számos ottan tanult honosink közül sokan kegyuraikat mind az újjavallás bevételeire, mind annak terjesztésére sikeresen buzdították, és az egyházi javak által hatalmukat nevelt főurak, annyiival inkább siettek iskolák és nyomdák által is erősíteni az újjavallást, mert ezt az őt egyház ellen, mellynek birtokait nem jog szerint örö-

¹⁾ Kazy. Hist. Univ. Tyrnav. P. 2. L. 2. 272 l.

költék, csak ezek által biztosíthaták. — A' cath. egyház tanító intézetei mind inkább fogytak, tanítói mind inkább gyérültek; pásztorok nélkül a' nyáj is széledni indult. Honi papság csekélyebb számmal találtatott, mint sem egyházi kötelességein kívül tudományokban is tanítást adhatott volna; a' régi szerzetesek pedig, kik egykor a' vallást nemzetünknel megalapították, 's ápolták, elűzetve romokba dült lakjaikból, már csak a' reájuk hálásan emlékező környék hagyományaiban éltek; uj segédeszközökről kelle tehát gondoskodni, hogy a' nemzet régi egyháza a' tudományokat feléleszthesse, 's ezek által a' hiveket maga iránt tiszteletre gyujthassa; Oláh Miklós esztergomi érsek e' segédek a' Jesuiták szerzetében hitte feltalálhatóknak, kik külföldön mind tanítási ügyességök, mint a' vallás újítók ellen sikeresen folytatott küzdéseik által nagy figyelmet gerjesztettek.

A' romjaikból felépült, vagy újonan emelt oskoláink nemzetiségünket is ébreszték; mivel meg szüntek már az idők, mikor a' nemesek csak harcznak örvendve a' tudományokat büszkén megvetették; valamint Olaszoknál a' XV, Francziáknál, 's Németeknél a' XVI században a' nemzeti nyelv ápolókra talált: úgy nálunk is többen, szerzett ismereteiket ezen hirdették, honosaikra ezen áraszták; a' sajtó is könnyűvé 's olcsóvá tevén a' műveltséget, többen lettek ennek szomjasivá, és csak úgy elégtethetének ki, ha tudományokban jártosabbak munkásságuk gyümölcsét velük nemzeti nyelven közölni siettek; végre mind a' két vallás már nem csak szóval, hanem sajtó által olcsón terjeszthető munkákkal is a' néphez fordult, 's hogy ebben magának hívőket, egyházának tagokat szerezne, a' szent-írást hol egészben, hol részekben, 's egyéb vallásra vonatkozó munkákat, a' nép nyelvén hirdetni, 's közrebocsájtani törekedett. — A' reformatióra következő századok mindenütt kedvezőleg hatottak a' nemzeti nyelvre, és pyreneusokon túl, 's meg apenninek hosszában a' vallás által egymással harczra nem készített népek, nemzeti nyelven még több remek munkákkal dicsekednek, mind azok, mellyek megoszolva vallásban, minden erejüket csak ezen egy tárgynak ostromára, vagy védelmére fordították.

19. §.

A' mohácsi gyászos nap után, honuk nagyjai egymás közt megoszlottak; némelyek Zápolyát, mások pedig Ferdinándot akarván a' magyar királyi székre emelni. A' nagyravágyó Zápolya, különösen a' nyelv és nemzetiségnek elveszthetése emlegetésével is gyűjté pártját Ferdinánd ellen, mit ez meghallván 1527 telhó 19-én kiadott (német nyelvű) kötelezményében ígéré a' nemzetnek, hogy szabadságait, és nyelvét pártfogolni 's fentartani fogja; értvén azonban, hogy e' német levél még inkább felingerlé a' magyarokat, az országhoz Zápolya ellen küldött latin oklevelében is fogadá a' nemzet és nyelv oltalmát e' szavaiban: „*nos vero sicuti ex aliis literis nostris iam pridem intellexistis, nationem, et lingvam vestram servare, non perdere intendimus.*“ Ez ígélet nem téveszté hatását; sokan kik előbb nem akarák, most részére állottak; tisztelték őt, mint a' nyelv és nemzetiség pártfogóját; azért már midőn 1527 Bécsből székesfehérvári koronáztatására 400 magyar lovag kíséretében jött, ezek vezére Báthory István a' nádor, honunk határánál (Farkasvölgynél) magyarul üdvözli őt, még ekkor a' nemzet nyelvét nem tudót. — Buda várában ugyan azon év őszhó 6-án titkos tanácsot tartván, az ország főembereitől letett magyar zengzetű esküt fogada el, mellynek eredetije a' posonyi társas káptalan levéltárában őriztetik; midőn pedig őszutó 3-án megkoronáztatott latin nyelven mondta el ugyan esküjét, mellyet azonban Tamás püspök mint Cancellár magyarul is felolvasott a' jelenvoltak halatára, hogy tudják tartalmát. Az eddig mondottakból láthatni Ferdinándnak nemzeti nyelvünkbeni járatlanságát; de hogy utóbb megtanulta azt, bizonyítja *Familiae totius Aulae Caesarae Catalogus per Nicolaum Mameranum collectus* ezen szavakkal: „*qui et praeter latinam lingvam septem alias insuper, perfecte et expedite loquitur, germanicam v. l. italicam, hispanicam, gallicam, hungaricam, bohemicam et slavicam*; sőt Sibut György 1528 évről szólván mondja: „*Ferdinandum lingvam hungaricam caluisse.*“ Tudott tehát Ferdinánd magyarul legalább annyit, men-

nyivel magát megértesse, 's másokat is megértsen. — Továbbá mennyire buzogtak őseink a' habsburgi ház thrónra léptekor nemzeti nyelvökért, kitetszik az 1550 orsz. gyűlés 5. törvény-cikkéből, mely 1-ső Ferdinándot, fiának Miksa hg. magyar honba küldetésére kéri, hogy magyarul megtanuljon; ki a' 73. t. cz. mely szerint csak olyanok honosítását óhajták, kik a' nemzet nyelvéhez, és szokásaihoz hön ragaszkodnak; ki végre a' 77. t. cz. mely küzdésüket emlékesíti nemzetiség fentartásaért. — Eddig az országgyűlési tanácskozás mindig magyarul folyt, ámbár a' Cancellár csak latinul tette fel a' törvényeket. A' pörök szinte e' nyelven tárgyalattak, mit az 1550 11. t. cz. tanúsít, melyből eléggé kitűnik, hogy még a' bírák sem tudtak mindnyájan latinul. — A' m. kir. kamara 1535 óta honi nyelven levelezett a' vármegyékkel; harminczadók, és sőtisztek így kapták parancsaikat; a' császári (tehát német) fővezérek ezen irtak a' vármegyék és várkapitányokhoz; mi több: Rudolf alatt a' m. kir. udv. kamara a' pósta és ajtónálló tisztséget is magyar eskü mellett adta át. — A' zsitvatoroki béke Rudolf, Bocskay István és első Achmet közt 1606 magyarul kötöttetett, ámbár törvény könyvünkben latinra fordítva áll; magyarul kötöttetett 2-ik Mátyás és Báthory Gábor közt 1610. — Az 1619 posonyi orsz. gyűlés elébe Forgách Zsigmond, akkori nádor, magyarul terjesztette a' tanácskozás tárgyait; 's ugyan e' gyűlés az idétte budai basához magyar szerkezetű levéllel küldötte követeit; sőt a' hon szívében gázoló török is, természetesnek vélte magyar nyelven adását véreink nyomorgatására vad parancsainak. Álljon itt bizonysgul e' töredék Kaprinai Diplomatariumából: (1668) „My az hatalmas és győzhetetlen vitezkedő Török Császárunknak, Szecseny, Holokj, Bujaki, és Hatvanj Veghvarainak — Kajmókanya 's a' t. Ti vasaros, — — és több falusi bírák, polgarok. Ezen czimeres parancsоло függő levelünket latván, azt esztekbe vegyitek, hogy a' hirmondással tartoztok; — — — mivel ha megh értendgyük, hogy katona jar köztetek fajlujtokban, és a' hirt megh nem hozzatok; kisz a' karo. nyarszban szarottok meg. Isten velunk Szecheny die 18. May.

20. §.

A' nemzetiség virágzása, melly fejlődni, 's nem sokára egész diszben ékeskedni remélhető vala, lassankint több, mint egy akadályra talált. Elsőt honunk szomorú körülménye szülé; az ország nagyobb része török járom alatt nyögven, ettől, 's Erdélytől sokszor ostromoltatván, fejedelmeinknek ellenállásra elegendő erőt nem nyujthatott. Segedelem a' német birodalomnál kerestetett, mellynek augsburgi gyűlése csak úgy ígéré harsosait, 's pénzsegedelmét, ha magyar ország a' német birodalomhoz szorosban csatoltatik. Némi engedmény szükségesnek látszék, 's következés leve, Miksa koronáztatásának némi különös sajátsága; a' fejedelem német zsoldosoktól kísértetve jelent meg a' posonyi gyűlésen, 's a' magyarokhoz intézett beszédét thrónjáról német nyelven hangoztatá. Alatta már az idegenek számos hivatalt nyertek, kik körükben a' nemzeti nyelv helyett az előttük ismeretesb latint pártolák. Ehhez járult: hogy már Miksa alatt törvényszékeink több változásokon mentek keresztül; a' hajdani egyszerűbb pör-rendszer mind inkább bonyolódottá, és a' római törvénykönyv szabályaihoz simulóbbá változott; minél fogva bírák is már nem mások, mint a' latin nyelv ismerői lehettek; mint ez az 1572, 4. cz. 4. §. 1574, 16. cz. 3. §. kitetszik. — Nem keveset tett a' népnek a' nemzetiségtől elvonására az, hogy a' protestantizmusnak némelly hivei, nem vélek tiszta forrásból merítettnek hit 's egyéb tudós ismereteiket, ha csak egyházaik 's iskoláikba folytonosan idegen földről nem hiháták tanítóikat. Büszkén emlegeti Korabinszky ¹⁾, miszerint az evangelikusoknak az Illésházi család által alapított bánoveczy iskolájában rectorok, 's tanítók mind külföldről hozattak be; és Tóth Ferencz „Reformatió históriájában“ ²⁾ több mint egy példát láthatunk, mikint Komárom, 's egyéb városaink lelkeszi hivatalára mindig német föld tudósai alkalmaztattak. — Végre honunkba is áthatott a' tudományos karhoz ama szűkkeblű büszkeség, mellyet Raumer

¹⁾ Geogr. Hist. u. Produkten Lexicon v. Ungarn. Pressburg 1786, 29 l.

²⁾ A' magyar és erdély ország Protestáns Ekleziák Históriaja Készítette s' kiadta Tóth. Fer. Komárom. 1808, 29 és 30 lap.

a' német tudósokról hirdet, kik a' latin nyelvet iskoláikban azért igyekeztek fentartani, hogy a' sokaság kincseikben velük ne osztozhassék. Távol vagyunk tehát attól, hogy véleményét tudós hazánkfiának Döbrentei Gábornak elfogadjuk, ki honunkban a' latin nyelv elterjedését, 's uralkodását, egyedül a' Jesuiták nemzetünk elleni törekvésének tulajdonítja, midőn ¹⁾ ezt mondja: „Miként gázolád le a' nemzetiséget is, csakhogy a' reformatiónak nyakára hághass te, jesuitaság. Elveszél te, amaz mindenik áll, 's fog.“

21. §.

Ez időszak elején szerencsésen virágzásnak indult nyelvünk szebb, 's maradandóbb gyümölcsöt termett Erdélyben; mert ennek fejedelmei a' latin ápolása mellett, az igazgatást és diplomatiát honi nyelven vitték, csarnokaikban társalgási nyelvvül ugyan azt használták. Így már 1555 eredetileg magyarul téteté fel a' székely nemzet törvényeit, melyeket Dobó István és Kendi Ferencz 1-ső Ferdinánd által kinevezett vajdák, ünnepélyesen megerősítének; Bocskai István ország elébe került végrendelete ezen fogalmaztatott. ²⁾ Bethlen Gábor ékesen beszélt latinul, de a' merre győztek fegyverei, ott magyar nyelv terjedett. ³⁾ Rákóczy György testőreit magyar rendelet kötelezé; tábori parancs magyarul szólta katonát, sőt Stambul magas portájához is minden magyarul küldetett; 1-ső Abafit moldva fejedelme Sándor ugy kereste meg; ⁴⁾ kerültek ki rajta adománylevelek is; azon alkudozott 1705 Széchenyi Pál, 2ik Rákóczy Ferenczczel; ⁵⁾ 1556 évtől kezdve Erdélynek or. gyűlési törvényei magyarul irattak; azon az onodi gyűlés végzései is 1707. Számos emlékirat beszéli végre, hogy ezen időkorben, nemcsak minden nyilvános ügyeit honi nyelvén végzé Erdély,

¹⁾ Régi magyar nyelv emlékek III. k. 95 l.

²⁾ Rummy, magyar emlékezetes irások II. k. 315 — 330 l.

³⁾ Ugyanott ott I. k. 185 l.

⁴⁾ Kovacsóczy, Árpádia 1833. 277 l.

⁵⁾ M. t. Társ. évk. I. k. 15 l.

hanem még társasági életben is magyar ajku hölgy koszorúval találkozott a' felsőbb körökben úgy, mint alantabb; mit a' testvér haza főemberei hitveseinek magyar levelezéseik eléggé bizonyítanak; azonban itt is országos tárgyakat illetőleg 1-ső Leopold óta nagy változás történvén, a' latin kezde főszerepet játszani, és már 1744 a' novellares articuli holt nyelven irattak. — Mi több: horvát atyánkfiai sem vetették meg nyelvünket; kik közül Wranchich Antal esztergomi érseket, ki magyarul krónikát írt; Draskovich Györgyöt, ki lirini Vincze munkáit magyarítá; Draskovich Jánost, 's a' Zrinyieket említjük.

22. §.

A' XVI században már honunkban is többen fordították a' könyvek könyvét, mint az előbbeniekben. Első lépett fel Velike György 1522 sz. Dávid zsoltáraival. Követtek őt: Komjáthy Benedek kath. udvari nevelő a' Prényiek házánál, ki 1531 sz. Pál leveleit Krakóban illy czim alatt: „Az zent Paal Leveley Magyar nyelvenn“ nyomtatá, mellynék példánya Pesten a' kir. egyetemi, és Bécsben a' cs. könyvtárban is látható; Pesti Gábor fehérvári kanonok, ki az új szövetség fordításával tűnt fel 1536 Bécsben „Wj Testamentum Magyar nyelven“ czim alatt. — Erdősy János sárvári predikátor Ujszigeten 1541 irá szinte az újszövetséget, mellyek előszavából Miksa és Ferdinánd főherczeknek magyar nyelvbeni jártosságuk gyanítható; Heltai Gáspár Mózes öt könyvét 1546 Kolosvárt, később az egész sz. írást ugyan őt adá; Juhász Péter, és Károlyi Gáspár, ki 1590 bocsátá ki Visolyban az egész sz. írást. Előadásuk darabos, erőltetett, és sok helyett homályos is.

Egymást érték a' hittudományi iratok, millyeneket Monoszlói András posonyi prépost, és veszprémi püspök 1589 Nagy Szombatban, Pétsi Lukács 1591 ugyan ott adának; Tegledy Miklós pécsi püspök által kidolgozott evangeliumi magyarázatok első részét pedig Rudolf király nyomatta ki.

Székelly István „Ez Világnac jeles dolgairól“,

szóló krónikája 1558 látott napfényt Krakóban, mely jókora ugyan, és sok régi történetet hoz elő; de sajnálni lehet, hogy a' római ősz egyház ellen mindenütt epéskedik! Heltai Gáspár „Magyar Krónikája“ 1575 Kolosvárt; Borsos Sebestyén Krónikája Erdély-történeteiről pedig 1581 ugyan ott jövének világra.

Pesti Gábor 1536 Aesopus meséit magyarítva Bécsben, Veres Balás pedig Verböczy tripartitumát 1565 Debreczenben nyomaták. — Nevezetes továbbá azon „Prognosticon“, mely az 1577 üstökös csillagról magyarra fordítva kijött következő évben Kolosvárt. — Első magyar kalendáriom 1584 Nagyszombatban adatott ki, melynek czime: „Kalendarium, és az Egeknec's chillagoknac Forgasabol az időnéc naponkent való ítelet“ második pedig Debreczenben jött ki 1593 Judicium név alatt; végre igen ismeretes magyar Csizi ónk 1592 Kolosvárt adatott ki; megjegyzendő, hogy benne már római mértékű magyar versek is találtnak. — A' növényekről Juhász Péter irt munkát „Herbarium“ czim alatt 1562—1587.

Említésre méltó: hogy tudósaink már ezen időszak elején nyelvünk alapszabályait, 's tulajdonait kezdék bővebben vizsgálni, alaposban fejtegetni, és megismertetni. Így Erdősy 1539 a' magyar nyelvet tanulók számára illy czimű könyvet adott ki: *Grammatica hungaro-latina, in usum puerorum recens scripta. Joanne Silvestro Pannonio auctore. Neanesi.* ¹⁾ Batízi András pedig a' magyar helyesírásról értekezett 1549 Krakóban kijött, illy czimű könyvében: „*Orthographia ungarica.* Az az igaz iraz modiarol való tudomann magar nelvenn iratatott. Mostan pedig vionnan megigazittatott es kiniomtatott.“

A' magyar szavak összeszedésében leginkább fáradoztak az annyiszor említett Pesti Gábor, azokat illy czimű könyvbe ígatván: „*Nomenclatura sex lingvarum*“ Bécsben 1538.

¹⁾ E' nevezetes magyar régiséget 1808 Kazinczy F. újra kiadá Pesten.

Fautus Verantius csanádi püspök, kinek 1595 Velenczében kijött kis Lexiconában magyar szavak is előfordulnak; elő a' 11. nyelvü lyoni Kalepinusban is. (1587.)

E' századból majdnem 400 nyelv maradványt hoz fel Döbrentei Gábor a' Régi m. nyelv emlékek' II. és III. kötetében.

23. §.

Már a' XVI században néhány lelkes férfiú meg kísértette a' magyar vers írást, úgy annyira: hogy e' században a' költészetnek sokat ígérő nyomaira akadhatunk. Azok közül, kik római mérték szerint verseltek nevezetesk: Erdősy, kinek a' a' magyar néphez irt alagyjája így hangzik:

„Próféták által szólt régen néked az Isten,
A' kit ígért ime végre megadta fiát.
Búgó lélekvel szól most is néked ez által
Kit hagyja hogy hallgass, kjt hagyja hogy te kövess.
Néked azért is lön profétád, doktorod: ez lön
Mestered, ez most is, mellyet az Isten ada.
E' proféta' szavát hallgasd, mert téged az Isten
Elveszt, és nyomos itt nem lehet a' te neved“ 's a' t.

Ezekből láthatni, hogy Erdősy a' XVIII Század költőivel vetélkedik. — Tinódi Sebestyén Saphót igyekszik követni 1549 Dávid viadaláról irt verseiben;

„Siess keresztény lelki jót hallani
Ó törvényből hadakozni tanulni
Az igaz hit mellett mint kell bajtvívni
Krisztusban élni.“ 's a' t.

Azonban Tinódinak Saphó szerint rímelt versei egyedül szótag számban egyeznek meg e' vers mértékével. Nagyobb hirt szerze magának Buda vára megvétéléről, és Török Bálint elfogásáról költött versei által. — Legjelesb munkája pedig a' Kolosvárt 1554 kijött, 's 1-ső Ferdinándnak ajánlott Krónikája, mellynek Eger vára történetét tükröző része, a' király megha-

gyásából 'Sámbóki által latinra fordítatott vagy azért, mivel inkább bizék annak deákul megértésében, minthogy a' magyarban aligha volt olly jártas, hogy Tinódinál lévő sajátságait együl egyik tökéletesen felfoghatná, vagy pedig, mivel akará olvasztatni Ferdinánd némettel, olaszszal, spanyollal, csehvel is, milly hallatlan diszszel ütötték fel magyar vitézei, az egri nevet.

Példa.

Török Bálint megfogatásából.

Sirva veszik el most szegény magyar ország,
Mert tőle távozik hangosság, vigasság,
Belőle ki kele sok fényes gazdagság,
És fogságba esik egynéhány uraság.

Ezen örvend, vigad a' török császárság,
Hogy magyar urakban vagyan olly bolondság,
Hiszik, hogy ő benne vagyon olly jámborság,
Hogy fogadásában nem volna ravaszság.

Bolondság töletek fejenként Magyarok!
Török álnok hitit meg nem gondoljátok;
Noha csak tőlem is sokszor hallottátok
Sok fejedelmeket, mint csaltak, tudjátok.

Tudjátok, Magyarok! híresek valátok,
Mig nagy szeretettel egymást hallgattátok;
De mihelyt köztetek, ti meghasonlátok
Ottan országokban im mint pusztulátok! 'sa't.

Székelv István krónikájának nyomtatási hibát kiigazítván vil-máni Libétz Mihály, illy verseket irt:

„Ez könyvet valamelly magyar olvasandja magában
Erről ő néki nagy vigasága legyen.
Hogy magyar nyelvén a' régi dolgok, idők is
Irva vagynak igaz krónika rendi szerint.“

24. §.

Azok közül, kik nagyobb szerencsével egyházi és világi dalokat szereztek, első gr. Balassa Bálint; született 1550 's különösen katonaságra neveltetett; mind e' mellett akkori időkhöz képest szép tudománnyal is birt; mi részint irományaiból, részint nyelv ismeretéből kiviláglik; mert magyar nyelven kívül ismerete a' latin, olasz, és lengyelt is. Verseit már 1572 ki nyomatta Krakóban. Kortársaitól magyar Pindárnak nevezteték. 1589 elhagyta hazáját, mi okból? bizonytalan; mert vándor dala című munkájából azt ki nem vehetni, mellyben csak ennyit érint indulásáról:

„Isten-légy vezérem,

Mert im, bujdosni űz nagy bú és szemérem.“

Bujdosásának helye sem tudatik, mert következő rekesz strophák sem adnak világítást:

„Ezeket írák

A' tenger' partján

Oczeán mellett

Kilenczvenegyet

Mikor jegyzettek

Másfélezer felett.“

1594 ismét Magyarországbán találjuk, hol tavaszutó 20án Esztergom ostrománál Pálfi Miklós mellett mind két czombján tetemesen megsebesített, mire nem sokára meghalt.

Példa.

A' magyar nemzet' romlásáról.

Oh szegény, megromlott 's elfogyott magyar nép

Vitézséggel, névvel, hirrel vagy igen szép;

Kár hogy tartatol ugy, mint senyvedendő kép,

Előmenettedre nincs egy utad is ép.

Kedvvel becsült véred lett csufoltságossá,

Szablyádnak bő zsoldja nagy olcsóságossá,

Megcsorbult nemzedet változott korcsossá,

Neved' ékessége utáltságossá.

Föld' reménységére felnevelt urfiak
 Szemétre vettettek, úgy mint köztyukfiak,
 Zsirokkal hizódnak az idegen fiak,
 Hozzád nem különbek mint az ördögfiak.

Hazádnak szép vége mindenütt csonkán áll,
 Sereged szép száma fogy, romol, szálltan száll,
 Inséged nő, árad 's veled egy ágyban hál,
 Bő étkeid helyett rakódik apró tál.

Ki szánhat? Bánd magad nyomorúságodat.
 Mert nézi, nem érzi az csak romlásodat;
 A' ki építhetné te szép országodat
 Könnyen mulatja el csak záloglásidat. — —

Oh kedves nemzetem, hazám, édes felem,
 Kivel szerelmetes, mind tavaszom, telem,
 Keseregj, sirj, kiálts Istenekhez velem!
 Nálad, hogy szeretlek, legyen e' vers jelem.

E' század szerencsésb költői közé méltán sorozható Rima i János is. Balassa holta után munkái egy kötetben jöttek ki Nagyváradon. Említhető még báczai Nagy Mátyás, ki 1575 a' vitéz Hunyady Jánosról; Temesváry István, ki Báthory István kenyérmezei győzelméről; Ilosvay Péter, ki Toldi Miklósról verselt; azonban ezek költeményeiről semmi jelest nem mondhatunk. — Valkai András Kolosvárt 1573 adá ki „Az nagy ur Bánk bánról“ szerzett verseit, melyeket Sándor István hibásan tulajdonít báczai Nagy Mátyásnak, mint ezen strophából kitetszik:

A' ki szörzette ezt magyar versekben,
 Nem jelenté nevét ő meg ezekben,
 Sem pedig nem írta az versfejekben:
 Valkon megtalálják Kalotaszegben.

Gosárvári Mátyás megénekelte a' régi magyarok első bejövételét; bogáti Fazekas Miklós Mátyás király dolgait; Csánádi Demeter 2-ik János királyt; Gyulai Márton Pálfi Miklós' és Schwarzenbergnek jeles diadalrait; végre Szöllősy István Simán basa havasalföld és erdély pusztításairai kijövetelét, és Isten segítségével lett megveretése, és szegényvallását.

Dramái műveket irtak: Szegedy Lőrincz 1575; Bornemissza Péter 1573; Karády Pál, és Ilyefalvi Benedek. Minnyája a' középszerűsége alul van.

25. §.

Nyelvünk egén csillogó fényű tünemény volt a' XVII században Pázmán Péter, előbb Jesuita, majd esztergomi érsek, végre bibornok. Munkáiban olly szép 's hatályos magyarsággal élt, minőt az előtte élők, sőt kortársai irományaikban sem lehetünk fel. Sok dolgozatai közül nevezetesbek: Idvességre vezető kalauz; Kempis Tamás Krisztus követésének fordítása; prédikációi (1613—1636).—Szentzi Molnár Albert többi munkái közt sz. Dávid zsoltárait olly ügyesen fordítá, hogy szerinte énekeltetnek ma napig is a' reform. egyházban (1613—1624). Említésre méltók még: Kecskeméty János (1613—1620), Kopcsányi Márton, Tarnóczy István Kis Imre, Nádasz János, Samarjai János, Pósa házi József, Göncz Miklós, Lépes Bálint, Balásfi Tamás, Káldy György, kinek sz. írásával majd nem legújabb időkgig éltek a' római katholicusok, 's pedig kizárólag, Fésüs János, Medgyesy Pál, Veresmarti Mihály posonyi kanonok, ki kiadandó munkáinak átnézésére egy jeles magyar pannonhalmi benedekit kére meg.

Lassanként kezdették e' század philogusai nyelvünket tisztítani, csinosítani, 's ezek közt első helyen ragyog szentzi Molnár Albert, ki elődeit sokban felmulván, egy jeles Grammaticával, (Hannoviában 1610) és Szótárral (Norinb 1604) ajándékozott meg bennünket. Molnár után jeleskedtek: gelei Katona István, komáromi Csipkés György, Pereszlenyi Pál, kinek derék Grammaticája nyelvünkben időszakot képezvén, ma

is sokban használható, Kövesdy Mihál, tótfalusi Kis Miklós, és Csécsi János, kinek helyesirási jegyzetei a' Párispápai Dictionariumban adattak ki; végre ugyan ezen Párispápai Ferencz az volt e' század végén, mi volt Molnár Albert annak elején. — Örök dicsőítésre méltó pedig apáczai Csere János, ki 1650 magyar Logicát, és 1653 encyclopediát irt, tehát akkor már, midőn más európai nemzetek nem is álmodtak még arról, hogy a' tudományokat, különösen a' philosophiát, nemzeti nyelven lehetne előadni; magyar által penditetett meg e' tárgy; az európai nemzetek ennek fontosságát átlátván tetteleg hasznukra fordították, mi pedig árva nemzet hol vagyunk!

26. §.

Az előbbeni század költőire homályt vont Zrinyi Miklós, a' szigeti Leonidás unokája. 1651 lépett fel Zrínyiásával illy czim alatt: „Ádriai tengernek syrenája, gr. Zrinyi Miklós“ 15 énekben adván Sziget vára megrohanását, 's őse halálát. Merész, 's erős lelke, a' haza és harczengedte nyugalmas idejét tudományoknak szentelé; 's így harsány énekkel keblében, karddal jobbjában, zenge zajogva, mint a' szigeti csata. Nagy csillagzat volt ő, bár nyelve 's verselése nem egészen kielégítő, 's ez volt oka, hogy szinte a' XVIII század végeig alig nyert méltánylókat. „Ne bánts d a' Magyarat“ czimű versezet 1705 Nagyszombathban kiadva, az ő tollából folyt. Munkái összes kiadását 1817 Kazinczy Ferencz eszközlé 5 köt.

Példa.

Zrínyiász XV énekéből.

Zrínyi jól esmervén életének végét,
Ötszáz bátor vitézt számlál maga mellett;
Minthogy nem tűrheti immár egő tüzet,
Kiviszi magával azért mind ezeket.

És a' várból kimegyen nagy bátor szüvel,
Előtte törökök futnak szerte széllel;

A' piacon megáll, és szörnyű szemével
Nézi, hogy hol vagyon pogány sok sereggel.

Illy kegyetlenül jön Oroszlán barlangból
És illy szörnyen fénylik kométa magasbúl;
E' nagy országokra kár nélkül nem fordul,
Szörnyű jövődöket hordoz hatalombúl.

Igy félnek törökök Zrinyi látásátúl,
Mert tudják, nagy veszélyekre rájok borúl.
Zrinyi piacon is nem maradhat lángtúl,
Azért lassan ballag a' külső kapubúl. — — —

Édes a' vitézség az ember szájában,
De nagy, 's rettenetes halálos próbában;
Ezt rettegve nézi vakmerő Delimán
Mint nyárlevél úgy reszket szultán szulimán.

Messzi dombról nézi ő kijövetelét,
De még sem tarthatja rettegéstül szüvét,
Oh hányszor megbánta, szállotta Szigetet!
Hány átokba keverte megöszült fejét!

De nem csinál pompát Zrinyi törököknek,
Nem mutatja veszteg sokáig ezeknek
Ő vitéz fegyverét; de mégyen ellenek;
Ötszáz halál mégyen háta után ennek.

Itt fegyver fegyverrel találkozik-össze,
Vitéz is vitézzel kapcsolódik közbe;
Vér, jajgatás, és por megy égbe keverve,
Törik dárda, kópja, szablya elegyedve. — —

Oh szüvem, állj elő, oh én vitézségem,
Mit rettegsz kaurtól megnőtt embeségem!
Ez nap, 's ez az óra az egész életem,
Mégfényesíti vitéz cselekedetem.

Igy monda, 's kezével megrázá nagy dárdát,
Neveli magában hatalmas haragját.
Amphitheátrumban így láthatnál bikát,
A' ki a' fővényben köszörüli szarvát.

Melly kapál csarnokon, 's fúja a' fővenyet,
Látván maga előtt kevély ellenséget,
És előbb próbálja fában nagy erejét,
Hogy sem ellenségre ki vigye fegyverét:

Igy tészén Delimán, és nagy sebességgel
Bánra rugaszkodik, teli sok méreggel,
Ráveti dárdáját hatalmas erővel,
Itéli, hogy nagy bánt lefekteti evvel, 's a' t.

Zrinyi feltűnése után két évvel később b. Liszti László adá ki költeményeit, 's köztök 13 énekben egy epost a' „mohácsi veszedelemről.“ Egyszerű, de össze függő írásmódja gondolkozó észre mutatnak, azonban kevés képzelő erővel bírván inkább oktató, mint sem magával ragadó. — Ekkor léptek fel történeti költeményeikkel: Dálnoky János, Paskó Kristóf, és Köröspataky János; Gyöngyösi István gömöri alispán, ki általános, szerfeletti és tartós tetszést nyert költeményei által, mellyek szerzésében könnyű, és termékeny tehetséggel bír. Vele a' hős költemények leáldoztak, hogy idővel annál fényesebben előtűnhessenek. 1796 Dugonics András, minden munkáit rendbe szedve: Gyöngyösi Istvánnak *Költeményes Maradványi* czim alatt 2 k. adta ki Pesten.

Lyrikában jelesbek Beniczky Péter, gr. Koháry István, és b. Haller János.

Példa.

Szerencse. (Koháry.)

Kereke forgását

'S forgandó járását

Látom szerencsének.

Órákként változik,

Változással hizik,

Nyugta nincs kedvének.

Hamar fordul sarka,
Nincs pórázon nyaka,
Nem rabja senkinek.

Állhatatossága
'S ő tulajdonsága
Állhatatlanságban.

Ritkán hízlekedik,
Gyakran mesterkedik,
Kit hogy ejtsen kárba.
Javait ha osztja
Azokat elfosztja
'S embert veti porba.

Jár, kél nyughatatlan
Szaporán, 's untalan
Kerekét forgatja,
Soknak uraságra
Fejét, méltóságra
Némellykor juttatja:
Többeknek veszélyre
Keserves inségre
Gyakortább fordítja.

Vigkedvvel sokáig
Senkinél, mindéig
Nem szokott mulatni.
A' mint vigaságot
Ugy szomorúságot
Könnyen tud szerezni.
Nincs állapotása
Egy nyomban hágása
Nem is szokott lenni.

Mutatott kedvének
'S forgó kerekének
Nincs kötöző láncza,

Agyafurt fejének,
Vakult elméjének
Nincs semmi tanácsa;
Gyakorta öröme
Szívünknek gyötrelme
Változó a' táncza.

A' midőn sok jóra
Főlemel a' polczra,
S' hoz téged örömré;
Midőn kedveskedik
Néked hízlekedik
Szolgál is kedvedre.
Olyankor pad alá
Avagy hogy láb alá
Taszít nyakra, főre.

Hirtelen, 's véletlen,
Melly nagy reménytelen
Kereke forduljon,
A' szép szabadságról
Öröm-vigaságról
Melly hamar elszáljon,
Sokféle kárvallást
Bánatot, busulást
Melly könnyen csináljon.

Oskola rabságom,
Tanita fogsáom
Világos példára.
Ragyogó szép fénye
Tündöklő vig színje
Melly hamar homályra —
Szívünk fájdalmával,
Fejünk romlásával,
Jusson változásra.

Példabeszédek.

(Beniczky.)

I.

Hány violák, 's ékes rozsák
 Bimbójokba vesztenek
 Kik magoknak, kik másoknak
 Vig tavaszt ígertenek!

Légy fris, légy ép mint százsorszép,
 Légy élted virágjában,
 Légy bár Sámson, légy Ábsolon:
 A' halál rak halomban.

II.

A' szép csorgó forrás
 Szemnek kedves látás,
 Az elmét újíthatja;
 Szép gyönyörű pázsit
 Melly ezer kedvet nyit,

A' szemet hizlalhatja:
 De igaz barátság
 'S megrögzött társaság
 Életét hosszabbítja 's a' t.

27. §.

A' XVIII. század nagyobb része mostohán hatott irodalmunkra. Legalább azt tapasztaljuk, hogy M. Thrézsia országának közepeig magyar íróink ha épen nem gyérültek is, de nem is szaporodtak; azért alig találhatunk csak olly philologusokra is, minők az előbbi században (25. §.) valának. Grammaticusunk 1760 ugy szólván egy volt, t. i. Bél Mátyás, kinek nyelvtana német ajkuak számára írva 1713 Meliboeus név alatt jelent meg Posonyban. — Kalmár György „Prodromus idiomatis scithico-mogorico-chuno-avarici”-ja (1770) a' silányabbak közé tartozik; valamint a' névtelen: magyar nyelv tornácza, és szólás kezdete is. — Szótár írását ki sem kísértette meg; a' Jesuiták által kiadott: Phraseologia, Flos Latinitatis, Gradus ad Parnassum, mellyekbe a' magyar szavak beigtatvák ugyan, magyar munkáknak nem nevezethetnek. — Gr. Révay Péter, Czvtinger, kikhez 1734 Spangár András járult, érzékenyen panaszkodtak honi nyelvünk hideg elhanyagolása miatt; ugyan azt tette 1751 Ribény is, szemökre lobbantván véreinknek kárhozatos nem gondolásukat.

Azonban M. Thrézsia uralkodásának végső éveiben már már észrevehetőleg hanyatlani kezdett irodalmunk nagyobb részvét, 's buzgóbb ápoló kezekre talált néhány lelkesb íróban, kik midőn egyfelől valódi élet bölcsességet iparkodtak terjeszteni, másfelől nemzetünk izlésének csinosodását kellemesen mulattató irományaikkal kívánták előmozdítani. Ilyenek voltak:

Faludi Ferencz, ki „nemes ember,“ „nemes asszony,“ „nemes urfi,“ „udvari ember“ czimü munkákat francziából minden idegen izlés nélkül olly csinos, és tiszta magyarsággal fordítá, minövel eredeti dolgozataiban élt. Költélyi és philologiai munkáit helta után Révai Miklós adá ki „Költeményes Maradványok“ czim alatt 1787.

Példa.

Forgandó szerencse.

Fortuna' szekerén okosan ülj,
 Ugy forgasd tengelyét, hogy ki ne dülj
 Ha miben kedvezett,
 Ha szépen vezetett,
 Meg ne örülj
 Fortuna' szekerén okosan ülj.

Jó kedve, 's kereke egyaránt jár:
 Forgandó, változó, ma kincscsel vár,
 Hónap lenyomorit,
 És megint boldogit,
 Elhigyed bár,
 Jó kedve, 's kereke egyaránt jár.

Érdemre nem tekint, szemtelen, vak:
 Kire ma vont aranyt, hónap szűrt rak.
 Tudják, kik táborát,
 Lakták, és udvarát,
 Sok nagy urak.
 Érdemre nem tekint, szemtelen, vak.

Hol édes jó anyád, hol mostohád:

Dolgáról senkinek számat nem ad.

Megbecsül, megaláz,

Magasztal, legyaláz,

Bút hoz reád,

Hol édes jó anyád, hol mostohád.

Gr. Haller László mármarosi főispán Telemach fordításával gazdagítá irodalmunkat, melyet gr. Barkóczy Ferencz Kassán adott ki 1755; ő nyerte meg irodalmunknak b. Orczy Lőrincz tábornagyot, kinek költéyeit Barcsay Ábrahám verseivel együtt Révai juttatá napfényre „Költeményes holmi“ czim alatt 1789.

Gr. Teleky Ádám Corneille Cide francia munkát magyarítá 1773. — B. Vargyasi Dániel Ist. Marmontel Belizárját adá 1776. Ezen időből valók b. Amadé László „Nyájas Énekei“ és „Szerelmei“ is.

28. §.

Jeles írók kerekedtek a' M. Thrézsia 1760 felállította magyar testőrseregéből is. Nevezetesbek: Bessenyei György és Baróczy Sándor, kik idehaza a' m. költők szellemétől áthatván, Bécsben a' francia irodalom remek műveivel ismerkedtek meg, mellynek virágait nyelvünkbe átültetni iparkodának. Bessenyeinek jelesb munkái: „Az ember próbája“ mellyet angolból Popé Essay on Man czimű munkája után fordított. „Hunyady László“ „Agis“ szomorú játékok 's a' t.; ő volt első, ki a' francia alexandrini verseket irodalmunkba behozá. — Baróczy 1774 Kassandráját, következő évben pedig erkölcsi meséit, és leveleit ada ki; 1790 a' védelmezett m. nyelv czimű munkáját, utobb az uj adeptust, és Rózika titkait. E' század költői a' helyett, hogy Zrinyi munkáit vették volna sinórmértékül, hamar letértek a' nagyobb tökélyre vezető utról, 's így lön: hogy a' görög 's római írók félreértése, 's azoknak szolgálai utánzása mind inkább fagyasztotta és hűté ama nemzeti crőt, és sajátságot, melly korábbi költőink munkáit bélyegzé;

de mind e' mellett, ha majd irodalmunk délponton tündöklék, felejteni nem fogjuk, hogy leginkább Baróczy volt azon csillagok egyike, melyek a' hosszú éj után tiszta fényben jelenték irodalmunk fejlődő hajnalát. — Bessenyei iskolájához tartozik:

Ányos Pál, kinek szívében hon szeretet lángolván, éber ábrándja a' régi hős kor emlékei körül andalgott, mint szerető kedvese sirjánál; midőn ifju kora virányaira visszaemlél, szeliden panaszló hangokban keres írt, és enyhülést. Élete's munkái diszes kiadását Bacsányi Jánosnak köszönjük.

Példa.

Visszakésérgés.

Reménység, reménység! be hamar megcsalál;
Vasmacskával festve be hijába' valál!
Szomoru, bús szívem beborítá halál,
'S valamerre szemem vetem, mindenütt gyász talál.

Szép termet, rózsaszínt mutató ábrázat,
Bibor, bársony, selyem, 's aranyos ruházat,
Megrontott sok ifjat, nem kettőt, sem százat;
Elpusztított sok szép várat, és sok nemes házat.

Kis ajak, gyenge kéz, hányat szédithetnek?
Szökő pillantások miként hevithetnek?
Hogyha kifedve szép melyek piheghetnek
Melly szívnek van olly bastyája, kit meg nem győzhetnek.

Mulattam hivemmel kertek árnyékában,
Csendes magányosság édes homályában;
'S áldozatot vivén Céres templomába,
Felmetszettük nevünket a' hársfák héjába.

Tánczáló-paloták, ti kedves helyeim!
Hány titkot láttak ott csintalan szemeim?
Hány szivre repdestek érzékenységeim,
'S hány ezer titkos szoritást éreztek kezeim!

Elmultak mind ezek, elmult vidámságom;
 Szomorú gondná vált régi nyájasságom;
 Jelenti képeken csüggedt pirosságom;
 Hogy már végére hanyatlik ifju boldogságom!

29. §.

E' század emlékezetes írói közé méltán sorozható a) Molnár János kanonok, kinek több dolgozata a' m. irodalom jelesbjei közé tartozik. b) Vajda Samu tihanyi apát, ki 1772 csinos magyarsággal adá ki Krisztus urunk életét; c) Illey János, ki, Boetius philosophiai munkáit; d) Sófalvi József, ki Sultzer munkáiból az erkölcsi elmélkedéseket, 's természet szépségét helyesen magyariták. — Veszprémi István a' magyar királyokat versekben írta le. — Bód Péter 1766 adta ki „Magyar Athenás“ czimű munkáját, a' m. tudósok ismertetését magában foglalót.

A' kellemetesb mulattatást tárgyazták: Kereskenyi Ádám „Mauritius“, „Cirus“ és „Sedekiás“ játékszini darabjaival; Mészáros Ignác „magányos nemes“, és „Kartigám“ románjával; Kónyi János őrmester, ki egyéb hasznosan mulattató munkákon kívül, 1774 Gesner után írta Abel halálát, 's Kelemen pápa leveleit magyarázta. A' derék Péczely Voltaire Henriadé-ját, és Young éjszakáit fordította. Dugonics András, 1774 adá ki első munkáját: „Trója veszedelme“ czim alatt; követte ezt 1780 „Ulysses történetei“ 20 énekben; 1787 kiadott „Etelka“ románja nagyon elhíresíté, 's hírét az „Aranyperczekek“ 's „Gyapjas vitézek“ igen nevelték. Most a' drámára fordítá figyelmét, 's négy színjátékot „Toldy Miklós, Etelka Karjelben, Batori Mária, és Kun László“ czim alatt bocsáta napfényre; nagy tapssal fogadtatott „Jolánka“ nevű románja is. Ő egyike volt azoknak, kik József császár alatt nyelvünket tudományos tárgyakra alkalmazzák, hogy annak ritka hajlékonyságát, gördülékenységét bebizonyítsák.

Irodalmunk IV. időszaka.

2-ik József császártól jelenkorig. 1780 — 1844 = 64.

30. §.

Már Mária Thrézsia országglása alatt a' közdivatba jött latinság mellett mély gyökeret vert kivált felsőbb körökben a' franczia nyelv, de még mélyebbet, 's jobban elágozót a' német, mellyet királynőnk hájaitól megigézett magyar nagyok, 's főbb nemesek, hátra vetvén az általuk csak alig értett, még is darabos, műveletlen, és a' finomabb társalgásra elégtelennek igazságtalanul úgy, mint méltatlanul gúnyult nemzetit, házi 's tarsalgási nyelvvé emelének, dicsőséget lelvén abban, hogy ők bár tösgyökeres magyar családok ivadéki, tetétől talpig megtudnak németesedni! szégenyelvén a' magyar nevet gögteljes igyekezetüket arra irányzák, hogy ~~am~~, történjék bár az úgy is igen kevés lelkestől ápoltt honi rovására minél jobban terjesszék! Ezt tevék a' főrangnak, mert a' divat akará, hogy idegen nyelven csevegjék el hazafiutlan eszmeiket; az alsóbb osztályuk pedig varázs erővel sodortattak az utánczás vészthozó ösvényén a' nemzetiséget és nyelvet enyészettel fenyegető örvénybe; és csak igen kevésnek jutott hatalmas ész 's kebel, túlelmelkedhetni kora gyöngéin, kik a' tömeget, melly régi századokban öröklé majom természetét az elfajulás vészeitől megóvni törekedtek.

A' királynőt környező főmagyarok véreiket nemzeti nyelvtől nem ugyan zsarnoki erőszakkal, de olly körülmények előidezésével szándékoznak megfosztani, mellyek nem nyilván, hanem alattomban működven akarák: hogy mintegy édes andalgásba merülve nemzetiségök kihültével örök álomra szenderedjenek. Nemzet küzdve, vagy tánczolva szállhat sirjába; ez amannál veszedelmesb, a' magyarnál pedig ez kísértetett meg, 's csak egyedül a' hazánk fölött örököző isteni gondviselés jószágának köszönhetjük, hogy nemzeti szép nyelvünk a' kül és bel ellenséges elemek mellett egészen el nem hervadván, sirjába nem roskadott, 's vele együtt nemzetiségünk is el nem temetett.

31. §.

A' német nyelvet terjesztő, és a' nemzetit gyérítő körülmények közé sorozható továbbá: a' honunkba küldetett nagy számú német tisztviselő és katonaság; a' csoportosan bevándorló idegen ajku kereskedők, és kézművesek, kik jobbára városokban telepedvén le, azoknak német elem szerinti, 's így nemzetietlen sebes fejlődését eszközlék; a' szomszéd fővárossal keletkezett szabadabb 's elevenebb közlekedés seregesen csálá ki ezer ingerei által a' magyar nevet, 's nemzetiséget megúnt magnásokat, kik gyermekeiket határainkon kívül idegen szellemben idegenek által nevelteté; végre a' hatalmasan felvirágzó német irodalom, majd a' játékszin is. Így történt: hogy József császár, midőn a' latinra halálos ítéletét kimondván, helyébe a' honit akarná emelni' a' század feléntül büszke emlékezetű nemzetségek sarjai azt már nem értvén, mintegy maguk nyújtottak alkalmat idegen nyelv behozatalára; sőt a' megkérdezett magyartalan magyar tanácsnokok, kiket a' nyügöző szokás ellomhított öngondolkozásban, 's csak a' késznek szereték által venni könnyüségait, a' földnépe nyelvét más már művelt mellé emelhetőnek nem vélvén, azt országos tárgyak vitatására elégtelennek lenni mondák; így keletkezett az 1784-ki kormány rendelet, 's vele a' német nyelv hazánkban diplomaticai méltóságra emeltetett. Felriadtak erre mély álmukból hazánkfiak, kivált midőn 2-ik József az ország alkotmányát is megváltoztatá; legbecsesb kincsünk védelmére hatályos szavak emeltettek megyei gyűléseinken; a' magyar nyelv és nemzetiség mellett nyomós felirások küldettek Bécsbe; 's a' nyelvért buzgólkodók nem csak pusztán cifra, 's üres szavakba burkolák aggodalom sajtolta panaszaikat, méltányos és igaz kívánataikat, de tetteleg is ugyan azt tanúsíták; mert azonnal visszakezdedtek térni az idegenedés ösvényéről a' magyarság útjára, a' honi életmód, nyelv és öltözet becsülésére. Mind ezt látván a' fejedelem, hültebben kezdé tekinteni e' kényes ügyet, 's felhagyott tervével, 's tételő 8-án 1789 magyar szerkezetű levél által hiva össze országgyűlést, de mellynek megtartását közbe jött halála akadályozá. Nevezetes ezen levél már csak

azért is, mert első, mely a' felséges austriai ház alatt magyar nyelven adatott ki.

32. §.

Dicső emlékezetű királyunk 2-ik Leopold mindjárt uralkodásának kezdetén 1790 tavaszhoz 20-án költ k. leiratának 7-ik pontjában kimondá: hogy ő hazánkban bár mely gyakorlott nyelvnek tanítását akadályozni nem kívánja, óhajtja még is: hogy a' magyarra, mint ebben az országban egyedül anya nyelvre különös figyelem irányoztatván, annak miveltetése 's kiterjesztésére, kivált azokon a' helyeken, hol több nyelv divatozik, fő gond fordítassék; király és nemzet illy szívemelőleg egyezvén egymással, új diplomaticai évszaka mutatkozik az ezen évben Budán, és folytatólag Posonyban tartott ország gyűlésen a' magyar nyelvnek, 's azzal a' nemzetiség újult életének. A' 16-ik t. cz. a' német nyelvet hazánkban idegennek, 's mint illyent a' közdolgok kezelésére többé bé nem hozathatónak, nyilatkoztatta; a' magyart iskolákban tanításra rendeli, részint, hogy az azt még nem tudók megtanulhassák, részint pedig, hogy a' benne már jártosak magukat tökélyetesíthessék, de a' kormány széki tárgyakban a' latint még ideigleni életben hagyja. — Az erre következő majd minden ország gyűlés nemzeti nyelvünk emelésére és terjesztésére új meg új rugókat ada; különösen az 1792. 7. t. cz. fogva a' rendszeres iskolai tanulmányok közé soroztatván, kimondatott: hogy közhivatalt idő multával csak a' benne tudományosan jártasok igényelhessenek!

Az 1805 4. t. cz. szerint az ő felségéhez intézendő feliratok magyarul és diákul készültek; megengedetett a' hatóságoknak, hogy a' m. udv. Cancelláriához szinte úgy irhassanak, a' Helytartó tanácsához pedig tetszésök szerint egyedül magyarul is, mely a' vele magyar nyelven levelező hatóságnak magyarul tartozik felelni; kinyerék továbbá: hogy odahaza minden ügyeiket honi nyelven végezhessek, a' nélkül azonban, hogy a' fő-törvényszékek a' magyar szerkezetű fellebb vitt pörökben magyar ítéletet hozni köteleztetnének. Szóba hozatott nyelvünk ügye az 1808 or.gyűlésen is. Ezen csendes fejlődést a' közbe-

jött viharos idők akaszták meg, melyek csillapultával, midőn véreink ismét honi tárgyakra fordíthaták figyelmöket, szerencsével sürgették az 1825 or.gyűlésen azt, mit már Révai 1784 sikeretlenül sürgetett t. i. a' m. t. társaság felállítását törvény által.

33. §.

Az 1830 or.gyűlés 8. t. cz. kimondja: hogy a' helytartó tanács azon törvény hatóságoknak, melyek felírásaikat hozzá magyarul teszik, ne csak azon nyelven feleljen, hanem azokhoz, körleveleit is magyar nyelven adja és bocsássa ki; hogy a' kir. főtörvényszékek m. nyelven elcikkbe felvitt pörökben czen-tül magyar nyelven ítéljenek, és az illetén pöröket magyar nyelven terjesztessék elő; hogy a' kerületi tábláknál; úgy a' megyei és városi bíróságok előtt általában; a' sz. székeknél pedig polgári ügyeket illetőleg, hol magyar nyelv ez ideig nem divatozott, szabad leszen a' pöröket magyar nyelven folytatni; hogy senki közhivatalra ne alkalmaztathassék, ha csak a' m. nyelvben eléggé nem jártas, ide nem értvén a' régi hivatalnokokat; hogy ügyvédi vizsgálat alá csak magyarul tudók bocsátassanak; végre hogy a' magyar ezredek, ide érítvén a' vég-helyieket is, 's minden az országban létező katonai kormányok a' magyar irományokat elfogadni tartoznak. Azonban az 1832 or.gyűlésnek jutott azon kedvező időpont, melyben a' Rendek kitűrő állhatatossága, és a' fens. Nádor hathatós közbenjárása a' nemzeti nyelvet hétszázadi bujdosása után főjogába visszahe-lyezték, pedig úgy: hogy törvényeink m. szerkezete mint ere-deti, a' két szerkezet közt támadható kétes értelem esetében, elhatározó legyen. Ezen kívül a' 3 t. cz. meghatározlatott: hogy a' pörös felek a' kir. tábla előtt ügyeiket magyarul kezdhetik, folytathatják; hogy a' kir. főtörvényszék ítéletet szinte magyarul hozzon; hogy minden hiteles kiadásnak szokott bevezetése, és befejezése hazai nyelven készíthetetik; hogy azon helyeken, hol a' gyülekezetekhez magyar nyelven tartatnak a' sz. beszédek, az anya könyvek is magyarul irassanak.

34. §.

Miután az 1790 or.gyűlés jegyző könyve magyar hango-
kat vett ajkaira, az 183²/₆ pedig törvényeink eredeti nyelve
lett; újabb lelkesedéssel igyekezett az 18³⁹/₄₀ a' nemzet azt a'
közigazgatás minden ágaiba kivétel és megszorítás nélkül be-
hozni, 's a' hazában mindenütt terjeszteni; így midőn ő fels.
koronás fejedelmünknek, és felséges hitvesének a' császárné-
nak hódoló tisztelettel leendő üdvözlésére országos küldöttség
neveztetnék, indítványoztatott, hogy ez, ő felségöket honi nyel-
ven üdvözlje, és miután az ország' Nádora által ez iránt hó-
doló tisztelettel megkérve a' magyar üdvözlés kegyes elfoga-
dását ígérék, az csakugyan meg is történt. Századok óta most
üdvözlötte először a' magyar törvényes királyát nemzeti nyel-
ven! szinte e' nyelven történtek a' szokott üdvözlések or.gyűlés
berekesztésekor is; — erősen hisszük: hogy köztisztelkedési nyel-
vünk ezentúl az édes honi leendő! Ezen kívül több kívánata volt
a' nemzetnek nyelv ügyében, melyek közül királyi k. helyben-
hagyást nyerttek az 1840 6. t. cz. igrtatvák, jelesen: hogy ezen-
túl a' köztörvényhatóságok is legfelsőbb helyre teendő felirá-
saikat egyedül magyarul szerkeszthessék; hogy a' helytartó
tanács még körleveleit is magyar nyelven adja ki; hogy a' m.
udv. kamara, a' m. ezredek' kormányai, az egyházi törvényha-
tóságok a' világi törvényhatóságokkal, 's ezek egymással az
ország határain belül levelezést egyedül magyar nyelven foly-
tatni tartoznak; hogy a' káptalani kiadásoknak kezdő és befe-
jező szakaszai, valamint a' tárnoki szék' ítélet levelei is ugy
szerkesztessenek; hogy az anyakönyvek olly helyeken is, hol
a' gyülekezetekhez sz. beszédek magyarul nem tartatnak, ma-
gyarul irassanak, 's ezentúl minden egyházi hivatalra csak ollyan-
ok alkalmaztassanak, kik magyarul tudnak; végre: hogy az
országos pénztárokról m. számadások vezettessenek.

35. §.

Ámbár buzgó tisztelettel fogadta a' magyar honi nyelve
gyarapodását eszközölő mind azon intézkedéseket, melyek 1790
óta történtek, de azokkal igazságos kívánatai kielégítve nem

lévén az 1843³/₄ or.gyűlésen egy általános törvény alkotásának szükségét látta, melyben kimondatnék: hogy valamint törvényhozási 's országlási: ugy egyéb hivataloskodási nyelv ezentúl egyedül és kizárólag a' magyar legyen. Aligha volt e' honban or.gyűlés, melly nagyobb ragaszkodást tanusított volna nyelv és nemzetiség ügyében, mint épen ez. Különösen nyelvünk történetében örökre emlékeztetések leendnek a' decemberi napok, honszerelmet lángoló felírásnak ő felségehez valahárai juthatását eszközölők, mellyre télhó (Jan.) 25-én megérkezett k. válasza biztosítván a' nemzetet: hogy a' k. királyi leiratok, végzemények, előterjesztések, és válaszok, mellyek ezentúl az or.gyűléshez bocsájtatnak, ugy szinte a' törvények is egyedül csak magyar nyelven alkottatnak, és szentesítettnek, hogy az or.gyűlés nyelve ezután magyar leend, (hogy) az udv. Cancelláriának minden bocsájtványai — mind azok t. i. mellyek legfelsőbb nevének aláírásával, ugy szinte, mellyek ő felsége nevében az ország' határain belől kiadatnak, így tehát bár a' latinul írt magány folyamodásokra adandó válaszok is jövendőre magyar nyelven keletkezendenek; hogy a' helytartó tanács mindenemű tárgyalásaiban, és ügy intézési jegyzőkönyveinek vezetésében, azon kívül ő felsége elejbe terjesztendő felírásaiban, végre az ország határain belől lévő törvényhatóságokhoz szétküldendő minden intézvényeiben a' magyar nyelvet használandja, ide nem értvén azon levelezést, melly azon kormánysszék, és ő felsége többi örökös birtokainak főkormánysszékei, főhadi igazgatóságai fő kormányzósága 's külhatóságok közt fenforog; hogy a' kir. főtörvényszék nyelve az ország' határain belől indított ügyekre nézve, ugy az ország határain belől lévő minden törvényszéké, tehát a' szent-székeké is magyar leend, 's ezen törvényszékek többi ügyei is hasonlóképen azon vitetendnek.

Teljesedett ekkép legalább egy részt a' nemzet régóta hön ápoltt forró ohajtása az által, hogy már nem csak ő szólhat honi nyelvén királyához, hanem ő felsége is magyarul beszél ezután hű magyarjaival, 's így a' nemzetnek sz. igazságon alapult százados ohajtását méltányló kir. kegye által 5. Ferdinánd a' dicsően uralkodó austriai házbéli királyaink közt nemzetünkre

nézve valamint nevezetes, úgy örökre kedves emlékü korszakot alkotott.

36. §.

Voltak ugyan már az előbbeni századokban tudós férfaink, kik nemzeti nyelvünket philologiai szempontból vizsgálák, de senki nagyobb szorgalommal, mélyebb belátással, 's több oldalú ismerettel felruházva nem fejtegette azt, mint Révai Miklós, kinek nyelvtudománya nem csak a' jelenkorra, hanem a' késő jövőre is nagy hatályt okozott; mindent kifürkészett ő, mi-ből nyelvünk természetét, sajátosságait helyesen 's alaposan kifejthetőknek véle; e' végre a' rokon keleti nyelvek grammaticáit, valamint a' lap és finn szójárást is szorgalmasan megtanulta, a' régi m. irományokat, és nyomott könyveket átnézte, az ország külön vidékein divatozó tájkiejtések megvizsgálta, 's ezek nyomán a' szóelemzést tüzvé ki magának vezérelvül, fogott az *Elaboratio Grammatica hungarica* kiadásához. Kiket ellene a' nyelvszokást egyedül magasztaló Verseghy, de minthogy ő részint kevesebb készüllettel lépett küzdőterre mint Révai, részint mivel a' philológiának némelly ágaiban hibás és alaptalan véleménynyel bírván azt másokra erőszakolni törekedett, az írók nagyobb részét magától annyira elidegenítette, hogy ma alig akadhatni egyre, ki Révait védve, ellene ne küzdene. Amannak követői Jottistáknak, ezé pedig Ypsilonistáknak neveztettek. Révainak magyar nyelvet illető állításait hosszabb értekezésben védelmezte nagy tudományu tanítványa Horváth István.

Nagy érdemet szerzett magának nyelvünk ügyében beregszászi Nagy Pál is, ki németország főiskolaiban a' keleti nyelveket alaposan megtanulván, több értekezést bocsátott napfényre, melyekben részint nyelvünknek a' keletiekkel hasonlatosságát mutatta meg, részint íróink hibáit igazította ki; fölötte kár, hogy mindent a' szóelemzés szoros szabályaira iparkodván vonni, a' hangkellemet gyakran megsérté. Erre vonatkozó munkái: „*De vocabulorum derivatione ac formatione in lingua magyarica*“ Pest 1815. és „*De*

natura, indole et qualitate lingvae Magyaricae Pest. 1828.

Közép uton járt e' tárgyban Kazinczy Ferencz, ki olly körülmények közt lépett írói pályára, midőn néhány kevésnek támadt mellében gondolat, a' haza veszélyben forgó nyelvét megragadni, és felvirágoztatni. Alig 18 éves ifju határozá magában el újító változást hozni a' nyelvbe, 's ez által izlésünk, 's gondolkozásunk módjának, 's tudományos mivelődésünknek más, és nagy befolyásu utat mutatni. Szóelemzést hangkellemmel egyesítve szem előtt tartván, dolgozatait érzelmei hevével előntötte, 's a' régiség tudományt, melly Révait nagygyá tevő, méltányolván, nyelvünknek hajlékonyságot, rövidséget, kellemet, és csinosb szint adni törekedett. Kevesen tudták a' szellemet, melly által vezetteték, felfogni, és a' nyelvtudományi elvekkal nem bíró írók, féltvén a' nyelv' tisztaságát forrongani, és ellene, mint az új rendszer vezére ellen szövetkezni kezdettek; így támadott a' nyelv újítási pör, melly az ismeretes Mondolatra adott alkalmat, mellyben Kazinczy és melleleg Berzsenyi karczoltatnak; sőt voltak, kik alávaló gúnyok, és csufságokkal őt illetni vakmerően szerénytelenkedtek, de ő bizván ügye igazságában a' fecsegőket nagy lelkűen megveté, 's halálaig meg nem szűnt irodalmunk bajnoka maradni.

Guzmics Isidórnak a' nyelv újítási forrodalom időszakában olly finom tapintata volt, millyennel csak az előítéletek kódén túlemelkedő lélek birhat. Kazinczy, a' fentdicsért, vitte a' szövétneket előtte töretlen utakon, gúnytól, ellenséges nyilaktól üldöztelve. Guzmics erőt érezvén keblében a' haladókkal versenyt küzdeni akadályok ellen, hő pártolója és követője lett mind azon új irányi fordulatoknak, mellyek nyelvünknek csint, hajlékonyságot, könnyű, gördülékeny folyást kölcsönöztek; sőt ő maga a' merészebb, de okszerű nyelv újítók egyike vala kötött, és kötetlen beszédben egyiránt.

Megemlítendők még: Berzsenyi, Kölcsey, Szemere Pál, Nagy János, Csató Pál, Engel Jósef, Kunoss Endre, Bugát Pál, Fogarassy János ki 1834. „A' magyar nyelv metaphysicáját“ 1843 pedig. „Művelt magyar nyelvtan elemei részét adá

mellynek főczélja a' magyar nyelvet az eddigi nyelvtanok idegen formáiból kiszabadítani, és egy ollyat adni a' gondolkodni szeretők kezébe, melly minden előfordulható esetben utba igazítsa őket.

Gyarmathy nyelvünknek a' finn és lap nyelvekkel rokon-ságáról; Sajnovics ugyan arról, gr. Teleky József annak míveléséről értékezett; Horváth. Ádám pedig beszédejtéseink különösségeit nyomozgatta; végre Szeder Fábán a' palócz kiejtést ismertette meg.

Jeleseb grammaticát irtak nemzeti nyelvünkön:

Bitnitz Lajos „Magyar nyelvtudomány“ 2. k. Pest 1837. Széchy Ágoston „Elemi magyar nyelvtan.“ Pest 1840. Stancsics Mihály „Magyar nyelvtudomány.“ Posony 1842. Szalay Imre „M. nyelvtudományi rövid oktatás. Pest. 1831. Kassai József „Magyar nyelvtanító könyv“ S. Patak 1817. Vajda Péter „Magyar nyelvtan“ Budán 1840. Szász Károly „Magyar nyelvtudomány“ Nagy Enyeden 1839—42. Varga János: „Magyar nyelvtan, tanmódszerüleg előadva.“ Pest 1842. — Végre: „A' magyar helyesírás és szóragasztás,“ valamint a' „Szókötés főbbszabályai“ kiadva a' m. t. társaság által.

Deák nyelven:

Gubernáth Antal, 2. k. — Benyák Bernát József, Nagy János, Machich József. — Olaszul: Deáky Zsig. és Császár Ferencz; — végre németül: Horváth András, Márton József, Tar Mihály, gr. Majláth János, Vörösmarty, Kis Pál, Császár, Toepler Edvárd, Turcsányi Lajos, Prágay János, Kronperger Antal, Reméle János, Ramóczy (Ramershófer) Valerián, kiadva Bucsánszky Alajos által, kiknek a' magyar irodalmat fényre emelni törekvő vállalkozási szelleme országSZERTE ismertetik; Bloch Móricz, Matics Imre, 's mások.

Szavaink össze gyűjtésében, 's jelentésök meghatározásában fáradoztak: Szabó Dávid, Sándor István, Márton József, Kresznerics Ferencz, Kassai József. Ramóczy Valerián, Fogarassy János, Bloch Moricz, és a' m. t. társaság, mellynek „magyar-német,“ és „német-magyar zseb-

szótára“ a' többi közt legtekélyetesb. — Ide tartozik: a' m. t. társaság által kiadott: „philosophiai“, „mathematicai“, „törvénytudományi műszótár“ és „táj szótár“; Fogarassy: „kereskedői“, Bitnicz: „gazdasági“, Kovács Mihály: „orvosi szótára“, ugy Bugát: „orvosi szókönyve“ is.

37. §.

Azok közül, kik már az előbbi időszak végső éveiben római mérték szerint kezdettek verselni, nevezetesen: Molnár János, Kalmár György, Horváth Ádám, Dugonics András, Rajnis József, gr. Ráday Gedeon, Révai Miklós, és baróti Szabó Dávid; azonban e' két utolsót kivéven, középszerűségben a' többi aligha túl vergődött.

Példa.

Viz, szél, becsület. (gr. Ráday)

Mig gyermek létemben hallám e' szép mesét:

Egykor a' viz, 's a' szél, 's a' becsület

Bujókást kezdtek játszani.

Elsőben is elbújt a' viz;

De csak hamar reá akadtnak

A' mélyebb völgyek közt.

Elbújt aztán a' szél;

De ötet sem kellett igen soká keresni,

Mert meglelék a' hegytetők ormán.

Már a' bujás sora volt a' becsületen:

De ő előbb illy szókkal szólítá játékos társait,

Halljátok meg: Ha egyszer én elbújok

Engem senki többé sehol fel nem talál.

Ebből foly illy tanúság:

Legföltöbb kincs a' becsület,

Ha egyszer ezt elveszted,

Mindent elvesztettél.

Egy némelly urfiról (b. Szabó).

A' lány kény, mihelyest született, ezen urfit ölébe

Vette, 's előtéjjel maszlagot önte belé.

A' tündér hívság karján hordozta; puhultság
 Volt nevelője; jeles mestere, cealfa világ.
 Tett is elömenetelt: mert finnyás tettit ha nézed,
 Láthatnak szemeid száz meg ezernyi csodát.
 Válogató: lehetetlenség kedvére találni,
 Dörmög, ha mindenből nem telik ínye szerint.
 Már tág a' czipelő, már szűk a' többi ruházat
 Már másképen áll, mintsem akarta, haja.
 Nézd két részre konyúlt háromszegű nyalka kalapját!
 Nem teszi fel; bubját félti, hogy összetöri.
 Fél övtől; utál dolmányt, csak mellrevalón kap
 Nem tartván ettől, hogy leszorítja hasát.
 Nem kell nadrágszíz; csipőnek terhes az, ugymond:
 Csak gombra szeretem; gombra csinálva puhább.
 Tarka selyemből áll ugyan ez; de ki nézheti?
 El van metszve: be szép vagy bugyogós Magyarom!
 A' juh, melly maga gyapját nem birhatja, veszendő:
 A' melly mocskokat ejt fészkebe, csúnya madár!
 Más daliája nem így támad, koszorúra nem így jut:
 Ezt hideg, ezt éhség fűzi fejére, 's meleg.
 Ugy de talán Márshoz nem lévén kedve, hazánknak
 Nagyjai közt kíván nyerni magának helyet?
 'S nyerni miként kíván? tollal. Jaj lészen az ország'
 Dolga, midőn illy toll fogja vezetni baját.
 A' tollhoz tudomány is kell: ökelme fejében
 A' nagy ürességnél nincsen eleddig egyéb. 's a 't.

Vidulás. (Horváth Ádám.)

De mit töröm fejemet?	Örülhessen.
Hiszen nem csak engemet	Hogy néha ne
Érdekelnek.	Keseregne
A' gond, 's a' sok bajok is;	Keservesen.
Illy szomorun mások is	
Énekelnek.	Vigasztalják magokat,
Alig vagyon,	Ha találhatnak társakat
Ki olly nagyon	A' szegények!

Mint fáradtan utazó
 'S egymásra találkozó
 Jövevények,
 Könnyebb a' jaj,
 És a' sok baj,
 Fogytakozik :
 Ha sokára
 Bús társára
 Találkozik.

Hát ne sirasd sorsodat
 Fordítsd, szivem, jajodat
 Vig örömré
 Azzal boldogabb lettél
 Hogy nem csak te születél
 Gyöttelemlére.
 E' világban
 Nincs is másban

Gyönyörűség,
 Hanem abban
 Hogy közös a'
 Késérűség.

Hát ezen bajomban is
 Ha még ezer volna is
 Vigan élek;
 Tudok olyant eleget
 A' kívül még életet
 Nem cserélek.
 Félre gondok!
 Hoppot mondok,
 Ha sátán is,
 Hopp élféjben,
 Hopp ebéden
 Vacsorán is.

38. §.

Szentjóni Szabó László, Bacsányi János, különösen pedig az érzékeny sovargásban olvadozó 's így Ányossal rokon szellemű lantosunk Dayka nagy figyelmet gerjesztettek, főképen annak némelly anacreoni alakba öntött dalaikitünök; nyelve válogatott, tiszta, hibátlan és virágos.

Példa.

A' sirhalom. (Szentjóni)

Piros rózsá boltozatok!
 Légyen sírom alattatok,
 Ha elérem halálom.
 Hullott rózsák' levelével
 Nyugtassa porom' békével
 Ama jóltéző álom.

Ugy is ha volt vig életem
 Rózsák! néktek köszönhetem,
 'S homályos árnyéktoknak!
 Most is éltem' vége felé
 Ha mindenbe unok belé
 Örvendék látástoknak.

Rózsák! mellyeket szeretek,
Nyugodjon porom köztetek
Ha eltakarítatom,

Árnyéktok' nyugodalmába'
Álljon sirhalmom magába:
Ez végső akaratom.

Vigasztalás. (Bacsányi).

Ah! hogy beszéljek újlag
Ő róla neked, árva szűz!
Holott szemedből, hív alak,
Egy köny most is más könyet űz?

Mert ah! nem látja hivedet,
Kinek kedveért nyílt vala.
Szánd oh kegyes! szánd éltedet,
Ne ligy magadhoz mostoha:
Bár mint epeszd bús lelkedet,
Nem kél fel ő többé soha!

Im, a' nagy bánat' hő szava,
Elhervasztó szelet hozott,
'S arczád tündöklő gyöngy hava
Halványka színre változott!

Ha felvoná lehelletét
Magához életünk' ura:
Imádjuk bölcs intézetét;
Ne száljunk véle alkura.

Eltűnt, elhagyta képedet
Szépséged' régi hajnala.

Kesergés. (Dayka)

A' csendes éj' bús asszonya csillagos
Fejével intett, 's a' csecsemő korát
Felül nem élt királyi nappal
Anyja' szelid kebelébe süllyedt

A' játszi Morpheus álmadozásival
Elszenderítő mák szemeit, rokon
Kezekkel hinti-széllal a' lágy
Sunnyadozásnak eredt szemekre.

Halotti csendben fekszik az érező
Természet, és a' nappali gondokat,
'S a' bűt, 's az élet' aggodalmait,
Megfeledő nyugalommal űzi.

Csak én panaszlom régi keservimet
Lengő homályban a' könyörületet

Eechónak; — ah ő bánatimra
Itt rokon hangzatain felelget!

Csak nékem hullnak, fátyolos asszonya
A' csendes éjnek, gyöngyeid hasztalan!
Csak nékem: ah mert jöni álmat
Harmatazó szemeimre tiltasz!

De nem sokára bús-alaku, szelid
Testvéred immajd, a' tehetős halál,
Int, és puhább álomra mindent —
Átölelő kebelébe hajlok.

A' titkos bú. (ugyan az.)

Homályos bánat dülja lelkemet.
Talán újulnak régi szenvedésim;
Talán tündér előre-érezésim
Rémítnek, 's új lost hány a' végezet.
Sirnék: de csak elfojtott sohajtások
Emelkednek kétséges szivemből
Csak rejtett ah, csak néma jajgatások
Váltják egymást, 's a' titkos bú elől.
Oh végezés! öröm könnyüt nem várok —
Részt abban egy sebes sziv nem vehet,
Melly önniyugtának gyilkolója lett —
De ennyi jaj, de olly keserves károk
De ez emésztő bú enyhítsen! Adj
Csak egy könnycseppet méltó bánatimnak,
'S azonnal hozd el végét napjaimnak!
Vagy e' sziklánál itt keményebb vagy.

39 §.

Gr. Gvadányi József elmés és csipős szeszélylyel irt vig
költeményei a' köznépnél is megtevék hatásukat. Munkái közt
Rontó Pál és Peleskei Notarius legismeretesbek. Meg-
kezdette a' közönséges história kiadását is, de be nem vé-
gezhetle.

Példa.

A' falusi notárius budai utazásából.

Véltem, fogom látni nemzetemnek fényét;
Magyar öltözetnek kiválasztott kényét,
Bibornak, bársonynak, skarlátnak a' színét,
Siberiából jött nyusztját, és gerényét.

Véltem: mente dolmány takarja testöket,
Skóflumból szőtt öv keríti ezeket,
Borítja hogy hosszú nadrág szemérmöket,
Diszesíti nyusztos kalpag a' fejöket.

Karmazsin kordovány csizma lesz lábukon,
Tigris, vagy párduczbőr fog függni hátukon,
Keretsen kolcsagtoll lebeg kalpagukon,
Bogláros pantallér csörög a' nyakukon. — — —

Véltem: hogy ha ülnek paripa lovakon
Igmándi, füredi nyereg lesz hátukon,
Fecskefarku czafrang fog függni farokon:
Szironyos, sallangós szerszám lesz azokon.

Igy jártak valaha nagy hirű eleink,
Az egész világot rettentő őseink,
Igy jártak királyink, grófjaink, herczegink,
Mi zászlós uraink, mi minden nemesink. —

Illy öltözeteket Budán nem láthattam,
És még magyar szót is csak ritkán hallhattam,
Hogy lehet ez? épen azt meg nem foghattam,
Ezen dolgon méltán én álmélkodhattam.

Igen szépen kértem én a' Cancelistát,
Hogy mutasson nekem magyar urat, dámát,
Vezessen helyekre, hogy ezeknek számát
Láthassam hazámnak fényes ragyogványát.

Elvezetett engem az ország' hazához,
Épen midőn üle főrend a' táblához,
Ifjuság álla ezeknek hátához
Hozzá fogtak mindjárt az ország' dolgához. — —

Az ifuságon végig tekintetem:
Francziák, anglusok ezek én azt véltem;
Mind idegen nyelven szóltak, jól ítéltem,
Tarkák, tán bolondok, illy gonddal is éltem. 's a' t.

40. S.

Versegthy Ferencz „M a g y a r A g l á j a“ czim alatt
adván ki verseit, méltánylást nyert már csak azért is, mivel
zongorára is tevé azokat. Némelly munkáit Ságghy Sándor
„Versegthy Fer. maradványai és élete“ czim alatt
1825 Budán nyomatta ki. Ő egyszersmind híres nyelvtudós is.

Példa.

Az igazsághoz.

Vond le már egyszer, sanyarú Igazság!
A' setét fátyolt bekötött szemedről,
Mellyel a' bölcsek csecsemős korodban
Felpiperéztek.

Azt akarták ők, hogy ítéletidben
A' gonoszságnak ne tekintsd személyét,
És hogy a' dúsnak ragyogó aranyja
Megne vakítson.

Ám de már tudjuk, hogy ezen hibáktól
Meg nem óv téged szemeid' homálya,
Sőt hogy a' vakság iszonyu dühökre
Készti az embert.

Látja nyílt észszel szemesebb világunk,
Mint nyomod nyelvét, gonoszok' javára,
Serpényöidnek, fenekén az érczet
Pengeni hallván.

Látja, mint sinlik remegő kezedből
A' kivont pallos, mikor a' hatalmas
Büszke boszúját füleidbe súgott

Fénynyel igéri.

Látja, hogy lelkét bekötött fejeddel
A' szabásoknak soha fel nem érvén,
Csak setét testén tapog a' betűknek

Fénytelen elméd.

Vesd el a' fátyolt! kiderül egünkön,
Felviradt a' nap. Szemeit törülvén
Látni kezd minden; 's te magad maradhatsz
Ősi homályban?

41. §.

Virág Benedek bölcselkedő lelke rokon Horáczéval. Magyar Minervájában közölte fellengzős, 's hon szeretetet lángoló jeles dalai korunk legjobb műveihez tartoznak. „Poetai munkáit“ két kötetben birjuk. — Bessenyei „Hunyady Lászlóját 1817 újra átdolgozá; Horácz „Leveleit“ 1815; „Satyráit“ 1820; „Odáit“ 1824; Cicero „Lelius“ és „Cátóját“ 1802 igen ügyesen fordítá.

Példa.

A' b ö l c s.

A' bölcs magában bízik; az ellene
Felkelt szerencsét, mint valamelly kemény
Szirt a' haboknak csapkodását
Érzi, de férfiasan meg állja.

A' nap mikor feljön, 's köd emelkedik
Sugári ellen, fényszekerén nevet,
És megszokott útját kijárja:
A' buta pára lehull 's enyészik.

Amaz kiszegzett célja felé siet;
Ha neki gátot vetnek irigyei,

Nagy lelke, csendessége mellett,
Érezi emberi hivatalját.

Bár sok veszélyek közt forog élete;
Azt tiszteletben tartani nem szűnik.

Ha sorsa nem változhatatlan;
Elmeri várni dicső halálát.

Zengd győzödelmét mennyei lantodon,
Múzsám! 's azoknak szíveiket, kiket
Kaján szemekkel tart az álnok
Czimbora, bátorodásra gerjeszd.

Auróra.

Melly szép neved van, mennyei harmatok'
Szülője! Még is szebbek az érdemid.

Arany kocsidból intesz, és fut,
Futva fut a' lator éj' setéte.

Fény és kiesség jó veled: életet
Adsz, 's vigaságot: tégedet e' való
Jóért az ártatlan madarkák
Hálaadó szavaikkal áldnak.

Nem félik a' körmös denevér' fogát,
'S a' vért eresztő vércse' dühös szemét;
A' fényre hunyorgó bagolynak
Rút huhogásain általestek.

De változások közt forog, a' mi van,
Csak a' Teremtő szüntelen egy, 's az ő
Törvénye: állandót kivüle
Más hatalom nem ad e' világnak.

42. §.

Csokonai Vitéz Mihály munkái népszerűségök miatt köz-
kézen forognak. „Béka-egérharcza,” és „Dorottyája” csipős

gúnynyal, és vig elménczséggel irvák. Dalaiban hatályos, leíró költeményeiben festői, a' bölcseletiekben mély, gondolat teljes, és tömött; kár, hogy nyelve nem mindenkor válogatott. Műveit egújabbán a' Kisfaludy Társaság adja ki a' „Nemzeti könyvtár“ 2ik ötetében. — Azonban íróink közül a' nemzet' tapsát senki olly talánosan nem tapasztalá, mint:

Kisfaludy Sándor, ki Petrarcha fellengző röpteit, de saját lelke szerint utánozva, 's így egy oskolához sem tartozva, anfényében tűnik fel a' XIX. század elején. Ugyan is 1801 Himfy kesergő szerelmeivel állott elő, majd a' kesergőt: Boldog szerelem váltotta fel; mellyet Regék a' magyar időidőből, drámák 's egyéb munkái követtek. Himfy nem csak a' szép nem díszasztalán, de még a' komoly tudós könyvei között is helyet nyerhet, és méltán; mert láng érzelem, melly mindenütt gyűjt, mély képzelet, melly a' természetben mindent magához ragad; merész rajzolatok, meglepő ellentétek bélyegzik azt. A' Regéknél pedig magyarabb mű nem is lehet; ezekben a' nemzeti élet, és sajátosság olly remekül van ecsetelve, hogy a' legügyesb fordító sem képes azokat idegen ajakkal híven kifejezni. Ő tevé függetlenné költészetünket,

Példa.

S o m l ó b ó l.

Görög, Takács! hallgassatok	Emlékezik, jobbra balra
Szittyá muzsám' szavait,	Ősünk' üres fészkeit
Ki megjárván Őseinknek	Látván, 's mintegy körülöttök
Most már pusztá várait,	Sejtvén azok' lelkeit,
Somlón e' jó ború hegynek	
Napnyugotti ormában,	Nézek én is, haj- 's eltelik
Ezen regét olvasta volt	Lelkem régi képekkel,
A' vár mohos falában. —	Valamikor egy illy várnak
	Én alatta megyek el;
Néz a' Magyar, — ki Balaton'	Hol a' büszke magyar nemes,
Szivemlő tájáról	Egy kis király várában
Sümege felé — Somlónak jön	Boldogul élt szabadsága'
S a' mult idő' koráról,	'S kedvesei karjában. —

Honnan midőn úgy kívánta
 A' hazának ideje,
 Szabadsága és honáért
 Égvén szive és feje,
 Mint a' zápor, mely leszakad
 A' fölhökből zuhogva:
 Ugy szakadt le a' hazafi
 Vitéz szive dobogva.

Ugy szakadt le boldogsága'
 'S szerelmének öléből,
 Édes-kedves öveinek
 Forró öleléséből;
 'S elszárgult, fegyverében
 Zörögve és villogva
 'S rá csapott az ellenségre
 Fergelegként csattogva.

'S ott esett, 's halt a' sok nemes
 A' kard vitéz markában; —
 De meg maradt a' szabadság
 A' jól védett hazában!
 Ott esett 's halt! ott a' csontja
 Távol minden övétől,
 Messze, nemes Öseinek
 'S maga édes fészektől.

De a' mely most pusztán áll fenn
 Összeroppant kőhalom
 Feldúlá a' mindent dülő
 Legfőbb erő 's hatalom,

Az idő, mely vas gyomrával
 Megemészti, a' mi van
 E' temérdek természetnek
 Minden szege-lyukában.

Pusztán áll, — az enyészetnek
 Szomorító bús jele;
 Hajdan büszke nemeseknek
 Most a' baglyok lakhelye:
 A' vár setét falain most
 Magas kórók lengenek,
 'S a' falak' moh-szakalában
 Hangyák, férgek pezsgenek...

Ha hogy ide vetemedik
 Egy mostani hazafi,
 Ki a' régi magyarokhoz
 Igaz rokon, 's atyafi, —
 Hah! miket kell éreznie
 Feldagadó keblébe, —
 Ha hunnia, a' hajdani
 A' dicső jut eszébe?!

Hej barátim! Őseitől
 A' magyar, a' mostani
 Azoktól, kik fenn laktak, — ez
 Be el tudott fajnani! —
 Be le szálott a' magasról
 Természete, termete,
 Szerencséje, tehetsége,
 Híre, neve, kelete!!

Kálmán mester buzdítása.

„Eljött zúgva, és ordítva
 A' sors' vészes órája,
 'S kihányatik sarkaiból

A' magyar' szép hazája!
 Mert Mohácsnál elvész Lajos
 Mint Ulászló Várnánál

És Z á p o l y a — nem H u n y a d y Magát üzi és kergeti
 Tronust les, és — hátul áll. Török alatt a' lova.

Mint midőn a' feldagadott Némán néz az idegenből
 Tenger zajos árjai, Őseinek fészkebe,
 Határukban meg nem férvén,
 Kitolongnak habjai,
 'S minden gátot elszaggatván
 Tovább, tovább rontanak,
 És utjokban irgalmatlan
 Veszélyt, halált ontanak; —
 Valamerre szeme tekint
 A' rémítő vázt látja,
 Kinek ínség szükség neve
 Éhség, 's halál barátja.

Ugy a' török, batárában Ki borzadva arra mutat,
 Meg nem férvén dölýfével, A' merre dúlva mindent
 Vad keblében veszélyt hordva
 Ki zúdul mord népével, —
 'S tüzzel, vassal dúlva mindent,
 A' magyar nép' véreben,
 'S hamvaiban, Budán áll meg
 Az országnak szívében.
 A' háboru, vérnyomain
 Holtra holtatt rakva ment.
 Hol vastag füst gomolyokban
 Tűnnek faluk, városok;
 'S vérttajtékzó patakokban
 Multak csoport lakosok.

Haj, 's most ezer irtóztató,
 'S hajhorzasztó formában
 Jár az ínség, és a' halál
 Szélt hosszat a' házában.
 Mohács magyar vértől kövér,
 'S csontból támadt halmain
 A' halál dög-lehellete
 Jár a' szelek szárnyain.
 Hol vérétől hizott földjén
 Kenyeret nem gazdája
 Nem az arat, — éhel vész az! —
 Hanem Szultán basája.
 Hol jajgató csoportokban
 Visznek I s z t e r' hajjai
 Magyarokat, kik, szegények,
 Most a' pogány rabjai.

Hun n i a egy tátott nagy sir,
 Feneketlen, éktelen,
 Árpád' népét elnyeléssel
 Fenyegeti szüntelen.
 Nincs hazája a' Magyarnak!
 A' földön fut tétova, —
 Hát békével nézzük, türjük
 Illy veszélyét hazánknak? —
 Nézzük türjük illy sérelmét
 Elszaggatott anyánknak? —
 Milly förtelem éli, öli
 Asszonyink szüz testeit! —

Ilah jobb ezer sebből ontsuk
Éltünk piros csepjeit.

Rajta! rajta! hazafiak
Rajta Árpád fiai!
Ne hagyjuk hogy fészkeinket

Lakják Omár fattyai,
Hazánk sorsa Hunyadyvá
Tegyen mindenegyünket
Áldja Isten fegyverünket
Vezéreljen bennünket!

43. §.

Berzsenyi Dániel senkitől nem ismerve, egyedül keble sugalmától vezéreltetve kezdette fakadó érzeményeit dalba önteni azon időben, midőn irodalmunk pártfogás nélkül egykét lelkesnek magányos falai közt titkosan tenyészett. — Mi Horácban, 's Matthisson énekeiben olly megkapólag hat a' szivre, Berzsenyinél összeolvasztva találtatik fel; új világ nyílt verseiben, saját fény, hév, és nyelvvel egyesülve. Általában dalaiban kitünőleg heves érzés, ifju erő, és láng uralkodik, 's ez által különbözik a' nyugottabb római lelkű Virágtól, 's a' hévvel epedő olasz Daykától, de még Kisfaludy Sándortól is, mert ennek lángja szilaj, csapongó, képzelme óriási 's megkapó; Berzsenyi ellenben legsebesb lángjai közt is szelid; az ő fiatal, vidám lelke görögök felé röpdös vissza, képzelme idealis képekkel foglaltoskodik, azért irálya virágos, kifejezései fellengzők, p. az ilyenekben:

Himezze bár utam thessali virulmány
Koszoruzza fejem legdicőbb ragyogvány
A' szerencse karjain.

Ki nem emelkedik fel, ha „Melisszához“ „Nagy Pálhoz“ vagy „Magyarokhoz“ szóló dalait olvassa? és midőn panaszkodik! találhatunk e' szivrehatóbbat mint ennek a' „Magyarok romlásáról“ irt panasza, melly így hangzik:

Romlásnak indult hajdan erős magyar!
Nem látod Árpád vére miként fajul?
Nem látod a' bosszús egeknek
Ostorait nyomorult hazádon?

Nyolczszázadoknak vérzivatarja közt
 Rongált Budának tornyai állanak,
 Ámbár ezerszer vak tüzedben
 Véreidet, magadat tiportad.

Elszórja, hidd el, mostani veszni tért
 Erkölcsöd, undok vipera fajzatok
 Dulják fel a' várt, melly sok ádáz
 Ostromokat mosolyogva nézett.

Nem ronthatott el tégedet egykoron
 A' vád tatár khán xerxeszi tábora,
 'S világot ostromló töröknek
 Napkeletet leverő hatalma.

Nem fojthatott meg Zápolya öldöklő
 Századja, 's titkos gyilkosaid keze:
 A' szent rokon vérbe füresztő
 Visszavonás tüze közt megáltál;

Mert régi erkölcs, spartai férfi kar
 Küzdött, vezérlett fergetegid között;
 Birkózva győztél, 's Herkuleszként
 Ércz buzogány rezegett kezedben.

Most lassu méreg, lassu halál emészt.
 Nézd, a' kevély tölgy, mellyet az éjszaki
 Szélvész le nem dönt, benne termő
 Férges erős gyökerét megőrlik,

'S egy gyenge szélről földre terítetik!
 Így minden ország támassza, talpköve
 A' tiszta erkölcs, melly ha megvész,
 Róma ledől, 's rabigába görbed.

Mi a' Magyar most? rút szybarita váz.
 Letépte fényes nemzeti bélyegét,

'S hazája feldúlt védfalából
Rak palotát heverő helyének;

Eldődeinknek bajnoki köntösét
'S nyelvét megúnván, rút idegent cserélt,
A' nemzet őrlékét tapodja
Gyermeki báb puha szive tárgya.

Oh más magyar kar menyköve villogott
Atilla véres harcza közt, midőn
A' félvilággal szembe szállott
Nemzeteket tapodó haragja.

Más néppel ontott bajnoki vért hazánk
Szerzője Árpád a' duna partjain,
Oh! más magyarral verte vissza
Nagy Hunyadink, Mahomed hatalmát!

Berzsenyi valóban kevélysége lehet nemzetének, 's nem lesz idő, melly őt elfelejteni hagyja. Munkáinak első kiadását a' pesti seminarium növendékei; a' másodikat pedig: „Berzsenyi Dániel összes művei“ czim alatt 1842 pompás egy, és három kötetben meghagyása szerint barátja Döbrentei Gábor eszközlék.

44. §.

Kazinczy Ferencz majd minden nemében a' költészetnek remek darabokat teremtett, de még is epigrámmái azok, mellyek annak koszorújában hervadatlan virágok maradandnak. Prósája szép, ámbár itt ott nem elégitki egészen. Eredeti munkáinak kiadását legújabbán a' m. t. társaság indította meg.

Példa.

T u s a k o d á s .

Reményem eltűnt — mint mikor a' torony'
Lámpája, az éjnek vad zivatarja közt
Ellobban, és a' csüggedőket
A' habok újra veszélyes örvény

'S egekbe nyúló fergeteges sziklák
 Közé ragadják. Oh ti hatalmasok,
 'S te, te nagy és jó Jupiter, ki
 Teljesedésbe hozod tilalmat.

Nem szenvedő végzéseiket! tehát
 Hijába bizánk bennetek? hasztalan
 Nyújtánk fel újobban könyörgő
 Összeredőlt kezeket felétek?

Méltatlanoknak még soha nem leve
 Az égiektől támogató segéd.
 Türd, a' mit illik türnöd. Itt lesz
 A' gonoszokra kemény fenyítő.

Bizonynyal itt lesz! néha sietve jön,
 Sántítva többször; 's hozza kezében az
 Elesre fent pallost, 's az ingó
 Csésze súlyed, 's bukik a' hitetlen.

Villogj te nekünk, mennyei jó Tanács!
 'S vezérlj az éjnek kétes homálya közt.
 Im lobban a' láng! a' homály fut!
 Lelkem örülj! közelit az óra.

N e h é z , é s k ö n n y ü .

Nem szeretek nehezet, ha nehéz: könnyűt nem ha könnyű;
 Ez 's amaz együtt disz, mint külön-állva hiány.
 Ugy kell a' mi nekéz, ha nem érzeti vélem hogy az volt:
 'S a' könnyű, ha simúlt sok faragásra leve.

I r ó i é r d e m .

Szólj, 's ki vagy elmondom. Ne tovább; ismerlek egészen;
 Nékem üres fecsegőt fest az üres fecsegés.
 Iz, szin, tűz vagyon a' borban, ha Hegyaljai termés:
 Iz, csin, tűz vagyon a' versben, ha mestéri mív.

E p i g r a m m a i m o r á l.

„Bántani más vadság.“ 'S más a' lélektelen író?

Azt hozzád, 's hozzám nem köti semmi kötél.

Csipd, döf, rugd, valahol kapod a' gaz latrot! az illet

Ütni, csigázni, agyon verni (nevetve) szabad.

A' Kazinczyval rokon szellemű Szemere Pál tiszta, hibátlan, és érzékeny hangzatu Sonnetteket; Szentmiklóssy Alajos pedig csinos, kellemes énekeket, és epigrammákat irtak. Tóth László verseiben azonban több tudomány, mint képzelő erő mutatkozik, de már pindari zengzeteiben (ódáiban) költői fellengzést találunk.

Példa.

Emlékezet. (Szemere).

Ismét egy édes boldog érezt!

Reám derül a' messze kor homályá,

Az elveszett, az elsülyedt rózsapálya

Ismét örömtájak felé vezet.

Melly istenség nyújt itt varázskezet?

Mint ömledez hozzá keblem dagályá!

Érzem, hogy e' sziv enyhültét találja:

Te ihletéd, szelid Emlékezet!

Nem. A' helyett, hogy visszahájolod

Eltűnt korom' szebb álmait felettem,

Borítsd-el rajtok inkább fátyolod.

Elég hogy őket egyszer elvesztettem

Ne kényszeríts újonan vérzeni

Ah érezd, melly kin ismét veszteni!

E p i g r a m m á k. (Szentmiklóssytól).

A' képmutató.

Sir, ha zokogsz; ha örülsz, örvend: de gyakorta mosolgván

Szíve zokog, 's ha szemét köny lepi, szíve nevet.

A' szép és igaz.

Gyenge szemünk az igaz' napfényt győzni, ha a' szép
Hajnali sугárin nem gyakoroltuk előbb

Rendeltetésünk elvétése.

A' boldogságért születünk, 's nélküle halunk meg:
Mért van ez? Árnyékát üzve, előle futunk.

A' szerény.

Hódol az érdemnek, 's nem tudja, nem érzi magáét;
Mást ha dicsérnek örül, más ha dicséri pirul.

Az öröm.

Csak méhként izleld mézét e' gyenge virágnak;
Mert ha mohó vágygyal rája rohansz, előlöd.

45. §.

Az első rendű magyar költők sorába méltán tartozik Kis János, kinek minden, de kivált erkölcsi darabjain bizonyos, érezhető nyugalom ömlik el; ő szomorog, és enyeleg a' nélkül, hogy magát egészen elkapatni hagyná. Az ő bölcselkedői lelkébe nem öntött ugyan a' természet olly lángolást, melly kicsapongó hevvel, szívet ragadó dalban ömöljön ki; 's ha vagynak is az ő főntebb hangu énekei közt igen szépek, mint a' „Bölcsességhez,“ a' „Dicsőség,“ meg kell ismerni még is, hogy az alagylák azok, mellyek maradandó koszorút tüzének diszes fejére. Azért sajnálni lehet, hogy illy modorban többet nem dolgozott. Gr. Festetics Ignácshoz szóló; „Háladás,“ főkép pedig Kazinczy-hoz készített Hymenaeum a' m. költésnek örökre legszebb virágai közé fognak számláltatni. Nyelve általában szép, tiszta, világos és egyszerű, de nem mindenkor hibátlan.

Példa.

Hajós ének a' Duna hátán.

Szeretttim édes honja,
Indul hajóm feléd.

Hűsége lánczra vonja
Szülldtetted melléd.

Örömkönyekre csordúl
Szemem, ha rád tekint,
Napom hol délre fordul,
'S vidám reményre ínt.

Eléri végre sajkám
Nyugalma szent helyét.
Öledbe, drága dajkám
Veszed fiad' fejét
Örökre zöld virággal
Füzöd hajam körül;
Halhatlan ifjúsággal
Jövő idöm örül.

Mi szép letenni kormányt,
A' sors ha üldözött!
Feledni, melly veszélyt hányt
Habok, 's szelek között,
'S fiúi indulattal
Ajánlni napjait
Az égnek, áldozattal
Köszönvén gondjait.

Nekem jut e' szerencse
Nekem jutalmamul.

Nyügöm' kemény bilincse
Arany fonalra nyul,
Melly istenek kertjébe
Híven vezér! a' mig
Szelid öröm keblébe
Jutok, szebb honomig.

Kies liget keríti
Magányos házamat,
Folyó-kút hivesíti
Virágos halmomat,
Hol csendesen csorognak
Idöm' patakjai
Zajogva mig zuhognak
Világ nagy habja i

Szobámban három oltárt
Tinéktek helyhezek;
Kik ég szeretitől járt
Uton vezérletek;
Neked kilencz szelid szűz
Feje, Uránia,
Neked, baráti szent tűz,
'S neked Cypris fia.

Gr. Teleky Ferencz versei bár nem legtökélyesbek, még
is a' bennök rejlő szép eszmék 's lélek miatt dicsérettel em-
líkendők.

Példa.

A' magyarnak három szent szava.

Halljatok három szót, mellyek a' magyarnak
Égi lánggal gyúlnak nemes kebelébe,
'S bár sokan magasbra röpülni akarnak,
Szentebbet soha sem lelhetnek helyébe.

A' ki e' háromért kész élni és halni,
Jó magyarnak magát csak az merje vallni.

Haza! mellynek édes, bájos hangjára
A' vadnak is keble szerelemre lobban,
A' magyar sziveknek szentséges oltára;
Érte buzog bennök a' vér legforróbban;
Árpád unokája ezen oltáráért
Kész élni és halni az édes hazáért!

Király! a' legfőbb tiszt, kit ezen oltárra
Hunniá' hív kara tisztelve emel fel!
Tűz lélekkel kész ő ennek ótalmára
A' sikra kikelni a' föld kerekével
Kész érte, mikor kell, dicsőn ontani vért
Kész mindenre a' jó törvényes Királyért!

Isten! a' magyarnak imádott szent atyja
Mindenható ura! alkotó mindene!
Buzgóságát hozzá szó nem rajzolhatja
Mert mindennél szentebb előtte Istenel!
'S mikint kész a' magyar szóval őt vallani,
Ugy igazságiért kész élni és halni.

E' három szent, nagy szó az igaz magyarnak
Tiszta lángzattal ég nemes kebelében,
'S bár sokan magasbra röpülni akarnak,
Szentebbet soha sem lelhetnek helyébe.
'S a' ki ezekért kész élni és meghalni,
Jó magyarnak magát csak az merje vallni.

46. §.

Kölcsey Ferencz a' magyar színü balládák és románczák alapítója, már fiatal korában haza, 's király iránt hűséget énekelt; kitűnő jelleme, hogy dala soha nem hódult kora hibáinak, nem hangozott pillanat szenvedélyeitől; mi áltat annyira meg

kedvelteté magát, hogy még emberek e' kedves nyelvet érteni fogják, Kölcsey idegenné köztük nem vállhatik. A' nyelv, melylyen ő irt elavulhat ugyan, de az érzemény, melly dalait előnti, nem mulhatik el. Kár hogy verse hibától nem mindenkor ment. Éles bíráló is volt ő egyszersmind. Negyven éves korában kezdé politikai életét, 's e' pályán mondott beszédei remekek. Művei „Kölcsey Ferencz minden munkái“ czim alatt, 6 kötetben báró Eötvös József, Szalay László és Szemere Pál szerkesztése mellett jövedenek ki.

Példa.

Zrinyi dala.

Hol van a' hon, mellynek Árpád vére
Győzelemben csorga szent földére,
Melly nevével hév szerelmet gyűjt?
'S messzeképét bujdosó magzatja,
Mig Calypsó' keblén is siratja,
'S kart feléje búsan vágyva nyújt?

Itt van a' hon, ah nem mint a' régi,
Pusztaságban nyulnak el vidéki,
Többé nem győzelmek honja már;
Elhamvadt a' magzat hő szerelme,
Nincs magasra vívó szenvedelme,
Jég kebelbe fásult szívet zár.

Hol van a' bércz, és a' vár fölötté
Szondi mellynek sánczait védlette,
Tékozolva hiven életét;
Honnan a' hír felszál, 's arczulatja
Lángsugarit távol ragyogtatja,
'S fényt a' késő századokra vét?

Itt van a' bércz, 's omladék fölötté,
Melly a' hőst és hírét eltemette,
Búsfeledség hamván, 's néma hant;

Völgyben ül a' gyáva kor, 's határa
Szűk köréből őse sasakára
Szédeleg, ha néha felpillant.

És hol a' nép, melly pályát izzadni,
'S izzadás közt hősi bért aratni
Ősz atyáknak nyomdokin tanult;
Szenvedett bár, 's bajrol bajra hága
Hervadatlan volt szép ifjusága,
A' jelenben mult 's jövő virult?

Vándor állj meg! korcs volt anyja vére,
Más faj állott a' kihunyt helyére,
Gyöngé fővel, romlott, szívtelen;
A' dicső nép, melly tanult izzadni,
'S izzadás közt hősi bért aratni,
Névben él csak, többé nincs jelen.

47. §.

A' lelkes Fáy András elmés meséivel, helyes allegoriáival, tréfás elbeszéléseivel, mellyeknek ő volt alapítója, czélszerű regényeivel a' m. irodalomban nagy kiterjedésű hirt, 's nevet szerzett magának. Színművei bár itt ott fogyatkozasak, nemzeti színök miatt nem téveszték hatásukat. Szépirodalmi összes munkáit Geibel K. kiadása után 8 kötetben birandjuk. Hasonlókép Vitkovics Mihály is jeles mesékkal gazdagítja irodalmunk szűk körét; de leginkább szép 's elmés epigrammairól, és sajtátszinű köznépi dalairól ismeretes.

Példa.

Füredi pásztor dala.

Hej juhász bojtár! hol a' juh?
Mért vagy te olyan szomorú?
Balaton mellett, ott a' juh,
Engemet öldös egy nagy bú.

Nem ettem, 's ittam én még ma,
Itt fekszem dülve, mint a' fa,
Lenyugszik a' nap az égen,
Engemet itt hágy inségben

Meg esett rajtam, 's fáj nekem,
Nem szeretett engem a' szépem,
Hasztalan fúvom furullyám,
Nem hallja, nem néz ő énrám.

Hej de ő mind ezt felejtí,
Életemet gyászba ejti!
Kinomon szánva nem indul,
Mást szeret ő már, másért gyúl.

Fris tejet adtam, bárányt is
Én neki, teljes boglárát is,
Tőle nem szántam semmimet,
Odattam volna életemet.

Büntesse ötét az Isten,
Mért leve hozzám hitetlen,
Mért verte agyon kedvemet,
Mért verte által szívemet.

Csókokat nyomtam képére,
Sóhajtást küldék mellé
Oldala mellé borultam,
Szájából szép szót koldultam.

Majd ha nyájam el el-széled,
S' bennem a' lélek eltéved,
Mondani fogják: érted kár,
Szerelmes bohó, kis bojtár!

Guzmics Isidór költeményei nem mérhetők ugyan a' művészet ideáljához (a' prosa lévén az, melyben ő első rangú íróink közt méltó helyet víva ki magának egyszerű, de még sem száraz, férfias, de még sem komor írásmódja által) de még is a' honi költészet virágfüzérét több művei ékesítik.

Példa.

Pannónia panaszából.

Csak kevesen hajták fejöket fejedelmi parancsnak,
Itt is a' visszavonás lelke közükbe csuszott.
Már Tisza bőhomoku síkját a' sáska tatárság
Befutosá, 's léptét a' Duna részre tevé.
Pest mezején állott a' király kis hű seregével,
Megtámadni merész a' csuda számu tatárt.
A' rosszul táplált Künság, tele pajkos haraggal
Kuthen haláláért állani ége bosszút.

A' sebes ellenséghez ütött, 's erejét neki szánta,
'S mellyen előbb hizott tár kebelemre rohant.
Igy leve! bár még hű fiaim neki szánva csatáztak,
Győzött a' nagy szám, 's el vala veszve hadam,

Része erősimnek felszabdaltatva veszett el,

Részét a' vad nép szolgai lanczra fűzé.

Része futásnak eredt, szállást idegenben keresvén

Boldog, hogy ha szegény kész menedékre talált 's a' t.

48. §.

Kisfaludy Károly lantos költeményeiben jó korán meg kezdé az érzelgést, az üres szó és képdaályt gyűlölni, azért eszméi menetét tömörség és határozottság, előadását egyszerű sokszinűség, nyelvét hibátlanság, verseit mértékkel testvérült tiszta rím bélyegzik. Alagyaít forró, kedves, bús-érzés leheli át; románczái és balladáit bájjal telvék. A' dalnak és románczának nép alapra építését szerencsésen ő indítá meg, mi által azt egyfelől mesterséges czifráiból kivetkeztetni, 's ismét eredetéhez visszavezetni, más felől a' nép-költészetet, érzés 's kifejezésben nemesíteni akará.

Példa.

H o n v á g y:

Sötét olajfák illatos hűsében
Ül a' bús vándor, köny ragyog szemében,
'S mélyen sohajtva vissza-vissza néz!
Kedves hazája tűn fel képzetében,
Hajlékát véli a' távol ködében,
'S öröm reszketve nyúl felé a' kéz.

Az esti szellő honnyelvét sugalja,
Szeretti nyájas üdvözlését hallja
A' szép csalódás szellemajkain;
Ujúlva kél a' multnak égi kéje,
'S vidám alakként lengedez feléje
A' boldog sejtés fellegszárnyain.

Szülőföldrőig terjed láthatára,
'S békén mosolygva csendes alkonyára
Édes felejtés karján ringadoz;

'S mint egykor ősi háza szűk körében,
Első vágyási lobbadó hevében
Könnyült kebellet ifjan álmadoz.

De ah! sietve tündérképe illan,
Midőn e' déli nap halmára villan,
'S dicső felséggel a' nagy térre száll;
Fen érzi most, milly messze szép hazája!
'S bár itt szelidebb ég lehell reája,
A' sinlő szív nyugpontra nem talál.

Örök tavasz bár zöldell itt körül;
Ott a' természet téli gyászra düle,
'S hegy völgyet zord fagy, zúz, köd, hó tetéz:
De ott szabad: 's a' gazdaglét öléből
A' földi szépnek büszke lakhelyéből
Vadon berkére vissza-visszanéz.

Megy a' bús vándor sorsa végzetében;
De el hazája bánatos mellében,
'S andalgva meg meg áll minden fokon;
Keservit tördett hangokon ki önti,
Keletről térő felhőket köszönti,
'S elszenderül mohlepte sirokon.

Borongva járda! kérkedő vidékin,
A' régi nagy kor roppant omladékin,
Hol minden honi hőst előidézt:
Kik tettikért bár nem nyertek magas bért,
Bér nélkül tudtak halni a' hazáért:
Azon dicsőkre vissza-visszanéz.

Az élet telje bár gyönyörre inti,
'S biztatva utját friss rózsákkal hinti,
Kényén röpitve ösztön-árjait:
De túllebegve hont esdő reménye,

A' külföld minden bájos tüneménye
Nem oltja lelke csendes vágyail.

Szakaszt is néha kellemes virágot,
Csak félig érez minden boldogságot,
Nyíltában hervad minden élemény;
Szelid hűségért lángol indulatja:
Mi itt magát lágy készséggel mutatja,
Muló hab, színtelt kegy, csalóka fény.

'S tovább tovább megy, míg a' célhoz ére,
Hol mind az, mit hajdan fellengve kére,
Édes valóra létesülni kész;
Bár a' szerencse nyílt ölébe zárja
'S körül tündökli a' hír csillagárja
Mig szíve ver, csak vissza visszanéz.

☞ Döbrentei Gábornak a' lantos költeményben nem sok ugyan, de jeles darabjai vannak; az 1822 Aurórában megjelent: „Kenyérmezei diadala“ azért nevezetes, mivel másoknak ingerül szolgált hősköltéyek kidolgozására. — Ugyanez áll Székelynek az 1823 Hébében négy énekben kijött „Székelyek Erdélyben“ című művéről is. — A' mindig kedves Bajza József ifjúkori munkáin bús komolyság árad el; az utóbbiakat azonban Göthe egyszerű szelleme lengi át. Románczái különösen jelesek; nyelve mozgékony, tiszta, és hibátlan.

Példa.

Isten hozád!

Bérczről vissza néz a' vándor,
Vigan int kies hazája,
Ott mosolyg a' róna táj;
De a' messze távozonak
Szíve vérzik, szíve fáj;
Zeng felé a' bucsuszó:
„Isten hozád, bujdosó!“

Bércz alatt áll, völgyek árnyán,
Csak felhőket lát honából,
Elmerült a' róna táj:
Ámde bújá nem maradt el,
Szíve gyászol, szíve fáj.
Zeng felé a' távol szó:
„Isten hozád, bujdosó!“

Bércz és völgy is elmaradtak,
Felhőt sem lát már honából,

Ábránd kép a' róna táj:
Búja mint az ég kíséri,
Szíve vérzik, szíve fáj;
Mély keservvel zeng szava:
„Isten hozzád, szép haza!”

Mulnak évek, fűrte ősz már,
Elfeledte rég hazája;

Ám a' kedves róna táj,
Sirig képben él előtte
Szíve gyászol, szíve fáj,
'S a' halónak végszava:
„Isten hozzád, szép haza!”

49. §.

Czuczor Gergely fellepése óta közkedvességgel ragyog költőink koszorújában; számtalan dalai a' valódi költői érzelem hő ömlengései; a' hős levelek pedig Ovid szellemével az az a' legszebb könnyűség, és természetesség bájaival ékeskednek, de legbelsőbb diszeikre nézve is teljesek szép mondatokkal, és nemes érzelmekkel; benne főleg méltánylandó, hogy muzsáját nem kalandoztatja levegőben, hanem a' haza szent földén szedi és hinti virágait. Népdalok tekintetében ő első; a' magyar hősköltélynek szinte egyik legjelesb bajnoka; „augsburgi ütközetét” (910) tűz és heves erő bélyegzi, melly magasb fokra „Aradi gyűlés” ében (1135) emeltetik; ő itt legdicsőbb jellemeket rendkívüli ügyességgel kifejtve állít előnkbe, mellyek közül, többbit elhallgatván, csak Budát és Otmárt, mint a' hősköltélyi jellemzések remek példáit, említjük:

„Békehozó hangzat, mond Otmár, zenge fülemben
Fejdelem! ajkidról egyesség hajnala virrad,
Mellyből szebb napokat látunk majd kelni egünkre.
Oh ha sebest repülő sasként szállangnom adatnék,
A' sikot mivelő magyaroknak fellegetes égből
'S a' hegyek ormairól hirdetném völgyi lakóknak:
Hon szerető nemesek! tóduljátok össze, gyűlésben
Végzeni a' mi közös, 's népével akarja királyunk.”
„Én pedig, a' kifakadt haragu Buda monda hevűlten
Istennek nyilait hoznám el, 's fejteni fognék
Zúzó menyköveket felhőjiben a' magas égnei,
Illő fegyvereket pártos fejeikhez azoknak,

Kik nem iszonykodtak haza ellen kárdot emelni.

Akkoron elmondánám a' sújtott czimbora népnek

Sirja fölött: Magyarok, miokért reszkettek? az ördög

Megbízott követét már visszaidézte pokolba.“ 's a' t.

Minő egyszerűség, minő nagyság már csak ezekben is! és ezen erőteli viharban, milly férfias, és általában milly határozott öntartás! szemléleti egyszerűsége, természetes előadása, 's az általa használt képek és hasonlatosságok miatt, méltán magyar Homérnak neveztetik.

Példa.

H u n y a d i.

Ki áll amott a' szirttetőn
Hunyad magas falánál,
'S körül-lekint a' sik mezőn
Az esti fény sugárnál?
Hunyadi ő az ősz vitéz,
Hazáját most nem űzi vész,
Várába szállt nyugodni.

„Uram, hős vajda, vérèdet
Szomjuzza egy gonosz szív,
'S hogy oltsa fényes éltedet,
Vidéki földre kihív“
„Rám célza már nem egy halál,
'S a Isten hagyja eltalál,“
Mond és marad nyugotan.

De hirnők jő 's pihegve szól:
„Uram hatalmad eldült,
Hazádon nem kormánykodol,
A' polczra már Ulrik ült.“
„Ha ugy akarta a' király,
Hunyadi akkor félre áll.“
Mond és marad nyugotan.

'S a' mint fenáll, 's a' mint lenéz
Nyugalmasan szívében
Habos lovon fut egy vitéz
Vérlobogó kezében,
'S kiált: „édes hazánk oda,
Nyakunkon a' török hada,
Siet kivívni Nándort.“

Más hirnők, is jő csak hamar:
„Törnek reád uram félj,
A' főnemesség nyelve mar,
Elölők, mint lehet, térj.“
„Hogy törnek rám, bízni bár,
De ugy nem mint török, tatár“
Mond is marad nyugotan.

„Pogány jő? hah! nem türhetem,
— Mond és tűnik nyugalma —
Magyar hazán és nemzeten
Nem dül kelet hatalma.“
'S aczélt ragad, lovára kap,
Csatáz, vív, izzad éj és nap,
'S mig nem győz, nincs nyugalma.

Ú j k o r t e s d a l .

Magyarország az én hazám,
Itten nevelt apám, anyám,
Magyar az én nemzetségem,
Önállás a' büszkeségem.

Lélekkerítő kupeczek,
Veletek nem adok, veszek,
Hitván kalmár a' házaló,
Otthon is el kel, a' mi jó.

Igaz magyar csak úgy vagyok,
Ha hazámnak használhatok,
Egy Istenem, egy királyom,
Ezt tisztetem, azt imádom.

Ki velem csak akkor koma,
Ha áll a' tisztí lakoma,
Nem kell csalóka hívása
Rókafark csóválgatása.

Nem henyélek, iparkodom,
Az okos szót elfagadom,
Héj, ha minnyájan így tennénk,
Bizony boldogabbak lennénk.

Ki rá való 's megérdemli,
Az bennem emberét leli,
De rám magát ne imádja
Benőtt már a' fejem lágya.

Szent a' magyar nép törvénye,
Ez oltalma, szemefénye;
A' mi olly szent, át nem hágom
A' fát alattam nem vágom.

Ákár ki száll, meghallgatom,
Vadul le nem hurogatom;
Mert ha magyart magyar bántja,
Ki lészen tehát barátja?

Ha választok előljárót,
Viczeispánt, szolgabíró,
Ebben engem a' becsület,
'S az igazság lelke vezet.

Ha szavam kéri, követem
Saját lelkiismeretem;
De más szájával nem eszem,
Mire való tehát eszem.

Judás-pénzen, boritalon
A' lelkemet el nem adom;
Czudar az, a' ki ezt teszi,
Még czudarabb, ki megveszi.

Hazámé javam, életem,
Ha kívánja, lefizetem,
A' terhet nem tolom másra
Adok közös javításra.

50. §.

Koszorús költőnk Vörösmarty Mihály a' lyricában főpol-
czon tündöklék. Általában nem mutathatunk lantos költőt Vörös-
martynál nagyobb, 's jelesebbet, ki a' mellett, hogy a' m.

nemzetiség nagy eszméjét magasztosan karolta fel, mély érzellemmel, gazdag, eredeti, 's merész phantasiával, kellemes hangzatu versezettel, meglepő, 's egő szinekkel irott képekkel bájolta magához a' műértő közönséget; mi munkái belső alkotását illeti: arra olly szép sikerü gondot fordíta, hogy számos darabját példányként tűzheti ki a' szépizlés-tan; a' nyelv bennök hibátlan, tiszta, tömött, és nemes. — Ő egyszersmind hős költőinknek legjelesbike; tőle birjuk: „Zalán futás t“ (10 énekben) „A' Kunok veszedelmét Cserhalomnál 10“ (1 énekben) „Eger ostromát“ 1552 (4 énekben). Vörösmarty Czuczorral kezefogva emelék a' m. hősköltélyt a' tökély azon fénypontjára mellyen ma diszlik. Eddig munkáit hét kötetben olvassuk.

Példa.

A' merengő höz.

Hová merült el szép szemed világa?
 Mi az, mit kétes távolyban keres?
 Talán a' mult idők setét virága,
 Min a' csalódás könnye rengedez?
 Tán a' jövőnek holdas fátyolában
 Ijesztő képek réme jár feléd,
 'S nem bizhatol sorsodnak jóslatában
 Mert egyszer azt csalúton kergetéd?
 Nézd a' világot: annyi milliója
 'S köztük valódi boldog olly kevés,
 Ábrándozás az élet megrontója,
 Melly kancsalul festett egekbe néz.
 Mi az, mi embert boldoggá tehetné?
 Kincs? hir? gyönyör? Legyen bár mint özön,
 A' telhetetlen elmerülhet benne,
 'S nem fogja tudni, hogy van szívöröm.
 Kinek virág kell, nem hord rózsa berket;
 A' látni vágyó napba nem tekint;
 Kéjt vesz, ki sok kéjt szórakozva kerget:
 Csak a' szerénynek nem hoz vágya kint.

A szívben jó, ki lélekben nemes volt,
 Ki élte szomját el nem égeté,
 Kit gőg, mohó vágy, 's fény el nem varázsolt,
 Földön honát csak olyan lelheté.
 Ne nézz, ne nézz hát vágyaid távolába.
 Egész világ nem a' mi birtokunk,
 A' mennyit a' szív felfoghat magába,
 Sajátunknak csak annyit mondhatunk.
 Mult és jövő nagy tenger egy kebelnek,
 Megférhetetlen olly kicsiny tanyán,
 Hullámin holt fény, 's ködvárok lebegnek
 Zajától felrémul a' szív magány.
 Ha van mihez bizhatnod a' jelenben
 Ha van mit érezz, gondolj, és szeress,
 Maradj az élvel kínáló közelben
 'S tán szebb, de csalfább távot ne keress.
 A' birhatót ne add el álompénzen
 Mellyet kezédbe hasztalan szorítsz
 Várt üdved kincse bánat ára lészen
 Ha kart hízegő ábrándokra nyitsz.
 Hozd, oh hozd vissza szép szemed világát,
 Ugy térjen az meg, mint elszált madár
 Melly vissza jő ha meglelé zöld ágát
 Egész erdő viránya csálja bár.
 Maradj közöttünk ifju szemeiddel
 Barátod arczán hozd fel a' derűt:
 Ha napja lettél, szép delét ne vedd el,
 Me adj helyette bánatot, könyűt.

Ezekhez sorozható pázmándi Horváth Endre, ki „Árpád“
 100 arannyal koszorúzott hőskölteményével maradandó boros-
 tyánt fűzött tisztos fejére. Ezen kívül nevezetesb munkája az
 1814 megjelent „Zircz emléke.“ Kissebb költeményeit egy kö-
 tetben birjuk.

51. §.

Van Császár Ferencz kitűnő nevet szerze magának irodal-
munkban sonettjei és más lyrai művei által; irálya tisztasága, sza-
batossága és gondos csinja követendő példányává teszük őt fiata-
labb íróinknak.

Példa.**A j á n l a t.**

Néked, dicsőült árnya Guzmicsunknak
E' versfüzérkét, néked szentelem!
'S a' gyászkeresztre, melly sötét sirodnak
Ormán inog, hő könnyek közt teszem.

Első valál te, oh Guzmics! ki bennem
Gyöngéd kezekkel a' szűt ápolád;
Első tanítál: mint kelljen szeretnem
Rokon kebelt, mint nemzetet, hazát.

Te fékezéd a' lángkebel' reményit,
Midőn csapongva égbe fölrepült;
Midőn szerelme titkos érzeményit
Sejditve a' szív kéjben üdvözült!

Te bátorítál arra, hogy ragadjak
Lantot, midőn szűm édes vágya kél:
Dalt zengedezni a' bús honfiaknak,
Könyüzve a' hon gyászemlékinél.

Dalokba fűzni gyöngé szűz szerelmét,
Megcsalt reményit, búját, bánatát;
Kitárni ennen szívem gerjedelmét,
Dalolni hajnalt 's élet alkonyát.

A' harfa zengett — hont, reményt, szerelmet,
Bús dal szakadt a' költő ajkiról;
Ó élne a' dal, 's éltetné nevemet
A' mig terólad e' hon áldva szól!

52. §.

Garay János dalai általában könnyűséggel dolgozván, 's nagyobb részt szemléleti felbuzdulásnak szüleménye. Nyelve sima, virágos, meglehetősen tömött, és tiszta, a' hangkellem szabályaiba csak néha ütköző; azonban költői tehetségével kevesen mérközhetnek; azért kinek könyvtárában zengelmi költőink közül: Berzsenyi, Kölcsey, Czuczor, Vörösmarty munkái fénylenek, azok méltán illeszthetik oda Garay verseit is. — De a' románczák a' balladák azok, melyekben ő leginkább elemében van; ezekben alig találhatik valami középszerű annyira: hogy e' nemben honunk költői közül alig egy kettő vetélkedhetik vele; a' tárgy választása, a' részletek arányossága, képek, 's hasonlatok eredetisége, jól alkalmazottsága, az egésznek összeillesztése, hazafiúi érzelmekkel átömlesztése, 'sőt a' nyelvnek gondosabb használása is kitünőleg sajátja ez osztálybeli dolgozatainak.

Példa.

Árpád, a' hon alapító.

Kié a' gazdag tartomány
Folytában a' Tiszának?
Bolgárok népe hódol ott
A' nagyhirű Zalánnak;
A' gabnagazdag rónaság
Arany kalászszal tartja ki,
Alpár hizalmas mezeje
Marhát, lovat tenyészt neki.

De rögtönebben mint a' nyár'
Felhői megtolulnak,
Árpáddal a' magyar hadak
Mély Ungon átnyomulnak.
A' két had összeütközik;
Sivít a' nyíl, a' dárda szúr. —
A' harcz után kürt harsodoz:
Magyar sereg már itt az ur.

Ki ül Bihorban olly dusan,
Gyémánt 's arany ruhában?
Toborzó, hanga, vigalom
És lakma mámorában;
Aklában annyi pompaló
Mint háremében kéjleány?
Maroth a' chazar herczeg az,
A' fény pazarnak thronusán.

De rögtönebben mint az ár,
Melly hegycsúcsokon leömlik,
Árpáddal a' magyar hadak
Bihort körül özönlik.
A' két had összeütközik,
Sivít a' nyíl, a' dárda szúr; —
A' harcz után kürt harsodoz
Magyar sereg már itt az ur.

Mi ország az megette ott
 A' roppant rengetegnek,
 Hol a' hegyek aknáiban
 Só és arany teremnek?
 Erdély az, egy nagy és nemes
 Magyar törzsöknek székhelye;
 Most a' vad és vitéz oláh
 Erősökával küzdte le.

De rögtönebben mint ég
 Villáma földre csattan,
 Árpáddal a' magyar sereg
 Serény lovaira pattan.
 A' két had összeütközik
 Sivít a' nyíl, a' dárda szúr, —
 A' harcz után kürt harsodoz
 Magyar sereg már itt az ur.

Ki népe és ki hercege
 A' szép Pannóniának?
 Melly völgygyel hegygyel változik
 Balpartin a' Dunának.
 Rómának sarja miveli
 Kalászeit 's gerezdeit,
 'S a' béke szent malasztival
 Egy Kanaán tenyészik itt.

Ki rögtönebb mint gondolat
 Pártján Kelemtöldének
 Árpáddal a' magyar hadak
 Dunán is átkelének
 A' két had összeütközik
 Sivít a' nyíl, a' dárda szúr, —
 A' harcz után kürt rivadoz:
 Magyar sereg már itt az ur.

És menne még tovább is így,
 Ország után országra;
 De hármát út Árpád vezér
 Rettentő paizsvására;
 Az első szikla roppanás,
 A' másik tengerbödület,
 A' harmadik kemény ütés
 Szörnyű mint égi dördület.

Elsőre a' kemény hadak,
 A' már menők, megállnak;
 Másikra mint a' rajsereg
 Árpád elébe szállnak;
 A' harmadikra csend leszen
 Magas Csepel sziget fölött,
 'S a' hős — egy félisten — feláll
 Kétszáz ezer vitéz között.

„Hová, hová, vitéz sereg?
 Mindennek van határa!”
 Szól a' vezér, 's mint nap kísüt
 A' fenség homlokára.
 Az ősi hon megnyerve már,
 Ennél egyéb nem kell nekünk, —
 Hazát szerezni volt a' cél;
 A' véres harcz csak eszközünk!

A' nyert hazát megtartani!
 Lesz szívünk aggodalma;
 Erő, egység, közértelem
 Nagy nemzetünk hatalma!
 Élég a' harcz, elég a' vér,
 Nem dicstelen, ha pihenünk, —
 A' munka végbevive már,
 Most halljon halát Istenünk.“

És régi ős szokás szerint
 Nagy áldomást ütének,
 Fehér lovakkal áldozók
 Az új hon Istenének.
 'S közben miként éjszak szele
 Riadva völgyön és hegyen,
 Hangzék az összes háladal
 Hatalmas — ékes — lelkesen.

'S eljöttek a' hon apjai,
 A' nemzet hét vezére,
 Győzelme zsengéit tevé
 Az oltár szent kövére;

Elhozta a' sík pásztora
 Marháját, és feltette azt,
 'S a' hegy lakója szinborát
 'S arany kalaszát a' paraszt.

Eljöttek e' hő heblű nők,
 Ékei az új hazának
 'S a' tűz előtt le térdelők
 Buzgón imádkozának:
 „Oh népek atyja Isten ur,
 Oh áldmeg ezt a' nemzetet,
 Adj néki mindent, a' mi kell
 Adj egyetértő érzetet.“

53. §.

Erdélyi János költőink diszes sorában kitűnő helyen áll; nem csak, mert tiszta hazafiság érzelme zeng lantja hurjain, hanem, mert annak minden hangjában megismerhető a' magyar jellem. Ezenkívül hon, 's nemzeti érzelmek, vallás, a' társadalmi élet különféle viszonyai, barátság, szerelem, ifju 's gyermekkori visszaemlékezések azok, melyek őt a' valódi költők sorába emelik. Legyen elég példaul a' „Könyörgést“, „Pórfut“, „Ifjukor hattyudalát“ említeni. Nyelve szép, virágos, 's legtöbb költeményében a' mérték hibátlanság is feltalálható. Kiadott költeményeit egy kötetben olvassuk.

Példa.

K ö n y ö r g é s .

Isten! magas vezére
 Árpád csatáinak
 Buzdulj dicső segélyre
 Késő utódinak.

Te hívtad őt keresni
 Bajtársival hazát

Kárpátokon vezetted
 Szép Hunniába át.

Azóta négy folyó közt
 Innen Kárpátokon,
 Vész 's nyugalomban áll fenn
 A' vérszerezte hon.

Fölötte új remények
Virági fejlenek
Dicső napok korányi
Egén feltűntenek.

Ne hagyj sötét napokká
Borulni hajnalát,
Melly századok homályin
Csak most loboghat át.

Ne nézd szegény apáink
Egy ezredes bűnét,
Hogy ők balul fogának
Föl, népek Istenét.

Nem hűtlenül; de gyarlón
Szegék törvényedet,
Gyarló bűnért ne verd meg
Örökre népedet.

Ne verj, ha vad szokásból
Vért áldozánk neked
'S hadak futó lovával
Tiszteltük ünneped.

Bár véres ajkkal ittunk
Győzelmi áldomást,

De nagy nevedre eskve
Küzdök a' bajvivást.

Durván, de hűn imádtunk,
Sok népek Istenét,
Halmok fokán zajongván
Pogányok énekét.

Oh! áldj, miként megáldál
Vészinkben ekkorig,
Hirünk fényes kelettől
Hordozva nyúgotig.

Polgárerényt lobogtass
A' honfi kebliben,
Tartsd fel magad a' földi
Királyok képiben.

Támaszd fel újra e' hont,
Erkölcst önts belé,
Hogy közhatás buzogjon
Közérdekek felé.

'S ne lássan olly hazát, mint
Kedves magyar házánk,
A' messze elmenő nap
'S a' nagy kerek világ.

54. §.

Sujánszky Antal szerény lantja vallást és hazát zeng;
tehát olly tárgyakat, mellyeknél magasztosb, szentebb, ember és
polgárra nézve nem lehet; nyelve egyszerű, keresetlen, tiszta
és itt ott virágos is.

Példa.**R e g g e l i m a .**

Isten! kegyed virasztott
Mély álmaim felett,
'S új élet hájnalára
Nyitád fel a' szemet.

A' vér nyugodt eremben
Vigabban forr, 'a kereng;
Szemem kezed csudáin
Magasztosan mereng.

'S e' szív hálás öléről
Dicséret hangja kél,
Hová te hit-virágot
Erénynyelültetél.

Ó! hagyj szeretni tégedet,
Hagyj, mindenek felett,

'S a' bűnnek metelyétől
Őrizzed e' szivet.

Kötélyim teljesíteni
Egedből adj erőt;
Adj hő szivet, segíteni
Szegényt és szenvedőt.

Füröszd kegytengeredben
A' békádó királyt,
'S a' fejlődő hazáról
Üzd messze a' vizsályt.

Erős karod hatalma
Vezessen siromig,
Hol üdvem báj koránya
Örökre feltűnik.

M o h á c s h o z .

Vértől kövér mező,
Csatáid híre nagy;
Te bűnös nemzetem
Régenti sirja vagy.

Sírok, ha vészedet
Magamnak képelem;
Az összefont kezét
Jajongva tördelem.

Tetézet csonthalom;
Virágtalan valál;
Tiporva vágatott
Át rajtad a' halál. —

Arany kalász virul
Most néma téreden,
'S felettéd béke leng
Kesergő szelleten.

'S pirosló rózsza nő
Levente porból itt;
Ki honnak áldozá
Hő vére árjait.

Megszűnt a' vész moraj,
Hazánk is fejledez;
Ölében jobb jövő
Reménye éledez.

Ha néha gyász utam
Mohács! meződre hajt,
Az érező kebel,
Illy gyászosan sohajt:

Isten! nehéz karod
Ne verje a' magyart!

Szeméből már a' sors
Elég könyűt facsart.

'S örökre üzve el
Minden visszázkodást,
Sirunkból, o fuvass
Dicső feltámadást!

H o n f i i m á j a.

Isten! éltem alkotója,
Adj szívemnek érzetet,
Hogy szeresse szép hazáját,
'S benne minden szent helyet.

Mert kiterjedett határin
Nem találni lábnyomot,
Mellyet a' borus időkben
Honfi vér nem áztatott.

Istenem! fogadd imámat
Adj karunknak ép erőt;
Hogy halálig a' hazáért
Tenne csak nemest, dicsőt.

Isten! a' ki végzetetlen
Lángkinok közé dobád,
Szörnyű vétkökért a' pártos
Angyaloknak táborát.

Oltsd el a' visszázkodásnak
Mindörökre lángjait;

'S üld kegyednek harmatával
A' hazának bajnokit.

Áldjad azt, kit ur, 's királylya
Fényes trónra ültetél;
'S boldogítani szent hatalmad
Egy felével környezél.

Tedd a' nőt galamb szeliddé,
Hűn nevelje magzatát,
Áldva férj, hon és hitében
Léte hármass csillagát.

Forraszd egy magyar családdá
E' hazának népeit,
Egy ajakkal hadd imádni
Szent valód tökélyeit.

És ha üt halálos órám,
Nyughelyül e' szép hazát
Nyerje testem, és a' lélek
Angyalidhoz térjen át.

N e m z e t i s z i n e k.

Zászlóidon, magyar!
Jelentő színeket

Lobogtatsz, tette hön
Gyulasztva a' szívet.

„Fehér“ a' szűz erény
Hó tiszta jellemét
Képezve, nincs ki ne
Csudálná kellemét:

Az érzet, mely hazád
Nevére sziveden
Lángokra lobbadoz,
Hó tiszta, szűz legyen,

Közébe ne vegyíts
Személyes érdeket;
Kit a' kincs szomja bánt —
Hazát az nem szeret.

És forróbb indulat
Jelképe a' „vörös“

A' hő sziv űdvein
Egek felé röpös.

Forrón szeresd te is
E' vérrel nyert hazát;
Ha élsz vagy halni fogsz
Mindig csak ő anyád.

„Zöld“ a' remény színe,
Melly szűd borúiban
Derítő angyalul
Melléd csatolva van.

Remélj, ha még hazád
Sugárzva nem ragyog
Azon hív magzati
Szerelme győzni fog.

Kerényi Friges verseiből a' romlatlan sziv tisztasága, 's
a' haza iránt magas lelkesedés sugárzik elő; képei, hasonlításai
egyszerűek, verselése könnyen folyó.

Kunoss Endre busongó lantjából mély érzésű dalokat
nyertünk. Nyelve tömött, 's elég virágos.

Risskó Ignác itt ott megjelent versei szépek, és hibát-
lanok.

Szelestey László érzelem és erőteljes költeményeket ada.
Ezekon kívül jelesbek: Buczy Emil, Szász József, Szenvey
József, Beöthy Zsigmond, Petőfi S. b. Eötvös József; Lu-
kács Pál, Vachott Sándor, Lisznyay Kálmán, Tárkányi
Béla; Sárosy Gyula, Pap Endre, Nagy Imre 's mások.

Példa.

V i g a s z t a l á s. (Szenveytől),

Ha tőlem elszakadt minden barátom
'S szerencsém csillagát enyészve látom
'S a' sors vad éje kedvem elnyelé:

még is megnyugtatólag fejeztetnek be; így „Abafiban“ elvész az amazon szellemű Villám; „Bátoriban“ a' fejedelem, és mások; a' „Könnyműekben“ Serédi; a' „Csehekben“ Komoróczy; „Zrinyi a' költőben“ ama sajátságos lelkületű Fioretta, kinek jellemében az őskőtől öröklött fajérények, meg az elhanyagolt nevelés ferdekinövései oly mesterileg ecsetelt harcztusát vivnak! de a' végbenyomás még is inkább kellemes, mint csüggesztő, szívemelő inkább, mint kedélyrázó. Jósika mielőtt tollhoz nyúl, tudja, mit akar; kitüzi elébb a' czélt, hova eljutni ohajt. Ő tisztában van eleve erkölcsi irányokra nézve, melyeket regényei mind egyikének kivivnia kell. Így:

Abafi (2. kötetben) erkölcsi iránya: bebizonyítani, mikép erős akarattal minden aljast lelehet győzni; hogy a' tökély útja nehéz; számtalan visszaesések lehetnek a' megszokott rosszra; dehogy végre lelki erő győzni képes, ha tud akarni.

Zolyomi (1. k.) egy erkölcsileg súlyedettnek szomorú látmányát nyújtja, 's míg egyfelől megtanít, minő nyomoruan szanandó honfi az, ki hivatása minden nemesb érdekeit álatilag alárendeli leglaljasb szenvedélyeinek; pelengérre tesz más felől egy nyomorult kegyvadászt, ki urának büdös hajlamát, bérelt alacsonyassággal buzdítgatja, 's aljas haszonlesésének áldozatul több nemes erényt legyilkol.

Az utolsó Batori (3. k.) egy szenvedélyektől kormányoztatni szokott, úgy nevezett jó szívű, de jellemtelen fejedelmet rajzol. — Coelesta rajzának iránya pedig megmutatni a' nőnemnek: mikép lehet erényes elvekre alapult lelkületnek a' legkisértőbb csábok ellen is magát naptisztán tartani.

A' könnyműek (2. k.) erkölcsi irányát maga a' regénynek neve is eléggé kifejezi. Serédi története magában üdvteljes tanítás.

A' Csehek magyarországban (4. k.) egy kor; és azon kor szellemének hatályos rajza. A' vallásos vakbuzgóság szomorú következményei, 's ez által a' hazafiság és rend védelme élethű ecsetvonásokban adatnak elő.

Zrinyi a' költő (4. k.) jellemrajzában főirány: megmutatni, mikép lehet honáért hiven lángoló hazafi, egyszersmind

rendíthetlen híve a' trónnak, szabadság bajnok egyfelől, csatlakozó loyaltás példánya másfelől. Általában e' mű jelenkorunkhoz van intézve, mellynek nyavalgásait kezeli.

Az élet utjai (1. k.) czimű munkájában Jósika egy hű, egyszerű, igénytelen; de még is költői képet nyújt közvetlen a' jelenből, mellyben a' magasb társaságok stereotyp hibái lepleztetnek fel, mellyek gyakoriságuk miatt, több boldogságot ásnak alá, mint másoknál a' valamivel nagyobb bűnök.

Az élet és tündérhon (3. k.) valamint a' Viszhangok (2. k.) czimű műveiben kisebb regények vannak letéve; mellyek közül: „Herculanum“ és „Bornemisza Anna“ kitűnőleg jelesek. — Nyelve tökéletesen sajátyszerű, de tömött, csinos, tiszta, virágzó, és festőileg megragadó. — Áltában pedig Jósika munkáinál érdekesb olvasmányra hölgyeink, a' külföldi regények özönében sem találhatnak.)

✓ B. Eötvös József „A' Karthausi“ czimű regénye egy a' maga nemében; valóságos tengere ez, az emberi szív kínos érzelmeinek; azért szerző szerint is, ki csak mulatságot keres e' lapokon, tegye azokat félre; de kit a' nemes szív fájdalmai hidegen nem hagynak, olvassa figyelemmel azokat; mert életbe vágó jobbnál jobb, és szebbnél szebb elveket itt ott letéve lelend fel bennök. — — Nyelve szabályos, elég tömött, határozott, csinos, és tiszta.

56. §.

* Kuthy Lajost költői világunkban fellépése óta kedves tü-neménynek ismerte a' közönség, melly a' két magyarhonban magyarul olvasni szeret, és akar; de kivált a' szép nem vallja őt magáénak. Gyöngéd virágdús nyelv fut keresztül minden mű-vén, 's a' neki tulajdon előadási simaság kevésnek adatott. Kuthynak több mint 30 érdekes Novelláját ismerjük, 's ezek közt: Toulouse saphója, a' színész, és a' szerelem féltő legnevezeteseb. — Drámái minden gyarlóságaik mellett, jeles elmetehet-ségre, 's költői phantasiára mutatnak.

¶ Kovács Pálnak tréfás beszélyei, keresetlen, és világos előadással irvak. Ő egyike legjobb beszélyíróinknak, 's volt idő,

midőn vele kevesen mérkőzhettek; mert minden iratán csöndes nyugalom, 's a' megelégedés nyugodt humora ömlik el, 's ez egyik ok, miért művei oly szívesen forgattatnak. Józan gondolkodás, és életbölcseesség lengvén iratait keresztül, a' női kedélyhez sonki beszélyíróink közül oly édes enyelgéssel simulva nem tudott írni, mint épen ő; nyelve tiszta, válogatott, és könnyen folyó.

* Nagy Ignácot magyar novellistáink közé méltán számítjuk, kinek munkáiban a' kifogyhatatlan szeszélyű, 's kiapadhatatlan humoru rajz mind végig egyenlő nyugalommal halad céljához, menten a' kedélynek olykor zavarólag közbevágható minden fellobbánásaitól. Ő iratainak anyagát a' mindennapi életből szereti kölcsönözni, 's ámbár gyakran a' többiben is, de „Torzképeiben“ leginkább vezeti öntudatunk elébe a' társas élet számtalan ferdeségeit, gyengéit, de horunk némelly vétkei is hol sóval, hol csalánnyal büntetve. Kiki találand magának szóló leczkét e' lapokon, 's így mind jó kedvvel, mind haszonnal fog rajtok mulatni. „A' magyar titkok“ köz kedvességgel fogadtatnak. — Nyelve egyszerű, élethű, gördülékeny, szabályos, és elég virágos.

✎ Gaál József nem csak tárgyban, hanem ötletekben is találékony, és ez utóbbiak által a' legegyszerűbb tárgyat is érdekessé tudja tenni.

Ney Ferencz prósaja általában igen csinos, igen takarikos; képei szende szépek. Méltán ide sorozhatók: Reméllay Gusztáv; Vajda Péter; Vachott Imre; Frankenburg Adolf; Császár Ferencz; Petrichevich Horváth Lázár; Anda Róza; Karacs Teréz; Lemouton Emília.

57. §.

Ha Európa művelt nyelvei történetébe pillantunk, észreveendjük; hogy a' prósa csak a' költészet virágzása után juthatott a' tökély fénypontjára; ugyan ezt igazolja nemzeti nyelvünk története is; mert nálunk is jobbra a' költők azok, kik egyzersmind prózában is jól irnak; ne csudáljuk tehát, hogy kitünőbb íróink költemények eléállításával veték meg alapját irodal-

mi pályájuknak. Főleg tehát költőinknek tulajdonítható, hogy prósánk régi tarkaságát lassan lassan hagyogatván, tisztaság és folyósággal kínálkozik. Nevezetesbek benne: Kazinczy Ferencz, Guzmics, Kölcsey, Helmeczy, Kis János, B. Eötvös, Szemere Bertalan, P. Horváth Lázár, Schédel, Zsoldos Ignác, Bajza's a't.

A' szoros értelemben vett philosophiát tárgyalták: Takács József: „Erkölcsei oktatások“ Bécs 1799; Sárváry „Erkölcsei philosophiának előljáró értekezései“ 1812 Veszpr.; Endrődy: „Az ember boldogsága“; Thezárovich „Logica“ 1820; Vandrák András: „Logica, Ethica és psychologia“; Zsoldos Ignác: „Életpálya“ 1838; Taubner Károly: „A' lélek eszme“ 1839; Péterfi Károly: „Alap philosophia“ 1841; Szontagh Gusztáv: „Propyleumok a' magyar philosophiához“ 1839; Köteles Samuel: „Philosophia Antropologia“; Mocsy Mihály: „Elmélkedések a' psychologia, és philosophia körében“ 1839; Szeremlei Gábor: „Az új philosophia szellemvilági fejletében“ 1841; Purgstaller „A' bölcsészet elemei“ 1843, czim alatt; ezeken kívül Székely József, és Mózsos, Hetényi, Imre János, és Fehér György, ki az egész philosophiát különféle időkben adá, említésre méltók.

A' történetírásban jeleskedtek. Szekér Joachim: „Magyarok eredete“ 1790; gr. Gvadányi József „A' világ közönséges historiája“ folytatva Kis János által; Budai Ferencz: „Historiai Lexicon“ 1804; Berta: „XIV. Lajos élete“ 1794; Ajtay Sámuel: „Világ történetei“ 1814; Svastics Ignác: „Magyarok ismerete“ 1823; Budai Esaiás: „Magyar ország historiája a' Mohácsi veszedelemig“ 1833; Décsi Samu: „Ozmannographia vagy a' török birodalom“ 1788; Horváth Zsigmond: „Amerika ismertetése“; Dankovszky Gergely: „Magyar nemzet maradéki“ 1826; Perger János: „Magyar és hazája régenten“; Kis Bálint: „Magyar régiségek“ 1839; Virág Benedek: „Magyar századok“ 1817; Péczely József: „Magyarok története“ 1837; Szilágyi: „Klio, historiai zsebköny“; Bajza: „Az éjszakai amerikai egyesült

országok története" 1836; Horváth Mihály: „A' magyarok története" 1843, és „Az ipar és kereskedés története magyar országban a' három utolsó század alatt"; Lányi Károly: „A' magyarföld egyház története" cím alatt adván ki munkáikat. Kikhez a' roppant tudományu Horváth István teljes joggal sorozható.

A' matematikai pályán Dugonics András lépett fel először, ki 1784 Pesten adá ki magyarul mathesisát Tudákosság név alatt. Követték őt: Györy Sándor; „A' felsőbb analysis elemei" 1836; Taubner Károly: „Számítan és mértan"; Tarczy Lajos: „Tiszta mértan elemei" 1841; Vállas Antal: „Felsőbb egyenletek" 1842; De la Casse Béni: „Elemi mennyiségtan" 1842; Tatay András: „A' természetes számok logarithmusai" 1842; Nagy Károly; Fekete János: „Gyors számító" 1843 és Varga János: „Mértan tanmódszerülegelõadva" 1843; cím alatt bocsátván ki dolgozataikat. Bresztyenszky Béla tihanyi apát e' rovatban azért említendõ, mert e' tan műszavait latinul irt Mathesisában első magyarítá.

Rendszeres physicát magyarul irtak: Tarczy, Bugát Pál, Sirchuber Móríc. Ide sorozhatók: a' m. t. társaság által kiadott: „Természettudományi pályamunkák;" és Tarczy: „Népszerű természettana."

Törvény, status és jogtanra vonatkozó nevezeteseb munkákat szereztek: Nánásy: „magyar törvény rendes örököse"; Szlemenics Pál: „Fenyítõ törvényszéki magyar törvény"; Acsády Sándor: „Magányos magyar törvény"; Szilágyi: „Természeti törvény tudomány"; Csacskó Imre: „Bévezetés a' természeti jogba"; Fogarasy János: „Magyar közpolgári törvénytudomány elemei"; Karvasy Ágoston: „Politikai tudományok"; Cherier Miklós: „Egyházi jog"; Udvardy Ignác: „Római ker. katolika egyházi jogtan"; Gózon György: „Egyházi törvénykezés magyar országban"; — Császár Ferencz: „Magyar váltójog"; Fogarasy: „Magyar kereskedési, és váltójog"; Jászay Pál: „hiteltörvények"; — Zsoldos

Ign.: „Szolgabírói hivatal“; Kemény Zsigmond: „Kortekedés és ellenszerei“; B. Eötvös: „Vélemény a fogház javítás ügyében“; Szalay László: „A' büntető eljárásról, különös tekintettel az esküdt székekre“; Szemere Bertalan: „A' büntetésekről, különösen a' halál büntetéséről“; gr. Lamberg: „Még egy terra incognita“ és „Elfogulatlan nézetek különféle politikai viszonyaink felett“; Sárvány Antal: „A' politikai gondolkodás nemzeti rendszere“; Erdélyi: „Nemzeti iparunk“; gr. Széchenyi István: „Hitel,“ „Világ,“ „Stadium“, „Keletnépe“; Palugyay Imre: „A' magyar alkotmány“; gróf Desseöffy Aurél: „X. Y. Z. könyve“; Gorove István: „Nemzetiség“; B. Veselényi M. „Szózat a' Magyar és Sláv nemzetiség ügyében“; Kuthy Lajos: „Polgári szózat keletnépéhez“ cím alatt, 's a' t.

Utazási rajzokkal gazdagíták irodalmunkat; Kis János: „Nevezetes utazások tárháza“; Tessedik Ferencz: „Utazás francia ország déli részeiben“; Hrabovsky Dávid: „Utazási rajzok Némethonban 's a' t.“; bölöni Farkas Sándor: „Utazás éjszak Amerikában“; Szemere Bertalan: „Utazás külföldön“; Gegő Elek: „Moldvai m. telepek“; Paget Jánosné: „Olaszhoni és Schweiczi utazása“; gr. Csáky Antalné: „Utazási vázlatok Olaszországról“; Csaszár Ferencz: „Olaszországi utazás“; Kovách László: „Utazás Tyroll, és Bajorhonban“ Gorové István „Nyugot“; Tóth Lőrincz „Uti tárcza“ név alatt.

Nevezetesb Statistikusok: Lassu István, Dóczy Ferencz, Kis Pál; Michnay; Fényes Elek, Bárándi, és Vallas Antal.

Magyar atlást adtak: Görög, Bucsánszky és Fényes.

Római classicusokat magyarítottak; jelesen: Czuczor: „Cornelius Népos fen maradt munkáit: Kazinczy: Sallustius és Cicero egy részét; Szeneczy Imre: Julius Caesárt; Kis János, Kazinczyval egyesülve Horác leveleit; Cserey Miklos: Tacitus öt könyvét; Egyed Antal: Ovid pontusi leveleit; — görögből pedig: Guzmics Isidór Theocritus maradványait, Ödipust Sophoclestől és Iphigeniát Eüripidestől 's a' t.

Népnevelést tárgyazzák Kunoss: „Dajka könyve“; B. Barkóczy László: „Nőnevelése“; Markli Ignác: „Neveléstana“; Zsoldos Ignác: „Nőnevelés hiányai“; és „Népszerű erkölcsstudománya“; Szilassy: „Nevelés tudománya.“

Jegyzet. Nem említjük itt azon jeles értekezéseket, melyek a' m. t. társaság Évkönyveiben és Tudomány tárában évenként megjelennek.

58. §

Hogy a' egyes házakból származott királyaink alatt polgári ügy, mint egyházi szónoklatban őseink közül magukat többen kitüntették, kétségen túl van; ámbár a' XVI században ismét csak egyházi szónoklat nyomára akadhatunk, melly a' mindenütt tüzesen folyt oktatás által hozatott divatba; de minthogy az ekkori szónokok megelégedvén hiveik oktatásával, az előadás ékesiségre nem ügyeltek, szónoklati tökélyt náluk ne keressünk. A' jelesbek közé tartoznak: Telegdy Miklós esztergomi prépost, utóbb pécsi püspök; Monoszlói András posonyi prépost; Draskovics György pécsi püspök; Anaxius Gál, Iuhász Péter; Kulcsár György, Bornemissza Péter, Décsi Gáspár, Dávidfy Fer.'sa't.

A' XVII században nagyobb fényre emelkedett ez, Pázmán Péter, Káldi György, Lépes Bálint, Balásfi Tamás, Illyés András, Veresmarti Mihály, Molnár Albert, Zvanarics Mihály, Medgyesy Pál's a' t. huzamosan kitartó, 's munkás fáradozásai által, kik erélylyel, tömörséggel, és méltósággal diszes előadásuknál fogva bármelly nemzet akkori szónokaival bátran mérkőzhettek. Ez időtt jöttek leginkább divatba a' halotti beszédek; mellyekben üres szópompán kívül egyebet nem találunk.

A' XVIII századból egy két jeles egyházi szónokon kívül aligha többet mutathatunk.

Azonban jelen századunkban nyelvünk az egyházi és polgári ékesszólásra nézve sem maradt parlagon. Vannak jeles egyházi szónokaink, kiknek beszédeit világos és határozott okoskodás, mély, vallásos érzelem, a' hit ágozatok, és erkölcsioktatás czélszerű összekapcsolása, tiszta, nemes, és virágzó nyelv ékesíti; egyházi szónokaink közt kiadott munkáikról ne-

vezetebek: Horváth János, fehérvári; B. Szépessy Ignác, pécsi püspökök; Zsembory József, Májer József, Kolosváry Sándor, Fehér György, Pap Ferencz, Szalay Imre, Gegő Elek, Taubner, Székács, Török Pál, Gasparich Kilit, Spécz József, Kis Ádám, 's kiknek beszédeit Szalay Imre veszprémi kanonok „Egyházi beszédek gyűjteménye“ czim alatt adá ki. — Sujánszky Antal „Kalászat“ név alatt 1843 a' legjelesb német kath. hitszónokok beszédei gyűjteményét indítá meg.

Mióta megyei és országgyűlési vitatkozásokban nemzeti nyelvünk használtatik, a' polgári ékesszólás óriási haladást tett. Bár megyei szónokaink tisztábban, nyelvünk szabályaira ügyelve beszélnének!

(59. §.)

Tagadhatatlan, hogy az ugy nevezett folyóiratok nyelvünk csinosodását, tisztaságát, és aesthetikai művelését, a' mellett, hogy tudományos ismereteket terjesztenek, nagyon elősegíték. Illyen volt p. Szacsvai Sándor Muzsája, melly mellett 1788 Bacsányi János, Kazinczy Ferencz, és baróti Szabó Dávid szerkesztette Magyar Múzeum megindulván 1792 virágzott Péczely József Minden es Gyűjteményével nemesen versenyezve; 1790 látott napfényt Kazinczy Orpheusa; Sándor István Sokféléje pedig ennek megakadtával 1791 kezdé futni pályáját 1808 bevégződöttet. — A' közbejött zivataros idők meg akaszták tudósaink munkálódását, és csak ezek megszűntével kezdenek ismét mozogni folyóirataink, melyek közt első volt az „Erdélyi Múzeum“ Döbrentei Gábor szerkesztése alatt 1814 indulván meg; 10 kötet kijöttével, sok jónak, szépnek, és igaznak tárháza lévén, az olvasó közönség nem csekély részétől sajnálattal késértetve, megszűnt. Ezt követé 1817 a' „Tudományos Gyűjtemény“; szerkesztői voltak: Fehér György, Thaisz András, Vörösmarty Mihály, Horváth István; 25 éves pályáját kifutván 1841 részvétlenség miatt elakadt. Sok kötetétől a' tudományos becsét eltagadni nem lehet. — 1824 Kovácsóczy Mihály szerkesztése mellett támadott

az „Aspásia“ és „Laura“, de alig hogy születtek, nyomban várta őket az enyészet. — Ezek elmúltát tetemesen kipótolta a „Felső Magyar Országi Minerva“ 1825 kiadva Dulházy Mihálytól Kassán, mely belső becs tekintetében a Tudományos Gyűjteményt jóval maga után hagyá. — Szemere Pál és Kölcsény Ferencz felügyelése alatt 1826 jelent meg az „Élet és Literatura“, mely később czimét: „Muzáronra“ változtatá. Minthogy a józan és alapos bírálatot nagyon előmozdította, megszűntén sajnálkoznunk kell. — 1831 Thaisz vezérlete alatt kezdett repülni a „Sas“, mely csak 3 évig élhetett. — Kovacsóczy 1833 „Arpadiát“, honi történetek zsebkönyvét; Bajza pedig 1834 a „Kritikai Lapokat“ adák ki. — Ide sorozhatók: Kovacsóczy: „Ismerető és Szemlélő“ című folyóirata hetenkinti kiadásban; a m. t. társaság: „Tudománytára“; az „Athenaeum“ és „Figyelmező“ tudományos és szépművészeti folyóirat, mely honi irodalmunkat, alapos bírálatokkal késérve, igyekezett megismertetni. 1844 kezdetével hideg részvétlenség miatt elmaradni kényteleníteték. Kiadói voltak: Schedel és Vörösmarty; szerkesztője: Bajza. Ennek hiányát legújában: „Irodalmi Areopag“ című munka igérkezik pótolni.

Gazdák és természet kedvelők számára 1826 két folyóirat indult meg, egyike Angyalfytól: „Gazdák barátja“, másika Lencséstől: „Természeti, gazdasági, 's mesterségi ismeretek tára“ név alatt, melyek azonban rövid életnek örvendhettek.

A gazdasági egyesület pártfogása alatt megjelenni szokott dus tartalmu „Magyar Gazdának“ a külföld legjobb gazdasági folyóiratai mellett sincs oka pirulnia; ellenben a hetenként egyszer meg jelenő: „Orvosi tár“ legnagyobb érdeme abban áll; hogy nemzeti nyelvünkön miveli e' szakhoz tartozó tudományokat.

Az egyházi folyóiratok 1820 vevék kezdetöket, t. i. Horváth János ez évben adá ki „Egyházi értekezések“ czim alatt az elsőt, melyet 5 évig folytatott; 1832 egyszerre kettő támadott; egyiket Kovács Mátyás: „Egyházi folyó-

írás“ másikat: Guzmics Isidor: Egyházi tár“ czim alatt bocsátván ki; az elsőből 5 kötetet bírnak; az utobbi 8 évi jeles pályáját csak tudós szerkesztője holta után futá ki. Ezt kipótolandó Szaniszló Ferencz 1841 elején „Religio és Nevelés“ czimű lappal lépett fel, melly most Somogyi Károlyban tiszteli vezérét. A' „Protestáns egyházi és iskolai nap“ on kívül, említhető még Salamon József Kolosvárt kiadott „Erdélyi predikátori tára.“

ren (60. s.)

Szépirodalmi folyóirataink, vagy zsebkönyveink hölgyeinkkel nemzeti nyelvünket megkedveltetni főfeladatul tűzék ki; örök hálára méltók tehát azon lelkes honfiak, kik ezt eszközteni igyekeztek. Ilyen volt Kármán József, ki 1794 Pajor Gáspárral egyesülvén Pesten „Urania“ név alatt az első megindítá; három kötetig folyt e' munka, tovább vinni a' pártolás hiánya nem engedé! Ezt követé 1798 a' „Rózsaszin Gyűjtemény, a' magyar szépnek számára“ kiadva Landerer Ferencz kassai könyvárustól, mellyet 1804 „Téli, és nyári Könyvtár“ váltott fel. Említhető még Kis János: „Zsebbevaló könyve“, és Takács József: „Magyar Minervája“, melly leginkább a' magyar jeles írók munkáinak kiadásában szívvél, lélekkel fáradozott. Igaz Samuel 1820 indítá meg: „Hébe“ czimű zsebkönyvét; külső csinoságán kívül a' benne foglalt művek állandó érdekűek maradnak. Denyelvünk általános kiművelésére legnagyobb befolyással volt a' Kisfaludy Károly 1821 alapította „Aurora“; honunk lelkesb írói vetelkedve iparkodtak becsét emelni, 's így lön: hogy felderülte után Hébének mit sem engedett. Alapítója holta után 1832 fogva 1836 Bajza folytatása mellett elsőségét mindig megtartá. — Szeder Fábíán szerkesztése alatt 1828 tűnt fel Esztergomban az „Urania“, melly részvétlenség miatt 1833 ismét eltűnt! Ezt kipótólá Kovácsóczy Mihály „Nefelegjese“, mellynek kivált első kötetei képek 's elbeszélések tekintetében jelesek. Ezt követte 1837 a' maig élő „Emlény“ kiadva a' lelkes Frankenburg szerkesztése mellett, Heckenast által. 1839 egy Aurora társa-

ság szövetkezet a' „Nemzeti Almanach“ kiadására, mely előttünk ismeretlen okból már 1841 megszűnt. 1843 Szabó Imre vezetése alatt virult fel az „Örangyal“, vallási almanach, melynek jellessége mindenk által megismertetett; jövőre szerkesztője leend Sujánszky Antal. Szinte 1843 Papp Ignác „Sebészi Almanachot“; 1844 Halászy József „Sziárványt“; Vachott Imre pedig „Országgyűlési Almanachot“ indítottak meg. Ezeken kívül volt „Hajnal, és „Remény“ zsebkönyvünk, valamint „Pécsi Auróránk“ is. Némi ide sorozhatók: Mátray Gábor „Regélője“ és „Honművésze“ (1833—1841); Munkácsy János „Rajzolatai“; Kovácsóczy „Közleményei“; végre 1842 Garay új irányu „Regélője“, mely 1844 nyárhó elején Erdélyi János birtokába jutván Vachot Imre szerkesztése mellett „Pesti divatlagra“ változott. Kiadója szándékozik a' két magyarhaza minden nemű olvasó közönségének egy, minden tekintetben jó, és nemes irányu, tisztán magyar szellemű szépirodalmi lappal kedveskedni, 's ez által a' magyar társas élet, irodalom, és művészetnek nemzeti irányban leendő diszes, üdvös kifejlődését, 's általában a' műveltség terjesztését hathatósan előmozdítani. — 1843 P. Horváth Lazár szerkesztése alatt jelent meg a' magasb műveltséget igénylő hölgyek számára szentelt divatlap, a' „Honderű“, melynek fő célja: az édes magyar nyelvet felsőbb, de nagyobb részt idegen elemű köreinkkel is megkedveltetni, azoknál nemzeti érzelmeket ébresztetni, 's ez által a' honi nyelv, nemzetiség, és hon szerelmet ültetni át a' keblekbe, hol ezek eddig idegenség fagya alatt dermedeztek; e' végre megindulásakor szerkesztő divatlapjába öszpontosítá mind azt, mit értelmiség, szellem, és áldozatkészség adni bír; sokan az által népszerűtlenné, mintha az csak fölsőbb körök érdekeit, viszonyait, nézeteit, és elveit személyesítené; mintha az csak legelőkelőbb hölgyeknek lenne írva; ez azonban általánosan nem állván, érdeme kétségbe nem vonható. — Frankenburg Adolf 1844 nyiltával megindított „Életképek“ című lapja, szépirodalmi divatlapjaink legjelesbike, melynek fő, sőt egyetlen célja a' nemzetiség belsőleg es ébresztése, és terjesztése; e' végre külső

csin és izléssel is hatni igyekszik, hogy ez által utat nyisson még azokhoz is, kik tőlünk legszentebb nemzet ügyünk miatt idegenek lenni, maradni tudának a' szeretett hazában. E' divatlapnak minden sora, minden szava távol az alacsony hizelgéstől magyaroknak van írva, pedig olyanok által, kik minden egyéb fölött magyarok.

nem (61. §).

Az ugynevezett ujságírás és annak figyelmes olvasása a' nemzeti művelődésnek, tudományos eszmék terjesztésének, a' kor szükségei meghányásának és a' nyelv csinosodásának főszköze lévén, még is 2-ik József császár uralkodásaig nem találkozott férfiú hazánkban e' tetemes hiányt kipotolandó. A' tessedés mámorából véreinket felriasztandó Ráth Máttyás 1780 Posonyban honi nyelven írott ujságát „Magyar hirmondó“ név alatt indítá meg; kit három évi fáradozásai után 1784 Révai Miklós, és barczafalvi Szabó Dávid váltottak fel a' szerkesztésben; 1787 Szacsvai Sándor kezére kerülén, czimét „Magyar Kurirra“ változtatva Posonyból Bécsbe vándorlott, hol 1793 szerkesztését Décsi Sámuel a' „magyar Almanach“ alapítója válalá magára. — 1789 Görög Dömötör, és Kerekes Sámuel „Hadi és más nevezetes történetek“ hetenkinti kiadásával gyarapítá irodalmunkat, melly 1792 kezdetével czimét „Magyar hirmondóra“ változtatván, csak rövid ideig élhetett. Ez időben Erdély sem maradt hátra. Itt indították meg Fábián Daniel és Cserei Elek a' rövid életű „Magyar hirtvivőt“. 1793 Pánczél Dániel Bécsből a' „Magyar Merkuriust“ futtatá ki, de mivel a' magyarul olvasó közönség alig volt két ujság fenntartására is képes, öt évi sovány pályája után kiadója által megakasztatott.

A' derék Kulcsár István 1805 kezdette ujságát a' maig is előtt illy czim alatt: „Hazai tudósítások“ kiadni, melly 1812 „Hazai és külföldi tudósításokra“ változván, „Hasznos mulatságok“ nevű mellékklappal bővitetett. E' lap kezdet óta, józan értelemben vett conservatív szellemben működén, sok olvasót szamlált, kiket a' mellett, hogy az ünnepek, meg-

tiszteltetések és lakomák hoszu és eléven leírásával gyakran felvidított, tiszta nemzeti szellemel is megbarátkoztatni igyekezett. 1830 Helmeczy „Jelenkora“ miatt sokan tőle elpártoltak. Czimét 1840 „Nemzeti Ujságra“ változtatván, elvül: kormány és alkotmányszerű izgatás nélküli haladást, vallással 's törvénnyel testvérültet tüzé ki magának; 's e' mellett harczol jelesen, és derekasan; 1844 nyárhó eleje óta gr. Majláth János és Kovacsóczy Mihály munkásságának köszöni virágzását. Külföldre nem megvetendő gondot fordít.

Helmeczy Mihály a' „Jelenkor“ és „Társalkodó“ kiadására 1830 legfelsőbb helyen engedelmet kapván, czélul a' csinosb magyar nyelv terjesztését tüzte ki; e' vége részint helyesen alkotta új szavakat, részint az elavultakat halottaiból feltámasztván, közdivatba hozta. Helmeczy volt első, ki gr. Széchenyi István indítványára ujságát „nagyrejtben“ (in folio) adá. Megjelenése óta nyelvszabályok tekintetében lehibátlannabb lapunk; kár, hogy külfölddel keveset törődik. Gr. Széchenyi István, ki 1843 óta jeles cikkei által érdekesíti, „Függetlennek“ nevezni szeretné. —

Orosz József 1837 nyárhó elején indítá meg: „Hirnökét“, mellyhez következő évben „Századunk“ melléklap járult, főleg a' terjedelmesb politikai vitatkozásokat magában foglalandó. Jelszava: thrón, oltár, törvényes szabadság, meg gondolt, lépcsőnkénti, a' honi status jogra, nemzeti jellemre, 's a' magyar történetre alapított előhaladás. Ő vala első, ki a' megyei mozgalmakat ujságába felvevé, ő ki velin papirral első kedveskedett előfizetőinek. Izléssel lévén elrendezve rovatai nyomdai elegantiára nézve egyik politikai vetélytársa sem mérkőzhetik vele. Külföldre több gondot fordít, mint egyéb lapjaink, 's ez dicséretére válik.

Munkácsy János 1840 a' megbukott szépirodalmi „Rajzolatokat“ „Sürgöny“ politikai, és „Csarnok“ egyveleges lapra fölsőbb jóvahagyás után változtatá, de szerkesztői ügyetlenségét ismervén olvasó közönségünk nagy részvétre nem talált, önként tehát Borsos Mártonra, és Vajda Péterre ruházá tulajdonát, kik czimét „Világra“ változtatván 1841 ele-

jén szabadelműleg meg is indíták. Fél év lefolytával többen ragadták meg szerkesztői kormányát, még végre nyárhó elején Jablanczy kezére kerülván, politikai irányát megváltoztatá, 's a' „Pesti Hirlap“ éles ellenfelévé lett, czélul tűzván ki a' „méréséklést.“ Gr. Dessewffy Aurél, míg élt, kölcsönze néki életadó fényt, ennek elhunytával Jablanczy is oda hagyván, Senvey Jósef kezére került, ki azt 1844 nyárhó elsejeig kormányzá, midőn „Budapesti Hiradó“ nevet vévén fel, közvetlen és folytonos vezetését gr. Dessewffy Emil válalá magára. Elve: teljesen függetlenül a' kormánytól, rendíthetetlenül támogatni annak alkotmány utoni törvényszerű intézkedéseit; pártolni mind azon haladási eszméket, mellyek valódi szükségü változásokhoz vezetnek; szilárdítani a' magyar nemzetiséget, hatni nemesbűlésére, és kiművelődésére; köz és politikai erényességet mozditani elő; tényeken alapuló hasznos ismereteket terjesztetni, és jövőndőt igyekezni készíteni a' hazának, diszest, békést, és biztost. 'S e' szellemben Conservativ lap. Külföldre benne igen nagy gond fordítatik.

Kossuth Lajos szerkesztése mellett 1841 elején jött létre a' „Pesti Hirlap“, mellyet azon meggyőződés szüle, hogy a' nemzet életének legyen hű tükre, közzé tevén öröm, bánat, hűség s' törvényesség minden érzetét: megvitassa azon kérdéseket, mellyekben a' hon jövőndője rejtezik. — — — Sok jeles czikkeért hálával tartozunk neki, főleg hogy olly könyvnek juttatott birtokába, mint a' „Kelet népe.“ Kossuth Lajos bizonytalan mi okból a' szerkesztői pályáról 1844 nyárhó elején lelépvn, Szalay László többed magával foglalá el helyét.

Szinte 1841 Szilágyi Ferencz Erdélyben indítá meg „Mult és Jelen“ politikai, „Hon és Külföld“ egyveleges lapját, mellyhez 1843 „Gyermekbarát“ járult. — Első a' napi renden lévő fontosb hazai, 's külföldi tudósításokat közli, 's czimének megfelelőleg a' jelent mindig a' multtal világosításul egybeköti. Terjedelmesb ujságmagyarázó cikkek a' „Hon és külföldben“ kapnak helyet, a' haza és külföld historiai, statistikai, földleirási ismertetését illető tárgyakkal együtt. A'

„Gyermekbarát“ pedig éppen nem felel meg czimének és várakozásunknak.

Az „Erdélyi Hiradót“ szerkeszti, 's saját betűivel nyomatja Kolosvárt Méhes Sámuel, melly a' „Nemzeti társalkodó és Vasárnapi ujsággal“ egyetemben hetenként kétszer jelenik meg.

(62. §.)

A' nemzeti csinosodásnak ama gyönyörködtetve tanító iskoláját, melyet színháznak hívunk a' magyar sokáig nem ismerte. Igaz ugyan, hogy Iső Leopold alatt 1629 adatott egy kolosvári finak Erdélyben szabadalom színész társaság alakítására, mellynek magyar és latin comoediákat költeni, és előadni szabad volt; de hogy e' szabadalmat használva valahol valóban fellépett volna éppen nem olvassuk. A' XVIII században a' szini előadások többnyire az ugy nevezett Convictusok, és Seminariumokra szorítottak; az előadott darabokat pedig maguk a' tanárok szerzik. Így volt ez 1790 évig; midőn a' nagyobb városokban lábra kapott német színészet, a' rendezett színházat velünk is megkedveltetvén, gr. Ráday Pál és Kazinczy Fer. igazgatása alatt néhányan egyesültek színművek előadására, kik először Budán, majd Pesten is a' német színház bérlőjének Unverth grófnak kegyéből adhaták mutatóványait. Első mű, mellyben felléptek Simai Kristóf „Igaz házi“ című vigjátéka volt; ezen fellépés után sok viszontagság közt majd nem három évig állt fen Budán és környékén e' társaság, míg végre is részvétlenség miatt szétkellett oszlania; a' tagok közül néhányan Erdélybe mentek, az ottani színész társasággal egyesülendők; így végzé pályáját 1795 az első magyar színésztársaság!

E' közben Erdélyben is alakult illy társaság b. Vesellényi Miklós igazgatása alatt, melly különféle vizálkodások közt 1806 fenállván, Szegedre vándorlott, honnan, bár kedvesen fogadtatott, jövő évben Budapestre rándult, ott elenyészendő, ha Cibula és Jandel a' német színház akkori bérlői különféle kedvezményekkel, jelesen a' színház, és öltönyök igen mérsékelte ároni átengedésével őt nem gyámolítják. 1809 pest megye

pártfogása alá vette e' társaságot, melytől Vid a László 6 évre kibérlelte, ki 1811 csak nagy áldozattal tarthatván fel azt, ismét pest megye nagylelkűségére bízta, mely most Mérey Sándort nevezé ki igazgatóul; egy év lefolyta után a' lelkes Kulcsár kormányára került, kinek két izzasztó év múlva történt leléptével maga pest megye által, Miskolczra bocsátatott, 's azonnal ingatagabb lön állapotja; vándorolva játszott Miskolczon, Egerben, Tokajban, majd Kassán is, de részvétlenség miatt szétoszolni kényteleníteték, 's ez volt sorsa a' második magyar színésztársaságnak! — 1815től 1833ig több m. társaság fordult meg Pesten, így 1818 és 1819 Balogh vezérlete alatt a' székesfehérvári; Kilényié 1827 és 1828 Erdélyből; 1835 pedig a' kassai társaság egy része vetődván Budára néhány mutatványt adott az akkor épen üresen álló német színházban. Döbrentei Gábor ajánlá ezt pest megye hathatos pártfogásába, mely használván az alkalmat más fél évet tüzött ki próbára, igazgatókul nevezvén Döbrenteit 's Fáy Andrást. A' másfél év kedvező eredményt mutatván, pest megye elhatározá a' budai színház ismétli kibérlését, és Pesten egy önálló magyarnak építését, mely 1837 el is készülvén, nyárutó 20-án a' m. Thalia benne kitüzé lobogóját. Részvényes társaság alakult fentartására, melynek azonban hamar elakadván tőkéje, 's a' színház tetemes adóssággal lön terhelve; fenállása csak az 1839 orsz. gyűlés határozatától függött; ez nagyszerűen pártolá azt; 450,000 pf. ajánlván, és pedig 50,000 pf. az adósságok fődözésére, 400,000 a' tőke gyarapítására. 1) A' színház és tőkéje 1842 végeig az orsz. gyűlés által kinevezet küldöttség által kormányoztatott. Jelenleg Bartay Endre igazgatja. Miként fog gyümölcsözni? unokáink mondhatják csak meg. — A' pestin kívül több helyen van m. honban állandó színház, de a' társaságok nem állandók.

1) Mint az orsz. gyűlési irományok mutatják 73,587 f. 42⁸/₁₆ k. p. nincs ma napig lefizetve; vannak megyék; mint: lipót, turóc, heves, torna, zemplén, krassó, zaránd; vannak kir. városok, mint: bartfa, kőszeg, száthmár-németi, székes-fehérvár, újvidék 's a' t. mellyek egy fillért sem fizettek le járandóságukból. Így igen természetes, hogy a' tőkének kell fel emésztetnie!

63. §

Íróink már a' mohácsi vész után irtak, vagy fordítottak szindarabokat, különösen Karádi Pál 1569 Abrudbányán egy vigjátékot e' czimen: „Balassa árulása fölől, ki 2-ik János megválasztott királytól elszakadt“; Szegedi Lőrincz 1575 Debreczenben „Egy új's igen szép vigjátékot első szüleink állapotjáról“; Valkai András (ugyan azon évben, és ugyan ott) „A' nagy ur Bánk bánról“; és „Hunyady János nándor fehérvár alatti viadaláról“; Bornemisza Péter 1580 „Klytemnestrát“ Sophocles Electrája szerint; végre Illefalvi István 1597 „Jephta tragaediáját“ adták ki. — A' XVII századból csak 3 drámai művet ismerünk, 's ezek is nagyon silányak. Ellenben a' XVIII században már vidámabb mozgásnak indult; a' Jesuiták foglalák el különösen ekkor a' tudományokat és költészetet, a' drámai irodalmat sem mellőzvéen el; sőt ez általuk készített darabokat tanítványaik által elő is adták. Ulyen volt Kunics, ki 1753 a' „Szedeziást“, Faludi, ki „Biboros Constantint“, Illel, ki „Salamon magyar királyt“, és „Ptolomeust“ irták; ugyan ez 1767 Metastasio „Titusát“ átfordította; Kereskényi pedig „Mauritiust“ és „Titust“ magyarítá, 's a' t. A' Jesuiták eltörlése után 1790 csekély nyomai vannak drámai irodalmunknak; mert Simai, Horváth Ádám, Tóth László, Szentmiklósy Alajos munkáik silányságuk miatt végkép letűntek a' szinpadról. — 1817 Komlósy öt középszerű szomorujátékot nyomtatott ki. — Azonban a' m. drámának alapítója Kisfaludy K. volt, ki 1818 és 1819 kezdé drámai tehetségét nyilvánítani, midőn t. i. az ugy nevezett székes-fehérvári színésztársaság Budán adá mutatványait. Nemzeti nyelvünk iránti hévtől buzditván, az említett színészek számára darabokat alkotott. Rövid idő alatt 10 volt készen, részint vig, részint szomorú tartalmu; ezek anyagát a' magyar történelemből kölcsönzé, 's ez okozá, hogy fogadtatásaik mellett is nagy tapssal fogadtattak. — Károlynak bátyja Sándor szinte irt drámákat; de azok előadásra nem alkalmazhatók. 1822 Döbrentei Gábor kezdett idegen remek műveket fordítani. 1833 Munkácsi János irta az első magyar népszínművet „Garabonciás diák“ czim alatt. — Mióta a' m. t. társaság

évenként egy jeles színmű jutalmazására 100 darab aranyból álló díjt alapított, ezek száma felette szaporodott; több m. író foglalkozik azóta színpaddal, 's köztük olyanok, kik a' m. költői világban tisztelettel neveztetnek; ezeken kívül más sok fiatal elme is, bar jutalom által, felbuzdítva szép reményre jogosító műveket teremtett, melyekről ha nem mondhatjuk is, hogy Kisfaludyéit felülmulják; de bennök a' nyelv szépségét, a' verselés könnyű folyamát, 's a' saját költői előadást örömmel szemléljük; a' nemzeti színház repertoriumának nagy részét szinte a' m. t. társaságnak köszönheti. — Jelenleg mintegy 1000 részint eredeti, részint fordított színművel birunk. Nevezetes színműíróink: Fay, Kovács Pál, Jakab István, Tóth Lőrincz; Vörösmarty, Sebestyén, Nagy Ign., Vachott Imre; Szigligeti, kitől több szomorujáték jelent meg szép tehetséget tanusító. Újabb színművei: „Szökött katona“ és „Két pisztoly“, melyekben a' m. nép élet elcseteltetik, főleg jelesck.

64. §.

Hogy a' tudományok és szépművészetek csak egyedül olly nemzetnél indulhatnak virágzásba, melly azokat honi nyelven miveli, a' déli fénynél világosb igazság. Vidik állításunkat a' külföld művelt nyelveinek történetei, mellyek honosink szemeit felnyitván, fájdalmasan pillantának vissza elmaradásunkra, 's a' hiányt pótolni teljes erővel igyekeztek. Sok akadálylyal kellett küzdeniök; mert 1700ig irodalmunk iránt fajtánk főbjeit kárhozatos hidegség lepémeg; ezután 1770ig ellatinosodott; 1790ig pedig elnémetesedett kor üté fel sátorát. Sok új törvény hozott ország gyűléseinken, de a' m. nyelvet csak az 1741 évi 16 t. cz. említi meg. Illy szomorú előzmények után a' borút irodalmunk egéről elosztatni leginkább egy tudós társaság létesítése által vélték lehetségesnek. Első volt Bessenyei György, ki mint egészen a' francia irodalom tanítványa, annak Academiáján csügven, magyar t. társaságról észképet készített 1781 a' haza Rendeihez: „Bessenyei Györgynek egy Magyar tudós társaság iránt való jámbor szándéka“ czim alatt, melly munka, egy roszakaró által akadályoztatva, csak

1790 Révai gondoskodása által jöhetett napfényre. — Második volt Révai Miklós, ki 2-ik József császárnak 1784 nyújtott be egy előrajzot, de sikeretlenül. — Harmadik volt Décsi Sámuel, ki 1790 kiadott „Pannoniai Feniksz“ czimű munkájában, a' m. t. társaságnak Budán felállítását áradozva és keserűen vagdalódzva sürgette; de minden tudományos ügyet literariai küldöttségre bízván ez orsz. gyűlés 67. t. cikke, erről is annak kelle mig előbb a' következőre véleményt előterjeszteni, mit 1792 teljesített is, de sikerét 2-ik Leopold kora halála felfüggeszté. Előfordult az 1807 orsz. gyűlésen a' m. t. társaságot illető alaprajz, melyet Révai mozgásai következtében az 1790ig országos literariai választottság a' Rendek elejbe terjesztett; de a' jött háboruk, és költség nem léte függőben hagyák. Így hagyta az 1808 8. t. cz. is következő hongyülésre siker nélkül. — Ámbár 1811 sok lelkes követ fontos beszédekkel hozta emlékezetbe, mind első Ferdinánd biztosító leveleit, mind a' nyelvről költ régiebb és újabb t. cz. megtartását, valamint azoknak továbbra is emelését, a' t. társaságot létre hozandó lépes fogantatva nem volt. — Jött az 1825 orsz. gyűlés, melyre gróf Széchenyi István olly szándékkal jelent meg, hogy közjóra áldozni fog, csak időt várt és alkalmat, mellyel a' legnemesb ajánlat kimondása, más rokon lelkeket is melegen megragadó tettet szüljön. Mindjárt az ülések kezdetén nemzeti nyelvünkre fordult figyelme, melly mellett követeink közül többen lelkes szót emelvén mutogaták: hogy m. joggal élők a' nemzeti nyelvet tudni kötelesek, hogy nemzeti központi erőt kell kifejteni, mellyben népet és népet csak egy élő nyelv olvaszthat egygyé. Nagy Pál sopron követe forrón ohajtá: bár a' rég szóban lévő m. társaságot a' nagy birtokosok nemes áldozata állítaná fel; mert kinél a' pénz, úgy mond, annál a' hatalom. Ezután, siri csend közt, emelt szót gr. Széchenyi István: „Nekem itt szavam, mondá, nincs, az országnak nagyja nem vagyok, de birtokos vagyok, és ha feláll olly intézet, melly a' magyar nyelvet kifejti, melly azzal segíti honosinknak magyarrokká neveltetését, jószágaim egy évi jövödelmét, melly 60,000 pf. feláldozom; de célra vezető felvigyázást kívánok, hogy a' nemzetnek aján-

lott somma haszontalanul el ne pazaroltassék.“ A' nagy hazafi példáját azonnal követé Vay Abrahám (borsod követé) 8000 pf.; gr. Andrásy György (torna követé) 10,000 pf. és gr. Károlyi György 40,000 pf. ajánlván. — Ezek hallatára hazafi érzés könyre indult meg a' szemekben, 's a' nemzet követéi köszönetet fejezték ki az áldozónak, és követőinek, a' nemzet nevében. — E' négy lelkesnek rögtöni áldozata, több halhatatlan nevű honfiakban dicső követőkre talált, kik ez orsz. gyűlés alatt 188, 200 pf. ajánlának; 1830 pedig az alapítmányi tőke annyira szaporodott; (280, 207 pf.) hogy következő évben már munkálódásait is elkezdhetette. Mostani tőkéje 351, 454 f. 52 kp. — A' m. t. társaságot alkotó törvény az 182⁵/₇ törvény cikkek 11ben olvasható.

65. §.

Czélja a' m. t. társaságnak az, hogy munkálódása által a' tudományok, és szépművészetek minden neme nemzeti nyelven kiműveltessék, 's ez által maga a' nyelv is csinosbulást, fenséget, és bővülést nyerjen. Ezt elérni törekszik egy jó nyelvtan, szótár, és más eredeti munkák kidolgozása, valamint a' régi és új remek írók művei megmagyarítása által; e' végre bármelly oklevelet, nyelvünket érdeklőt, kikutatván, az annak diszére szolgálándókat közismerethe hozza; gondját kiterjesztvén arra is: hogy a' nemzeti játékszin, mint egyik eszköze honi nyelvünk kiműveltetésének jó darabokban szükségét ne szenvedjen. — Igyekszik továbbá megfejtés végett feladandó kérdések, 's beküldött feleletek megjutalmazása által a' nemzeti irodalmat elősegíteni, 's évenként a' nyomtatásban megjelent munkákat szoros, alapos és egyenes bírálat alá vevén, közülök a' legjellesbet megjutalmazni; végre a' hazai nyelv természete 's sajátosságai bővebb megismerése végett benn és a' külföldön tudományosutazásokat tétel.

A' m. t. társaság dicsőségesen uralkodó V. Ferdinánd királyunk hatalmas oltalma alatt pártfogóját Jósef főhg. 's országunk nádora fenséges személyében tiszteli. — Tagjai négyfélék u. m. Igazgatók 25, kik az ország négy rendei közül választatván, a' társaság tőkepénzére, kiadására, és bevételére

ügyelnek; üresség támadván közöttük szabad vokssal vesznek fel maguk közé új tagot; ők választják keblökből az Elölülöket is, ő Felsége által ünnepélyesen megerősítendőket. — Tiszteletbeliek 24, kiket szavazati többséggel a' tiszteletbeli és rendes tagok azok sorából választanak, kik a' m. irodalom, és ezen t. társaságra nézve magukat érdemesítették. — A' rendes tagok száma 42 nem haladhat meg; főkötelességök a' társaság tekintetét, méltóságát, teljes erejök, 's munkásságukkal dolgaikban serényen eljárván, fentartani; a' nemzet várokozásának megfelelni, hogy mind a' nemzeti nyelv kimíveltessék, mind a' tudományok és szép művészetek a' haza lakosai közt elterjedhessenek. Ezeket a' tiszteletbeli és rendes tagok olyanok közül tartoznak választani, kik magyar nyelven irt munkáik és tudományuk által elhíresedtek; közülök 18 Budapesten, vagy a' közel vidéken tartozván lakni helybelieknek; a' többi 24, az ország bármely részében lakhatván vidékieknek nevezetnek. — A' levelező tagok száma meghatározva nincs, és vagy honiak, vagy külföldiek; honi csak az lehet, ki a' hazában magyar nyelvű munkái által figyelmet gerjesztett; külföldi pedig, kit különösen a' magyar nemzetet érdeklő irománya hirre emelt.

A' tudományok osztálya hat, u. m. nyelvtudomány; philosophia; történetírás; mathesis; törvény; és természettudomány, 's mindegyik osztály gyarapítására alapszabályilag hét rendes tag íteltetett szükségesnek, kik közül három helybeli, négy pedig vidéki. A' helybeliek rendes fizetése lenne 500, a' vidékieké 300 pf. évenként; de ezen megjutalmazást csak az első élvezhetik minden osztályban, kivévn a' philosophiait, hol mind a' három, és a' természettudományit, hol a' két első részesül e' jótéteményben.

(66. §.)

A' gyűlések, melyek helye Pest, négyfélék u. m. az igazgatóké; a' heti, vagy is kis; a' nagy és közgyűlés. Az Elölülő 4 héttel előbb hirül adván a' gyűlés napját, az Igazgatók évenként rendszeren egyszer összeülnek, kik a' következő évre

Elölülőt választanak, igazgató társakat vesznek fel; a' helyben hagyott irományoknak jutalmat szabnak; a' tudós társaság által legjobbnak itélt két magyar munkát megkoronázzák; a' ki adandó kéziratok és utazások iránt végeznek; a' pénztár állapotjáról tanácskozáván a' kiadás és bevételről szoros számat vesznek, mellyről, valamint a' társaság czélszerű haladásáról a' meggyeket évenként, az összes nemzetet pedig orsz. gyűléskor tudósítják. Végzésök sikerére legalább is 9 tag jelenléte kívántatik.

A' heti vagy is kisgyűlések minden hétfőn délutáni 5 órakor tartatnak. Felolvastatnak ezekben a' tudományos tudósítások, és a' társak értekezései; a' beküldött munkára az illető osztályból három bíráló rendeltetik; a' társaság évkönyveinek tartalma kiválasztatik. Ide tartozik még a' jegyző könyv olvasása, a' küldemények bemutatása, a' hivatalos levelezések elintézése, a' szótári munkálódások. Itt is legalább 9 tag jelenléte szükséges végzésök érvényességére.

Az Elölülő által legalább 3 héttel előbb kihirdetendő, 's 14 napnál tovább nem tartható nagy gyűlésen minden rendes tag köteleztetik megjelenni, kivéven az Elölülről fontos okoknál fogva engedelmet nyerteket. Itt választatnak a' tiszteletbeli, rendes, és levelező tagok; itt ítéltetik jutalom a' kiadott munkák, kéziratok, és megfejtett kérdések által irodalmunkban jeleseké vált tudósainknak; itt fordul elő a' következő évre kitűzendő kérdések feltétele; itt szavaltatnak, vagy olvastatnak fel a' vidéki rendes tagok székfoglaló eredeti értekezéseik, valamint az elhunyt tagok fölött készült emlékbeszédek is. A' nagygyűlés évenként tartandó.

Közgyűlésen az igazgatók, 's minden rendű tagok megjelenvén, az Elölülők, és minden újonan választott tag közzé tételnek; a' nevezeteseb értekezések, 's a' szépirodalom titünőbb művei; a' hazai nyelv 's tudományok esztendei gyarapodása előmutattatik; az elhunyt tagok emlékezete megtiszteltetést nyer; a' tagok szovatólása által megkoronázott legjobb nyomtatott munka, úgy a' kitűzött, megfejtendő kérdésekre érkezett két legjelesb felelet szerzőinek, a' pályajutalom ünnepélyesen által nyújtatik.

(67. §.)

A' m. t. társaság pénztára valamint hazafiui áldozatból keletkezett: úgy ezután is főleg illy adakozásokból várja öregbédését, melyet Elölülő gyakran, és véletlenül megvizsgálván épségben fentartani törekszik. Évenként a' jövődelem hatod része a' tőke növelésére fordítatik, melyet az ajánlók maguknál megtarthatnak ugyan, ha annak hatos kamatját pontosan megfizetik. Igazgató tag pénztárból nem kölcsönözhet kamatra. — Pénztárnokot, ellenőrt, és ügyvédet az igazgató tanács nevez ki.

Vannak a' m. t. társaságnak Évkönyvei is, melyek annak történetén kívül, magukban foglalják az elhunyt tagok fölött mondott beszédeket; a' székfoglaló értekezéseket, úgy olyanokat is, melyek vagy új tárgyat adnak elő, vagy ismeretesekeket ugyan, de a' tárgy, és nyelvbéli előadásra a' jelenkor haladási fokának teljesen megfelelnek, azonban a' tagok által kidolgozvákat. Végre ide igttattnak az illető ör által szakismerettel rajzolt pénz, és régiség gyűjtemény jelességeinek hű leírásai.

Folyóírata „Tudománytár“ czimet visel, melyben közérdekű tárgyak, felfedezések, találmányok, és különös figyelmet érdemlő munkákról készült ismertető, vagy bíráló vélemények, nagy hirű és hatású elhalt tudósokról szóló előadások, és egyéb apróbb érdekes tudósítások adatnak ki.

Minden rendbeli tag 's tisztviselője a' társaságnak, ennek bár mely nyomtatmányát a' bolti ár egy ötöde elengedésével kapja ellennyugtatómány mellett Eggenberger József és fia academiai könyvtárusoktól.

A' m. t. társaság nevezetesb kiadásai:

„Régi m. nyelv emlékek“, 3 kötetben. Szerkeszti, Döbren-tei Gábor n. 4. r. kötve vászonba 22 f. 40 kp. — „Évkönyvei“ 5. k. n. 4. r. kötve vászonba 33 sp. — „Eredeti játékszin“ 1—13 k. 12. r. füzve mindössze 8. f. 23 kp. — „Külföldi játékszin“ 1—19 k. 12. r. füzve összesen 10 f. 12 kp. — „Nyelv tudományi pálya munkák“, 2. k. 8. r. füzve 2 f. 24 kp. — „Philoso-

phiai pálya munkák“, 1. k. 45 kp. — „Természettudományi pálya munkák“, 2. k. 1 f. 28 kp. — „Történettudományi p. m.“ 2. k. 3 f. 2 kp. — „Törvénytudományi p. m.“ 2. k. 1 f. 48 k. — „Zsebszótár“ 2 k. 12. r. 5 f. 30 kp. — Köteles Sámuel „philosophiai antropologia“ 1. k. 8. r. kötve 1 f. 20 kp. — Verböczy István „Hármaskönyve“ 8. r. füzve 2 f. 30 kp. — „Kazinczy Fer. eredeti munkái“, 2. k. 12. r. füzve 3 f. 46 kp. — „Babbage K. a' természetes számok logaritmái 1től 108,000ig zöld velinen 1. k. n. 8. r. 4 f. 30 kp. — „Blair Hugo retorikai és aesthetikai leczkéi“, 2. k. n. 8. r. füzve 3 f. 20 kr. — „Classicusok“ 6 k. n. 8. r. mindössze füzve 10 f. 57 kp. — „Gegő Elek, a' moldvai magyar telepekről“, 1. k. 1 f. 40 kr. — „Györy Sándor a' felsőbb analysis elemei“ 2. füzet összesen 3 f. 10 kp. 's a' t.

(68. §.)

Kisfaludy Károlyt öszutó 21én 1830 veszté el irodalmunk. Barátjai közül tízen ¹⁾ egyesültek eszközteni azt, mit érdemeinek méltánylói érzékeny részvéttel kívántak t. i. neki emléket állítani. — Aláírási iven bocsátattak ki, munkáira előfizetés hirdetetett, 's a' köz tisztelet mind két uton adózott a' dicső férfinak. — Célja: a' hazának, kivált fiatalabb íróit évenkénti jutalmak által a' szépirodalmi pálya gondosb megfutasára ösztönözni, 's így az irodalmat széptani és költői eredeti, vagy fordított jeles dolgozatokkal gazdagítani. — Jutalmak tárgya: a' költészet teoriáját, történeteit, 's azzal összeköttetésben lévő részeket illető érdekes feladások; minden neme a' szépirodalmi műveknek, vagy ilyenek művészi fordításai. A' jutalom évenként a' többi közt legjobb munkának mindig kiadatik. — A' 20 tagból álló társaság eddig Kisfaludy Károly minden munkáinak csinos és hibátlan kiadását eszközlé. „Nemzeti könyvtár“ czim alatt honunk jelesb íróinak műveit terjeszteni igyekszik. A' Külföldi regénytár“ minden nemzet nevezetesb regényeit magyarítva ismerteti meg; ebből eddig 24 füzetet vettünk; jelen-

1) Bajza, Bártfay László, Bugát, Forgó György, Helmeczy, Schedel, Stettner, Szalay Imre, Vörösmarty és Valthér László.

leg az új folyam is indulóban van. — Minden tag évenként legalább egy javaslatott tartozik beadni a' kiteendő jutalom kérdésre, és költői feladásra; a' beküldött munkákat szigoruan és részrehajlás nélkül megbirálni, azokról okokkal támogatott véleményyt adni. Tagja a' társaságnak jutalomért nem víhat. — Gyűlései kétfélék, u. m. rendesek, mellyek tárgyai: a' jutalom feladása és meghatározása, a' beküldött dolgozatoknak vizsgálat végetti kiadása, a' birálatok tanácskozás alá vétele, a' jutalmak elitélése; eszközzendő nyomtatások; a' pénzügy; igazgató, jegyző, pénztárnok és tagok választása; — és közölések, mellyek évenként télutó 6-án, mint Kisfaludy K. születése napján tartatnak. Ezek tárgyai: az alkalomhoz szabott beszédeken kívül, a' kiadott és újra kitett jutalmak hirdetése, néhány pálya munka fel olvasása, a' társaság munkálódása és pénzügyéről szóló jelentés. „Évkönyvei“ magokban foglalják a' társaság történetén kívül a' megkoszorúzott pálya munkákat is.

T a r t a l o m.

A' magyar nyelv, és irodalom külső történetének felosztása . . .	Lap. 1
---	-------------------

Nyelvünk előideje.

1. §. Őseink Etele előtt, és alatt nemzeti nyelvök iránt hű vonzalommal viseltettek	1
2. §. Etele holta után azt számtalan viszontagság közt fentarták	3
3. §. A' népi költészetnek némelly nyomai	4
4. §. Őseink eredeti, 's különös alakú betűkkel, pedig keleti-esen irtak	5

Irodalmunk I. időszaka.

5. §. Sz. István és utódai alatt nemzeti nyelvünket a' latin nem nyomta el	7
6. §. Ez időszaki nyelvemlékeink	9
7. §. Az 1182ki halottas beszédek Pázmán P. után a' Jesuiták ismertették meg	10
8. §. A' halottas beszédek magyar, és nem tót ajku pap irta	12
9. §. Ezen beszédeknek nyelvbeli sajátosságai	13
10. §. B. Margit életében több magyar kézirat nyomára akadunk	15
11. §. A' könyvek ritka- és drágaságának okai	16
12. §. Nevezeteseb iskolák ez időszakban	17

Irodalmunk II. időszaka.

13. §. Nyelvünk divata, és emlékei Robert Károlytól Zsigmondig	18
14. §. A' „bécsi codex“ Albert, vagy 1-ő Ulászló országglása alatt készült	22
15. §. Hunyady János, és Mátyás király uralkodása	24
16. §. Mátyás példájára a' m. énekesek is ápoltattak. Kinizsi Pálné ima könyve	28
17. §. Ez időszaki iskolák. Mátyás könyvtára. Első sajtó Budan	31

Irodalmunk III. időszaka.

	Lap.
18. §. A' XVI században nemzeti nyelvünk több ápolóra talált	35
19. §. 1ső Ferdinánd, és utódai	37
20. §. Nemzeti nyelvünk fejlődésének akadályai	39
21. §. Nyelvünk ügye Erdélyben	40
22. §. A' XVI századnak jelesebb írói	41
23. §. E' században a' költészetnek is sokat ígérő nyomaira akadunk	43
24. §. Folytatás	45
25. §. Nevezetesebb írók a' XVII századból	47
26. §. A' XVII század költői közt: Zrínyi, Liszti, Gyöngyösy jeleskedtek	48
27. §. A' XVIII század első része mostohán hatott irodalmunkra	52
28. §. Bessenyei; Báróczy és Ányos	54
29. §. E' század néhány kitünőbb írói	56

Irodalmunk IV. Időszaka.

30. §. A' német és francia nyelv divata gyéríti a' nemzetit . .	57
31. §. Nyelvünk virágzását gátló körülmények, 's az 1784 rendelet következményei	58
32. §. Nyelvünk ügye az 1790, és az erre következő négy orsz. gyűlésen	59
33. §. Az 1830 és 1832 orsz. gyűlés után tágasb körben kezd mozogni	60
34. §. Az 18 ^{38/40} orsz. gyűlés már honi nyelven üdvözli Felséges Urunk, Királyunkat	61
35. §. Az 184 ^{3/4} orsz. gyűlés óta koronás Főnk magyarul szól hű nemzetéhez	61
36. §. Kitünőbb philologusok; nyelvtan, és szótár írók . .	63—66
37. §. Jelesb költőink ez időszakból: Révai, b. Szabó Dávid 's a't.	66
38. §. Szentjóni Szabó László; Bacsányi János; Dayka Gábor	68
39. §. Gr. Gvadányi József	69
40. §. Verseghy Ferencz	72
41. §. Virág Benedek	73
42. §. Csokonai Vitéz Mihály; Kisfaludy Sándor	74—75
43. §. Berzsenyi Dániel	78
44. §. Kazinczy; Szemere Pál; Szentmiklóssy Alajos; Tóth László	80—82
45. §. Kis János; gr. Teleky Ferencz	83—84
46. §. Kölcsey Ferencz	85
47. §. Fáy András; Vitkovics Mihály; Guzmics Isidór . .	87—88
48. §. Kisfaludy Károly; Döbrentei; Bajza József	89—91

	Lap.
49. §. Czuczor Gergely	92
50. §. Vörösmarty Mihály; Horváth Endre	94—96
51. §. Császár Ferencz	97
52. §. Garay János	98
53. §. Erdélyi János	100
54. §. Sujánszky Antal; Kerényi Frigyes; Kunoss 's a' t.	101—104
55. §. B. Jósika Miklós; b. Eötvös József	105—107
56. §. Kuthy Lajos; Kovács Pál; Nagy Ignác; Gaál József, Ney 's a' t.	107—108
57. §. Nevezetesb prosaikusok	108—112
58. §. Szónoklat	112
59. §. Folyóiratok	113
60. §. Zsebkönyvek, és Szépirodalmi lapok	115
61. §. Ujságok	117
62. §. Színészet	120
63. §. Folytatás	122
64. §. A' magyar t. társaság keletkezése	123
65. §. Annak célja; tag és tudomány osztálya	125
66. §. Gyűlései	126
67. §. Pénztára; Évkönyvei; Tudománytára; 's jelesb kiadásai	128
68. §. Kisfaludy társaság	129

Sajtó botlások.

Lap.	sor.	helyett:	olvasd:
26	18	Meczinczei	Mecsinczei
51	26	fogsáom	fogságom
52	3	rozsák	rózsák
—	13	országának	országglasának
54	27	ada ki;	adá ki;
55	4	iskolájához	oskolájához
—	27	hejaba.	hejába.
60	9	körleveleit is	körleveleit kivéve, egyéb intéz- ményeit is
62	3	egyébb	egyéb
—	25	főhadi igazgatiságai	főhadi igazgatóságai,
63	15	Kiket	Kikelt
81	4	tilalmat.	tilalmat
—	15	Elesre	Élesre
—	30	mésteri	mesteri
83	18	hevvel	hévvel
85	30	áltat	által
114	11	Arpadiát	Árpádiát
115	6	na p“on	la p“on

10-12241

234

This book should be returned to
the Library on or before the last date
stamped below.

A fine is incurred by retaining it
beyond the specified time.

Please return promptly.

